

Πόλη και Αστική Εξέλιξη στις χώρες της Πρώην ΕΣΣΔ:  
Ανάπτυξη και Κληρονομιά του Σοβιετικού Αστικού Σχεδιασμού 1917 - 2018

Ιούλιος 2018

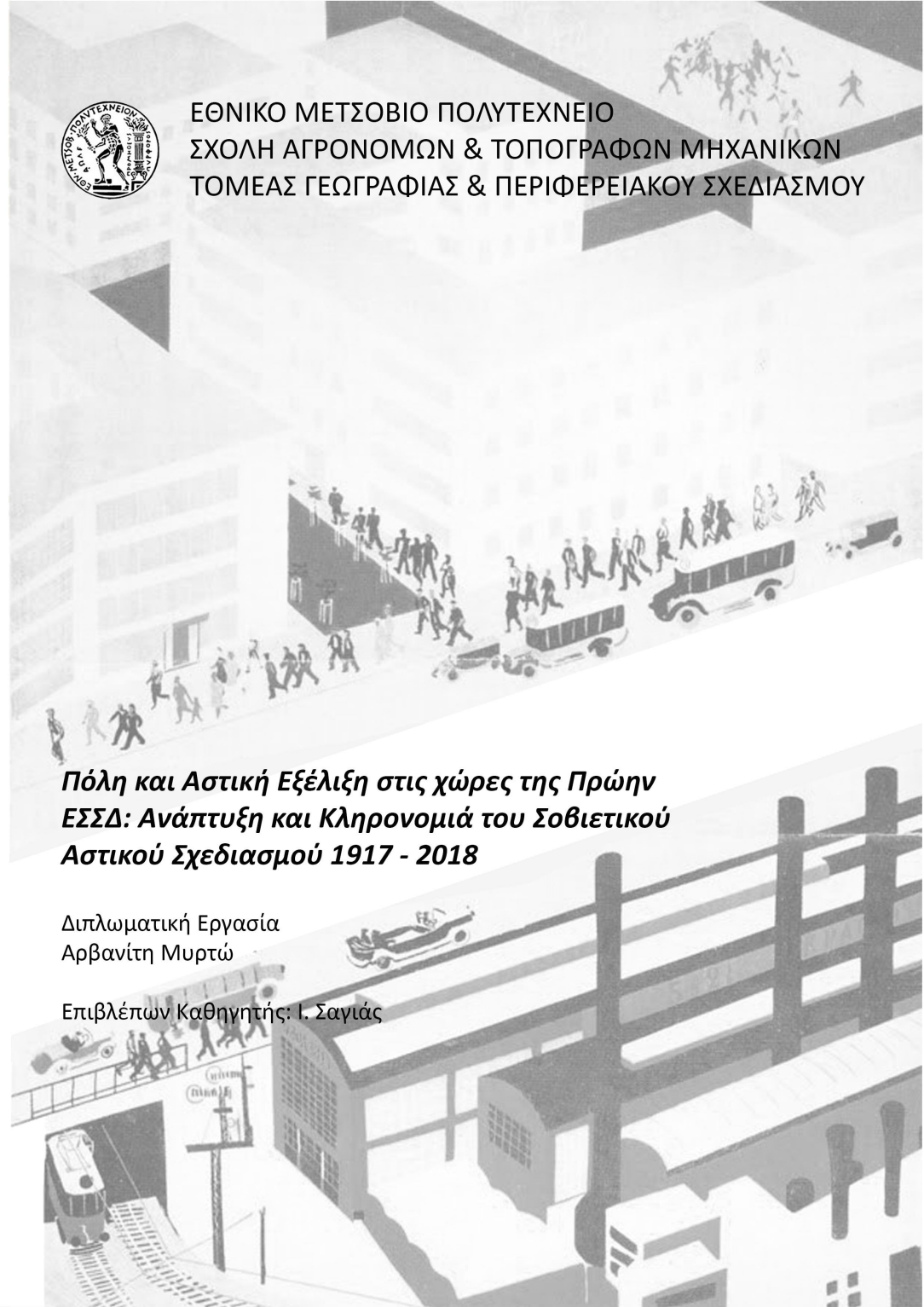


ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ  
ΣΧΟΛΗ ΑΓΡΟΝΟΜΩΝ & ΤΟΠΟΓΡΑΦΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

*Πόλη και Αστική Εξέλιξη στις χώρες της Πρώην  
ΕΣΣΔ: Ανάπτυξη και Κληρονομιά του Σοβιετικού  
Αστικού Σχεδιασμού 1917 - 2018*

Διπλωματική Εργασία  
Αρβανίτη Μυρτώ

Επιβλέπων Καθηγητής: Ι. Σαγιάς





**ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ**  
**ΣΧΟΛΗ ΑΓΡΟΝΟΜΩΝ & ΤΟΠΟΓΡΑΦΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ**  
**ΤΟΜΕΑΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ**

***«Πόλη και Αστική Εξέλιξη στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ: Ανάπτυξη και Κληρονομιά του Σοβιετικού Αστικού Σχεδιασμού 1917 – 2018»***

**Διπλωματική Εργασία:**  
**Αρβανίτη Μυρτώ**

**Επίβλεψη:**  
**Ιωάννης Σαγιάς**  
**Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π.**

**Αθήνα**  
**Ιούλιος 2018**



**ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ**  
**ΣΧΟΛΗ ΑΓΡΟΝΟΜΩΝ & ΤΟΠΟΓΡΑΦΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ**  
**ΤΟΜΕΑΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ**

***«Πόλη και Αστική Εξέλιξη στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ: Ανάπτυξη και Κληρονομιά του Σοβιετικού Αστικού Σχεδιασμού 1917 – 2018»***

**Διπλωματική Εργασία:**  
**Αρβανίτη Μυρτώ**

**Επίβλεψη:**  
**Ιωάννης Σαγιάς**  
**Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π.**

***Η τριμελής εξεταστική επιτροπή***

**Σαγιάς Ιωάννης**  
**Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΜΠ**

**Βλαστός Αθανάσιος**  
**Καθηγητής ΕΜΠ**

**Μπακογιάννης Ευθύμιος**  
**ΕΔΙΠ**

**Αθήνα**  
**Ιούλιος 2018**

## Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με βοήθησαν τόσο με τη συμβολή τους στην εκπόνηση αυτής της μελέτης, όσο και συνολικά στην ολοκλήρωση των σπουδών μου.

Αρχικά, ευχαριστώ τον κ. Ιωάννη Σαγιά, αναπληρωτή καθηγητή στη Σχολή Αγρονόμων & Τοπογράφων Μηχανικών, για την άριστη συνεργασία, τις χρήσιμες συμβουλές και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε στη μελέτη ενός θέματος που δέχεται πολλές προσεγγίσεις, καθώς επίσης και τον κ. Ευθύμιο Μπακογιάννη, μέλος ΕΔΙΠ, για το ενδιαφέρον και τη βοήθεια στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για όλη τη στήριξη και την εμπιστοσύνη, αλλά και τη Μάρω, την Ευγενία, και τον Αντρέα ιδιαίτερα, για την πολύτιμη βοήθεια και την υπομονή. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους φίλους που με την παρέα τους στα μικρά και τα μεγάλα, έκαναν αξέχαστη τη διαδρομή.

*Στους γονείς μου,  
Αντώνη και Βαγγελιώ*

## Περίληψη

Η διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος έχει γνωρίσει πολύ μεγάλη εξέλιξη ανά τους αιώνες, διατηρεί όμως στοιχεία ταξικότητας από την αρχαιότητα έως σήμερα. Οι επιστήμες της πολεοδομίας και χωροταξίας έχουν δημιουργήσει σημαντικό έργο, διαμορφώνοντας προτάσεις για τη βέλτιστη οργάνωση των πόλεων, αναπτύσσοντας μοντέλα αυτών, τόσο για το σχεδιασμό αστικών κέντρων εκ νέου, όσο και για την αναδιαμόρφωση των ήδη υπάρχοντων.

Τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζει ένα αστικό κέντρο, πιο απλά μία πόλη, είναι πολλά και διαφορετικά, έχουν τις ρίζες τους στην παλαιότερη μορφή οργάνωσής της αλλά και δημιουργούνται λόγω της εξέλιξής της. Τέτοια παραδείγματα είναι οι χαμηλού επιπέδου δημόσιες υποδομές σε μεταφορές, εγκαταστάσεις δημόσιας ωφέλειας υγείας και εκπαίδευσης, η άναρχη δόμηση, το πρόβλημα της στέγασης του πληθυσμού, καθώς επίσης και η συνύπαρξη διαφορετικών χρήσεων χωρίς ορθολογικό σχέδιο. Η πολιτεία και οι θεσμοί της παίρνουν μία σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων, με σκοπό τη βελτίωση και αναβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος, περισσότερο και λιγότερο αποτελεσματικά.

Μπροστά σε μία σειρά αδιέξοδες πρακτικές, τίθεται το ερώτημα, με ποιον τρόπο τελικά, μπορεί ο αστικός σχεδιασμός να λύσει αποτελεσματικά τέτοια προβλήματα, και να δημιουργήσει ένα οικιστικό περιβάλλον το οποίο θα διευκολύνει την καθημερινή ζωή των πολιτών, θα βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο και θα διαμορφώσει ένα ευχάριστο και δημιουργικό περιβάλλον, το οποίο θα σέβεται τόσο τον άνθρωπο όσο και τη φύση.

Το παράδειγμα των πρακτικών που ακολούθησαν οι σοβιετικοί πάνω σε αυτά τα ζητήματα, μπορεί να προβληματίσει ως προς το κατά πόσο όντως ο τρόπος οργάνωσης της οικονομίας είναι αυτή η καταλυτική παράμετρος, που καλλιεργεί και τις αντίστοιχες αρχές σχεδιασμού σε επίπεδο πόλης, και επομένως μπορεί είτε να δώσει λύσεις στα παραπάνω ζητήματα, είτε ακόμη και να προκαλέσει τη δημιουργία τους.

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια, μέσω βιβλιογραφικής διερεύνησης, να αναλυθούν οι τρόποι με τους οποίους διαχειρίστηκε το σοβιετικό κράτος από την ίδρυσή του θέματα οικιστικής ανάπτυξης και πολεοδομικού σχεδιασμού, εντάσσοντάς τον στη συνολική οργάνωση της εθνικής οικονομίας. Ακόμη, μελετάται κυρίως στις πρωτεύουσες των κρατών αυτών, το κατά πόσο έχει αποτυπωθεί στην υφιστάμενη μορφή τους η επίδραση του αστικού σχεδιασμού της σοβιετικής περιόδου, λαμβάνοντας υπόψη πως το χρονικό διάστημα που έχει παρέλθει από την ανατροπή της σοβιετικής εξουσίας το 1991 είναι ίσως μικρό, για την εξαγωγή ολοκληρωμένων συμπερασμάτων.

## **Abstract**

The shaping of the urban environment has experienced great development throughout the centuries, it retains, however, some elements of class character from antiquity to the present day. Urban and spatial planning sciences have produced a major output by setting out proposals for the optimal organization of cities by creating models for urban development from scratch as well as remodeling existing ones.

The problems that an urban center, more simply a city, is facing, are plenty and different, inherited by its earlier form of organization but also arising by its evolution. Such examples are the low quality in public transport infrastructure, public health and education facilities, the chaotic urban sprawl, the housing problem, as well as the coexistence of different uses without a rational plan. The state and its institutions are taking a series of measures to address these issues in order to improve and upgrade the residential environment more and less effectively.

Faced with a series of futile practices, arises the question as to how urban planning can effectively solve such problems and create a residential environment that will facilitate the daily lives of citizens, improve living standards and shape a pleasant and creative environment that will respect both man and nature.

The case of the practices followed by the Soviets on these issues may prompt one to wonder as to whether the way the economy is organized, is the crucial factor that cultivates the corresponding urban planning principles at city level, and can therefore either provide solutions to the above issues, or even cause their own creation.

The current thesis, through bibliographic research, attempts to analyze the ways in which the Soviet state managed issues of residential development and urban planning since its founding, incorporating these plans into the overall organization of the national economy. It is also studied whether the influence of the urban planning of the Soviet era is reflected mainly in the capitals of these countries in their present form, taking into account that the time that has elapsed since the overthrow of Soviet power in 1991, is probably inadequate for the drawing of complete conclusions.

# Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Εισαγωγή.....	3
1_ Η ανάπτυξη του αστικού σχεδιασμού έως τις αρχές του 20 <sup>ου</sup> αιώνα.....	5
1.1 Εισαγωγή στο σύστημα ‘πόλη’.....	5
1.2 Πόλη και πολεοδομία: Από την πρωτόγονη κοινωνία στην Αναγέννηση.....	5
1.2.1 Παλαιολιθική περίοδος.....	5
1.2.2 Αρχαιότητα.....	6
1.2.3 Μεσαίωνας.....	8
1.2.4 Αναγέννηση.....	8
❖ Η ιδανική πόλη του Αντόνιο Αβερλίνο.....	9
1.3 Βιομηχανική παραγωγή και οικιστική ανάπτυξη.....	11
1.3.1 Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές του 19 <sup>ου</sup> αιώνα και η ιδέα της ‘νέας πόλης’.....	12
1.3.1.1 Η ουτοπία του Owen.....	13
1.3.1.2 Η ουτοπία του Saint – Simon.....	14
1.3.1.3 Η ουτοπία του Fourier.....	14
1.3.1.4 Η ουτοπία του Godin.....	15
1.3.2 Τα πολεοδομικά μοντέλα των βιομηχανικών πόλεων των αρχών του 20 <sup>ου</sup> αιώνα...16	
1.3.2.1 Ebenezer Howard - Το μοντέλο της ‘κηπούπολης’.....	16
1.3.2.2 Arturo Soria Y Mata – Το μοντέλο της γραμμικής πόλης.....	18
1.3.3 Αστική διάχυση και μοντέλα πόλεων.....	19
1.4 Το μοντέρνο κίνημα και η επιρροή του στον αστικό σχεδιασμό.....	23
1.4.1 Η Σχολή του Bauhaus.....	24
1.4.2 Τα Διεθνή Συνέδρια Αρχιτεκτονικής (CIAM).....	26
1.4.3 ‘Η Χάρτα της Αθήνας’.....	28
2_ Η μαρξιστική αντίληψη για την οικιστική ανάπτυξη.....	31
2.1 Η διαλεκτική σχέση πόλης – οικονομίας.....	31
2.2 Ο καταμερισμός της εργασίας και η αντίθεση πόλης – υπαίθρου.....	33
2.3 Το ζήτημα της κατοικίας.....	36
3_ Η συγκρότηση της Ένωσης Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ).....	40



3.1 Η ίδρυση του σοβιετικού κράτους.....	40
3.2 Το πολιτικό σύστημα.....	46
3.3 Η οργάνωση της οικονομίας.....	48
4_ Ο αστικός σχεδιασμός στην ΕΣΣΔ 1917 – 1991.....	53
4.1 Πρώτη περίοδος: Από το 1917 έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....	53
❖ Το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας.....	64
❖ Προδιαγραφές δόμησης σύμφωνα με το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας.....	68
4.2 Δεύτερη περίοδος: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – 4 <sup>ο</sup> και 5 <sup>ο</sup> πεντάχρονο πλάνο.....	71
4.3 Τρίτη περίοδος: Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και τις ‘νέες κατευθύνσεις’ στην..... καπιταλιστική παλινόρθωση.....	76
5_ Η κληρονομιά του σοβιετικού αστικού σχεδιασμού στον 21 <sup>ο</sup> αιώνα.....	88
5.1 Η περίπτωση της Ρωσίας και των ευρωπαϊκών χωρών (Λευκορωσία, Ουκρανία,..... Μολδαβία.....	88
5.1.1 Οι ‘Επτά Αδελφές’ της Μόσχας.....	89
5.1.2 Υπόγειος σιδηρόδρομος (μετρό) Μόσχας – Αγίας Πετρούπολης.....	92
5.1.3 Έδρα Κρατικής Βιομηχανίας, Πλατεία Felix Dzerzinsky, Χάρκοβο, Ουκρανία.....	95
5.1.4 Η αναστήλωση της πρωτεύουσας Κισινιόφ της Μολδαβίας.....	95
5.1.5 Το παράδειγμα της Λευκορωσίας.....	97
5.2 Το σύμπλεγμα των χωρών του Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Αρμενία).....	98
5.2.1 Αζερμπαϊτζάν.....	98
5.2.2 Γεωργία.....	100
5.2.3 Αρμενία.....	102
5.3 Η περίπτωση των χωρών της Κεντρικής Ασίας (Τατζικιστάν, Καζακιστάν, Ουζμπεκιστάν,..... Τουρκμενιστάν, Κιργιστάν).....	104
5.4 Οι χώρες της Βαλτικής Θάλασσας.....	110
5.4.1 Λετονία και Εσθονία.....	111
5.4.2 Λιθουανία.....	114
Συμπεράσματα.....	116
Βιβλιογραφία.....	119

## Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της Πολεοδομίας. Ειδικότερα, μελετάται το παράδειγμα των αρχών ανάπτυξης του αστικού σχεδιασμού στην πρώην ΕΣΣΔ, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το διέκριναν, καθώς και η κληρονομιά αυτού στα σημερινά κράτη που αποτελούσαν την Ένωση.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη μελέτη του συγκεκριμένου ζητήματος ακολουθεί τη διαλεκτική συσχέτιση που έχουν οι αρχές σχεδιασμού πόλεων και οι χωροταξικές πολιτικές που ακολουθούνται μέσα σε ένα ορισμένο κοινωνικό – οικονομικό σύστημα. Η οργάνωση της εργασίας χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια:

1. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναδρομή της ανάπτυξης του αστικού σχεδιασμού έως τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Η αναδρομή αυτή ξεκινά από την παλαιολιθική περίοδο και τις πρώτες συγκεντρώσεις πληθυσμού σε οικισμούς, προχωρά στην αρχαιότητα με τις πόλεις – κράτη, και καταλήγει στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση. Στη συνέχεια, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο πώς η εκβιομηχανοποίηση της παραγωγής από τον 18<sup>ο</sup> αιώνα δημιούργησε νέα δεδομένα στην οικιστική ανάπτυξη, και την ανέδειξε σαν ζωτικό στοιχείο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Πρόκειται για την περίοδο που εμφανίζονται και τα ρεύματα των ουτοπικών σοσιαλιστών αλλά και σημαντικών πολεοδόμων, και των δικών τους μοντέλων ανάπτυξης πόλεων, με σκοπό την επίλυση μιας σειράς προβλημάτων που είχαν δημιουργηθεί στο νέο οικιστικό περιβάλλον. Στο τέλος του κεφαλαίου, αναλύεται το πώς το μοντέρνο κίνημα επηρέασε τον αστικό σχεδιασμό, με αναφορές στη Σχολή του Bauhaus, στα Διεθνή Συνέδρια Αρχιτεκτονικής και τη Χάρτα της Αθήνας.

2. Στο δεύτερο κεφάλαιο εισάγεται η μαρξιστική αντίληψη για την οικιστική ανάπτυξη, ώστε να τεθεί το απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο για την ανάγνωση της προσέγγισης των σοβιετικών στο ζήτημα της πολεοδομίας και της χωροταξίας. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύονται τρία κομβικά ζητήματα: i) η διαλεκτική σχέση πόλης – οικονομίας, δηλαδή το πώς η οικονομία καθορίζει την ανάπτυξη των πόλεων, ii) ο καταμερισμός της εργασίας και η αντίθεση πόλης – υπαίθρου, δηλαδή το πώς ο καταμερισμός της εργασίας σε ένα έθνος οδηγεί πρώτα στο χωρισμό της βιομηχανικής και εμπορικής από την αγροτική εργασία, και επομένως στην αντίθεση πόλης και χωριού, στην αντίθεση των συμφερόντων τους, και iii) το ζήτημα της κατοικίας, για το οποίο ο Ένγκελς άφησε σπουδαίο έργο, επισημαίνοντας πως η λεγόμενη στενότητα κατοικίας, δεν αφορά μόνο στις κακές και ανθυγιεινές συνθήκες κατοίκησης για τους εργαζόμενους, αλλά συνολικά στο πώς οι εργαζόμενοι εξαρτώνται από την κυρίαρχη τάξη.

3. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η συγκρότηση της ΕΣΣΔ. Αναφέρονται τα ιστορικά, γεωγραφικά και κοινωνικά στοιχεία της ίδρυσής της, καθώς και τα βασικά άρθρα του σοβιετικού Συντάγματος του 1918. Ακολουθεί η ανάλυση του πολιτικού συστήματος του σοβιετικού κράτους και ο τρόπος οργάνωσης της σοσιαλιστικής οικονομίας, με άξονα τον κεντρικό σχεδιασμό.

4. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι γενικές κατευθύνσεις σχεδιασμού των σοβιετικών πόλεων κατά την 70χρονη περίοδο ύπαρξης του σοβιετικού κράτους. Η μελέτη αυτή χωρίζεται σε τρεις περιόδους: i) από το 1917 έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ii) περίοδος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, iii) από το 1950 έως το 1991 και την ανατροπή του σοβιετικού κράτους.

5. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναδεικνύεται η κληρονομιά που άφησε ο σοβιετικός σχεδιασμός στο σημερινό αστικό τοπίο των χωρών αυτών, μέσω παραδειγμάτων αρχιτεκτονικής, πολεοδομικού σχεδιασμού και χωροταξικής οργάνωσης. Η ανασκόπηση αυτή γίνεται με κατηγοριοποίηση των κρατών σε τέσσερις ομάδες, τη Ρωσία και τις ευρωπαϊκές χώρες (Λευκορωσία, Μολδαβία, Ουκρανία), τις χώρες της Υπερκαυκασίας (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Αρμενία), τις χώρες της Κεντρικής Ασίας (Τατζικιστάν, Καζακιστάν, Ουζμπεκιστάν, Κιργιστάν, Τουρκμενιστάν) και τις χώρες της Βαλτικής Θάλασσας (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία).

# 1. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20<sup>ΟΥ</sup> ΑΙΩΝΑ

## 1.1 Εισαγωγή στο σύστημα «πόλη»

Η πόλη πέρα από ένα σύνολο δομημένων και αδόμητων χώρων, είναι και ένα σύνολο σχέσεων: οικονομικών, φυσικών, κοινωνικών. Πέρα από αυτά είναι και ένα σύνολο αναπαραστάσεων, εικόνων, επιθυμιών και απαιτήσεων που ο καθένας μόνος του, ή σε οργανωμένη βάση, μπορεί να έχει για την πόλη που κατοικεί. *(Σαγιάς και Σιόλας, Αστική Γεωγραφία, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών)*

Έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες σε σχέση με τη δομή μίας πόλης. Θεωρίες που προσπαθούν να εξηγήσουν το σχηματισμό, την ανάπτυξη και τη δομή της, που όμως συνήθως δίνουν προτεραιότητα στην επιστημονική περιοχή που τις καθοδηγεί. Οι ιστορικοί δίνουν εξηγήσεις ιστορικές, οι οικονομολόγοι οικονομικές, οι κοινωνιολόγοι κοινωνικές κ.ο.κ.

Κατά τον Weber, ο ερευνητής θα έκανε λάθος να υποκαταστήσει την ιδέα της πόλης σε μια πρόσθεση όλων αυτών των παραγόντων ή να δώσει μια μονομερή προτεραιότητα σε έναν από αυτούς, πάνω στους άλλους, γιατί η εξέλιξη των πόλεων έγινε σε κάθε πολιτισμό ανάλογα με τη λογική ή το πνεύμα που χαρακτήριζε τον καθένα. Έτσι, 'για να μελετήσει κανείς ένα πολεοδομικό φαινόμενο ή ένα πρόβλημα μιας συγκεκριμένης πόλης, θα πρέπει πρώτα να μελετήσει το ιστορικό πλαίσιο, και τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που ανταποκρίνονται στη συγκεκριμένη πόλη και εποχή' *(Σαρηγιάννης Γιώργος (2000), Αθήνα 1830 – 2000: Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές, Αθήνα: Συμμετρία)*. Με βάση αυτή την αρχή θα γίνει μία σύντομη ανασκόπηση της ιστορικής εξέλιξης της πόλης, και κατ' επέκταση της επιστήμης της πολεοδομίας, ξεκινώντας από την εμφάνιση του ανθρώπινου είδους και το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα.

## 1.2 Πόλη & Πολεοδομία: Από την πρωτόγονη κοινωνία στην Αναγέννηση

### 1.2.1 Παλαιολιθική Περίοδος

Οι πρώτοι οικισμοί εμφανίστηκαν κατά την παλαιολιθική περίοδο. Ήταν αραιές και πυρηνικού τύπου εγκαταστάσεις, που τα πρώτα πέτρινα εργαλεία που κατασκεύασε ο άνθρωπος, μαζί με

τον καταμερισμό της εργασίας, εξελίχθηκαν στα πρώτα χωριά. Μεταξύ 9000 – 4000 π.Χ., τα χωριά σε Μεσοποταμία και Νείλο, αποτελούσαν συγκεντρώσεις κατασκευών από λάσπη ή πηλό, περιορισμένων σε μέγεθος. Περιμετρικά υπήρχαν εκτάσεις κήπων, επίσης σχετικά μικρού μεγέθους. Η εξέλιξη στη χρήση του πηλού, βοήθησε στην εξημέρωση των ζώων στην Ανατολή, και την καλλιέργεια ποτιστικών φυτών και την κατασκευή σπιτιών με τούβλα ή πέτρες, στη Δύση.

Τέσσερις ήταν οι βασικές παράμετροι που καθόριζαν την επιλογή του τόπου εγκατάστασης κατά τη νεολιθική και μεσολιθική εποχή: η εγγύτητα σε υδάτινες πηγές, η δυνατότητα προφύλαξης της περιοχής, το εύφορο έδαφος και η πλούσια πανίδα. Η καλλιέργεια της γης και η βελτίωσή της με τη χρήση ζώων, οδήγησε στην ανάπτυξη πιο μόνιμων, πλέον, εγκαταστάσεων, στο αυξημένο ενδιαφέρον για τη σεξουαλικότητα και την αναπαραγωγή και στην εξύψωση του ρόλου της γυναίκας, που δεν υποβαθμίστηκε από την αγέννητη ακόμα ταξική κοινωνία.

Τα πρώτα αστικά κέντρα εμφανίζονται με το πέρασμα από την πρωτόγονη κοινωνία στη δουλοκτησία, και την εμφάνιση των πρώτων ταξικών διαχωρισμών, μεταξύ 3000 – 2000 π.Χ., στις πεδιάδες του Νείλου, του Ινδού, της Μεσοποταμίας, της κεντρικής Αμερικής και του Γιανγκ Τσε. Εκεί συγκεντρώνονταν τα αγροτικά, κτηνοτροφικά και βιοτεχνικά πλεονάσματα, γεγονός που έδωσε σε αυτές τις πόλεις και την ταυτότητα ενός πρώιμου διοικητικού κέντρου. Στις περιφραγμένες αυτές πόλεις, αναπτύχθηκαν η αρχιτεκτονική, οι συλλογικότητες, τονίστηκε η αμυντική λειτουργία. Παρά τις πολλές διαφορές των πόλεων αυτών, διακρίνουμε μία σειρά κοινών χαρακτηριστικών: τη μνημειώδη αρχιτεκτονική, τη σαφή ταξική διαφοροποίηση, τα τείχη και την κοινωνική οργάνωση.

### **1.2.2 Αρχαιότητα**

Ο ελληνικός και ο ρωμαϊκός πολιτισμός, αποτέλεσαν τα θεμέλια ανάπτυξης της ευρωπαϊκής πόλης κατά την αρχαιότητα. Η πόλη – κράτος, η συμπαγής αυτή περιοχή που διοικείται από ένα περιτειχισμένο κέντρο, ήταν το πρότυπο αυτής της ανάπτυξης. Οι ελληνικές πόλεις δημιούργησαν την κυρίαρχη αντίληψη για την οργάνωση των πόλεων, την οποία αργότερα αναπαρήγαγαν και οι Ρωμαίοι, σε μια αχανή συνομοσπονδία πόλεων, που ήταν κρίκοι στη γενική διοικητική αλυσίδα, διατηρούσαν όμως την αυτονομία τους στα περισσότερα θέματα.

Η συλλογική ηγεσία και η δημοκρατική διοίκηση ήταν χαρακτηριστικά του κλασικού άστεως, καθώς και η εξομάλυνση της αντίθεσης πόλης – υπαίθρου. Αναπτύχθηκε έντονη αρχιτεκτονική δραστηριότητα στις κατασκευές δημόσιων κτιρίων, ενώ οι στοές και τα θέατρα ήταν τα κέντρα της ζωής. Ο Μαρξ χαρακτηριστικά αναφέρει: *«Η Αθήνα, σαφώς, μας προσφέρει το μάθημα μίας πόλης διαφορετικής από αυτές που έχουμε δει στην Αίγυπτο ή στις κοιλάδες του Τίγρη και του ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

*Ευφράτη, στις οποίες το μοναδικό διαμορφωτικό στοιχείο ήταν ο ναός της θεότητας ή το παλάτι του μονάρχη. Εδώ, αντιθέτως, πέρα από τους ναούς – παρότι και αυτοί διαφέρουν από αυτούς των προγενέστερων πολιτισμών – βρίσκουμε πως παράγωγα στοιχεία της πόλης είναι τα μνημεία των οργάνων μίας ελεύθερης πολιτικής ζωής (τη βουλή, την εκκλησία του δήμου, τον Άρειο Πάγο) και τα κτίρια που συνδέονται με τυπικές κοινωνικές ανάγκες (το γυμνάσιο, το θέατρο, το στάδιο, το ωδείο). Μία πόλη σαν την Αθήνα αντιπροσωπεύει ένα ανώτερο επίπεδο δημόσιας ανθρώπινης ζωής.»*

Οι πόλεις – κράτη αυξήθηκαν ως τους Μηδικούς πολέμους, που οδήγησαν στην καταστροφή πολλών από αυτών. Η νέα περίοδος που ακολούθησε έδωσε ώθηση στην εκ νέου ανάπτυξή τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αναστήλωση της Μιλήτου από τον Ιππόδαμο, βάσει του ομώνυμου ορθογώνιου συστήματος δρόμων με τη χρήση κανάβου (*Ιπποδάμειο Σύστημα*).

Στην ελληνική κοινωνία διαγράφεται όλη η πορεία εξέλιξης, από τις αγροτικές κοινότητες, στη φεουδαρχία. Πλάι στον ευγενή και το δούλο, αναπτύχθηκε ο ελεύθερος αγρότης, ενώ η παράλληλη εγκατάσταση τεχνιτών και εμπόρων διαμόρφωσε τη νέα πόλη.

Οι Ετρούσκοι δημιουργούν στην Ιταλία, περί το 800 π.Χ., τις πρώτες πόλεις – θρησκευτικά κέντρα. Ο συνδυασμός αυτής της εμπειρίας και των ελληνικών προτύπων, οδήγησε σε μία πόλη με ισχυρή κοινωνική οργάνωση και ιεραρχία. Παράδειγμα αποτελεί η Αρχαία Ρώμη, ένα επιδεικτικά σχεδιασμένο σύνολο, που από τη μία εξέφραζε την αυστηρή της ιεραρχία, και από την άλλη ανέπτυξε τα απαραίτητα τεχνικά και κοινωνικά δίκτυα. Ο ρυθμός ανάπτυξης αυτών των υποδομών όμως, δεν επαρκούσαν για τον ταχύτατα αυξανόμενο πληθυσμό της, με αποτέλεσμα τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη.

Η Κωνσταντινούπολη αποτέλεσε πρότυπο κλειστής και άριστα προστατευμένης πόλης, σύμφωνα με την εποχή, που επέτασσε τα αστικά κέντρα να είναι καλά φρουρούμενα οχυρά. Το ζήτημα ήταν να συμπυχθεί ο εκτεταμένος και ασυνεχής αστικός ιστός, να ενσωματωθούν τα φυσικά εμπόδια, τα τείχη και τα μεγάλα οικοδομήματα που τοποθετούνταν στα όρια των πιο πυκνοκατοικημένων ζωνών. Το πρότυπο αυτό ακολουθήθηκε και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Ευρώπης.

Καταληκτικά, τα κυριότερα χαρακτηριστικά στο οικιστικό σύστημα της Ευρώπης, ήταν η προσκόλληση στα γεωγραφικά δεδομένα κάθε τόπου, η ανάδυση κέλτικων και άλλων στοιχείων προ-ρωμαϊκών εγκαταστάσεων, η σύνδεση των χριστιανικών ναών, η μετασκευή παλιών δομών σε οχυρά και οι μεταβολές στην εσωτερική σύνθεση των πόλεων (δαιδαλώδεις διαιρέσεις οικοδομικών τετραγώνων). Η πόλη ήταν, πλέον, εμπορικό και αμυντικό καταφύγιο, οδηγώντας

σε δραστική ελάττωση της ακτίνας δράσης της και στην αρχιτεκτονική ατονία. Η πρότερη πνευματικότητα χάνεται, δημιουργείται όμως ένα ομοιογενές σύστημα, στο οποίο οι χώροι της πόλης τείνουν να αποτελέσουν τμήματα του συνεχούς χώρου.

### 1.2.3 ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ

Ο βασιζόμενος σε συνεργατικές δομές μεσαιωνικός δήμος ήταν αφοσιωμένος στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Οι πόλεις, λόγω της εσωτερικής τους συνοχής, διαφύλασσαν την αυτονομία τους. Έξω από τα τείχη, το πλήθος που δεν έβρισκε δουλειά στην ύπαιθρο και άρχισε να συγκεντρώνεται στις πόλεις, δημιούργησε νέους οικισμούς. Η «κλειστή» πόλη δεν παραχωρούσε πολιτικά δικαιώματα στους κατοίκους αυτούς, γεγονός που οδήγησε σε μεγάλες συγκρούσεις.

Η κατάσταση αυτή που διέφερε από τόπο σε τόπο μέσα στην Ευρώπη, οδήγησε στην πολεοδομική πολυμορφία της, στην οποία ξεχωρίζουν οι επόμενοι νεωτερισμοί: α) Τα δημόσια και ιδιόκτητα κτίρια γειτνιάζουν ελεύθερα δημιουργώντας μια συνεχή δομή, ενώ οι δρόμοι και οι πλατείες δε διαφέρουν εννοιολογικά και ορίζουν ένα σαφώς διαρθρωμένο περιβάλλον. Τα πολυώροφα κτίρια είναι συνήθη, ενώ οι ιδιώτες συνεργάζονται για τον εξοπλισμό και την καλαισθησία των δημόσιων χώρων. β) Η πολυπλοκότητα του κοινωνικού σώματος, αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος επηρεάζουν τη δομή των δημόσιων χώρων, οι οποίοι προκύπτουν από την εξισορρόπηση αντίθετων δυνάμεων ή εξουσιών. Οι μεγάλες πόλεις συνεπώς δεν έχουν μόνο ένα κέντρο και διαιρούνται σε συνοικίες, έκτα, contrade κλπ. με ιδιαίτερη πολιτική οργάνωση του καθενός. γ) Η κλειστή και προνομιακή πόλη σε περιορισμένο χώρο, προώθησε τάσεις συγκέντρωσης, αύξησης της σημασίας των τειχών και καθ' ύψος ανάπτυξης. Σε θεωρητικό επίπεδο διευκολύνθηκε η σύλληψη του αστικού πυρήνα ως ενός και μοναδικού αντικειμένου, αναλογικά σωστού ως προς τις τρεις του διαστάσεις. δ) Παρά το συνεχή δυναμισμό της ανάπτυξης και τη συνακόλουθη οργανωτική ατέλεια, η ενότητα εξασφαλίστηκε από τη συνέπεια προς μία τεχνοτροπία, έναν κανόνα για το μέλλον. Ο κανόνας αυτός ήταν στην ουσία ο «γοτθικός ρυθμός», που δρομολογήθηκε από τα μέσα του 12<sup>ου</sup> αιώνα στην Ile de France της Γαλλίας. ε) Σε χωροταξικό επίπεδο σημαντική θεωρείται η δημιουργία οικισμών, που είναι γνωστοί σαν πόλεις φρούρια ή bastides. (Σιόλας, 2005)

### 1.2.4 ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Η μεσαιωνική περίοδος ακολουθεί φθίνουσα πορεία, από τη μεγάλη ανάπτυξη τον 11<sup>ο</sup> αιώνα, στη μεγάλη ύφεση του 14<sup>ου</sup> – 15<sup>ου</sup> αιώνα, που συνδυάστηκε με την πανούκλα. Πολλές πόλεις

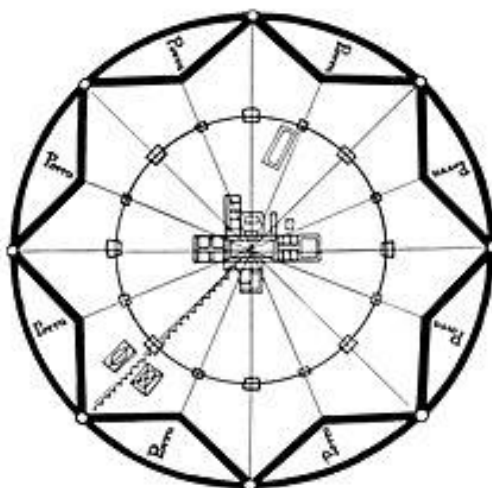
καταστράφηκαν την ίδια περίοδο, γεννήθηκε όμως το ενδιαφέρον για τον επεκτατισμό. Κατά τη μετάβαση από τον ύστερο Μεσαίωνα στην Αναγέννηση, η οικονομία προχωρούσε από τη γεωργία στη βιοτεχνία και το εμπόριο και νέες τάσεις γεννήθηκαν ως προς τη σύσταση και λειτουργία των αστικών κέντρων. Παρατηρείται εδώ, πως δόθηκε η δυνατότητα τελειοποίησης και εναρμόνισης των αστικών τοπίων με αποτυπωμένες εικόνες, διαμέσου της τάσης ομογενοποίησης των αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών στοιχείων. Η τάση αυτή αφορούσε κυρίως τα κέντρα των πόλεων και την αναμόρφωσή τους μέσω της διακόσμησης των κτιρίων, της διαρρύθμισης δημόσιων και ιδιωτικών χώρων και την ανέγερση νέων κατασκευών.

Αντιπροσωπευτικός εκφραστής του νέου ρεύματος είναι ο Alberti, ο οποίος προσδιόρισε θεωρητικά μεγάλο μέρος των αστικών μεταβολών της Ιταλίας στα μέσα του 15ου αιώνα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αναγεννησιακής πολεοδομίας ήταν οι παρεμβάσεις στη Φεράρα και το Ουρμπίνο, αλλά και το πρόγραμμα οικιστικής – πολεοδομικής αναμόρφωσης της Ρώμης του Alberti. Στις αρχές του 1500 μ.Χ. έχουμε την εμφάνιση του κινήματος της «τρίτης μανιέρας» των Lombardo, Codussi, Sansonino. Σε γενικές γραμμές παρατηρούμε μία προσπάθεια αναδιοργάνωσης των πόλεων, η οποία γίνεται χωρίς σχέδιο, ενώ περιορίζεται κατά βάση στην αισθητική των κτιρίων και σε υπερβολικά φιλόδοξα σχέδια.

#### ❖ **Η ιδανική πόλη του Αντόνιο Αβερλίνο**

Το 1464 ο Αντόνιο Αβερλίνο, γνωστός και ως Φιλάρετος, αναπτύσσει τη θεωρία του γύρω από την ιδανική πόλη. Στην πόλη αυτή δίνει την ονομασία Σφορτσίντα (Sforzinda), προς τιμήν του δούκα του Μιλάνου, Φραντσέσκο Σφόρτσα, και με βάση αυτή συντάσσει την *Αρχιτεκτονική Συνθήκη (Trattato di Architettura)*. Παρότι η πόλη δεν αναπτύχθηκε ποτέ, φαίνεται πως κάποια από τα κτίρια που είχε σχεδιάσει για αυτήν υλοποιήθηκαν σε άλλες πόλεις. Στον 11<sup>ο</sup> τόμο της Συνθήκης περιγράφεται το νοσοκομείο της Σφορτσίντα, το οποίο μοιάζει εκπληκτικά με το νοσοκομείο Maggiore στο Μιλάνο, του οποίου την ανέγερση είχε αναλάβει ο Φιλάρετος.





Εικόνα 1.1: Η ιδανική πόλη του Αντόνιο Αβερλίνο, 1464

Η πόλη αναπτύσσεται σε ένα σχέδιο οκτώ σημείων, το οποίο προκύπτει τοποθετώντας ένα τετράγωνο επάνω σε ένα άλλο και στρέφοντας και τα δύο κατά  $45^\circ$  δημιουργώντας ένα άστρο, εγγεγραμμένο σε κύκλο, που αντιστοιχεί στην τάφρο. Σε κάθε κορυφή του άστρου βρίσκεται ένας πύργος. Από κάθε πόρτα και πύργο, ξεκινάει μία ευθεία οδός που καταλήγει στο κέντρο της πόλης, σε πλατεία περιστοιχισμένη από κτίρια. Μικρότερες πλατείες αναπτύσσονται περιμετρικά στις μισές από τις 16 οδικές διακλαδώσεις. Στη *Συνθήκη* ο Αβερλίνο εντάσσει το σχεδιασμό και του περιβάλλοντα χώρου, με την κατασκευή δύο πύργων που κυριαρχούν στην κοιλάδα, την πόλη και το επίνειο.

Πέρα από τον αστικό γεωμετρικό ορισμό της Σφορτσίντα, ο Φιλάρετος καταπιάνεται και με τα πιο σπουδαία κτίρια, όπως το παλάτι, οι φυλακές, οι εκκλησίες, που αναφέρονται ως κυρίαρχα χαρακτηριστικά στην πόλη, όχι όμως και με τις χωρικές σχέσεις σε αστική κλίμακα.

Η διάσταση της Σφορτσίντα είναι κατά πολύ μεγαλύτερη συγκριτικά με τις άλλες πόλεις της εποχής και δεν επιτρέπει στο Φιλάρετο ένα συγκεκριμένο καθορισμό των αστικών χώρων. Δεν μπορεί να συμφιλιώσει την κλίμακα του γενικού σχεδίου, που περιλαμβάνει μία κυκλική τάφρο 5 χιλιομέτρων, με τα κτιριακά συγκροτήματα, την ακτινωτή δομή των κύριων οδών με το ορθογώνιο δίκτυο στο κέντρο της πόλης.

Παρ' όλ' αυτά, ο Φιλάρετος δίνει μεγάλη προσοχή στο λειτουργικό χαρακτήρα του σχεδίου της Σφορτσίντα, δημιουργώντας πλωτά κανάλια, διαχωρισμένες περιοχές για τις διάφορες κοινωνικές τάξεις, χώρους για αγορές, αλλά και σχεδιαστικές λεπτομέρειες μηχανικής, όπως η

κλίση που θα πρέπει να έχουν οι δρόμοι για να μπορούν να απορρέουν τα όμβρια.

Σε γενικές γραμμές όμως, πρόκειται για ένα ουτοπικό σχέδιο, που συνδυάζει την τέχνη του σχεδίου και της κατασκευής σε μία εποχή μεγάλων αλλαγών, με έναν αυθεντικό και σχεδόν λογοτεχνικό τρόπο. Το 1593 μ.Χ. όμως, ιδρύεται η πόλη Πάλμα Νόβα στη βόρεια Ιταλία, της οποίας το σχέδιο, είναι ίδιο με αυτό της Σφορτσίντα εκατό χρόνια αργότερα, και διατηρείται έτσι μέχρι και σήμερα. Αυτή η ανάπτυξη των τειχών υιοθετήθηκε αργότερα και σε πόλεις της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ελβετίας.



Εικόνα 1.2: Πανοραμική όψη της ιταλικής πόλης Πάλμα Νόβα στη Βόρεια Ιταλία, 2012

### 1.3 ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Από τα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα, η εκβιομηχάνιση της παραγωγής παίρνει σάρκα και οστά πρώτα στην Αγγλία. Από τη μικρή μανιφακτούρα, ο ατμός και η μηχανή επαναστατικοποίησαν τη βιομηχανική παραγωγή. Στη θέση της μανιφακτούρας μπήκε η μεγάλη σύγχρονη βιομηχανία. Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις που αναπτύχθηκαν στις πόλεις, συγκέντρωσαν εργατικό δυναμικό. Η βιομηχανική πόλη γεννήθηκε μέσα από αυτή την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Στις νέες μονάδες παραγωγής που αναπτύσσονται, επεκτείνονται οι παλαιότεροι οικισμοί. Από άποψη υποδομών, οι πόλεις αυτές δεν ήταν έτοιμες να υποδεχτούν τόσο νέο πληθυσμό. Δεν υπήρχαν συστήματα ύδρευσης, αποχέτευσης, συγκοινωνιακό δίκτυο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Μάντσεστερ της Αγγλίας. «...Εδώ βρισκόμαστε πραγματικά σε μια εργατική συνοικία, σχεδόν χωρίς μεταμφίηση, γιατί ακόμα και τα μαγαζιά δεν καταβάλλουν την παραμικρή προσπάθεια να φανούν καθαρά. Δεν είναι όμως τίποτα σε σχέση με τα δρομάκια και τις πίσω μικρές αυλές, στα οποία φτάνεις κανείς από στενές και σκεπασμένες στοές, όπου δύο πρόσωπα δεν έχουν χώρο για να διασταυρωθούν. Είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς την άτακτη συσσώρευση σπιτιών, που είναι κυριολεκτικά

αλληλοστοιβαγμένα, αληθινή πρόκληση σε κάθε λογική αρχιτεκτονική. Και δεν είναι μόνο υπεύθυνα τα οικήματα που χρονολογούνται από το παλιό Μάντσεστερ. Γιατί στην εποχή μας η σύγχυση έχει σπρωχτεί στις ακρότατες της συνέπειες, γιατί παντού όπου ο αστισμός της προηγούμενης εποχής άφηνε ακόμα κάποιο ελεύθερο χώρο, ξανάχτισαν και επιδιόρθωσαν, ώσπου να μην υπάρχει ανάμεσα στα σπίτια ούτε σπιθαμή ελεύθερης γης όπου να είναι δυνατό να οικοδομήσει κανείς... τέτοια είναι η παλιά πόλη του Μάντσεστερ, στην καρδιά της δεύτερης πόλης της Αγγλίας, και της πρώτης βιομηχανικής πόλης στον κόσμο. Κι όσοι θέλουν να δουν πόσο περιορισμένο χώρο έχει ανάγκη ο άνθρωπος για να κινηθεί, πόσο λίγο αέρα – και πόσο μολυσμένο – του είναι αναγκαίος για να αναπνεύσει, σε ποιο κατώτερο στάδιο πολιτισμού μπορεί να επιζήσει, δεν έχει παρά να 'ρθει σε αυτά τα μέρη...». (Φρίντριχ Ένγκελς (1840 / 1985), *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, Αθήνα: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ)

Εικόνα 1.3: Μάντσεστερ, Αγγλία, 1850



Σε αυτή την κατάσταση που διαμορφώθηκε λόγω αυτής της κίνησης πληθυσμού, από την ύπαιθρο στις πόλεις, η αστική τάξη είδε μία ακόμη ευκαιρία κερδοφορίας, ένα νέο πεδίο να επενδύσει, με αποτέλεσμα να κατασκευάζει εργατικές κατοικίες, τις οποίες μισθώνει στους εργάτες των βιομηχανιών.

### **1.3.1 Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές του 19<sup>ου</sup> αιώνα και η ιδέα της «νέας πόλης»**

Οι άθλιες συνθήκες ζωής για την εργατική τάξη, αποτέλεσαν αίτημα πάλης για το προλεταριάτο

απέναντι στην αστική τάξη και το κράτος. Μέσα από αυτή τη σύγκρουση, το 19<sup>ο</sup> αιώνα, εμφανίστηκαν προοδευτικά ρεύματα μετασχηματισμού της βιομηχανικής πόλης, με την ανάπτυξη αντίστοιχων πολεοδομικών μοντέλων, από προσωπικότητες της εποχής, που ενώ προέρχονταν από την αστική τάξη, αναγνώριζαν την ανάγκη αναβάθμισης της ζωής των εργατών. Δεν επεδίωκαν, όμως, την απελευθέρωση μιας ορισμένης τάξης, αλλά ολόκληρης της ανθρωπότητας. Εκφραστές αυτού του ρεύματος, του *ουτοπικού σοσιαλισμού*, ήταν ο Robert Owen στην Αγγλία και οι Charles Fourier, Henri de Saint – Simon και Jean – Baptiste Godin στη Γαλλία. Και οι τρεις παρήγαγαν λεπτομερή σχέδια για την πραγμάτωση ουτοπικών κοινοτήτων. Δύο θέματα κυριαρχούν στον ουτοπικό αστικό σχεδιασμό, η επιθυμία να ξεπεραστεί ο διαχωρισμός μεταξύ πόλης – υπαίθρου, και η επιθυμία να ξεπεραστεί η φυσική απομόνωση των ατόμων και των οικογενειών.

### **1.3.1.1 Η ουτοπία του Owen**

Ο Robert Owen (1771 – 1858) είχε κάνει κτήμα του τη διδασκαλία των υλιστών διαφωτιστών, ότι ο χαρακτήρας του ανθρώπου είναι το προϊόν τόσο των έμφυτων χαρακτηριστικών του, όσο και της αντικειμενικής πραγματικότητας. Στη βιομηχανική επανάσταση, εκεί που οι υπόλοιποι της τάξης του έβλεπαν μόνο σύγχυση και χάος, που είναι κατάλληλα για γρήγορο πλουτισμό, εκείνος είδε την ευκαιρία να εφαρμόσει αυτή του την αρχή και να βάλει τάξη στο χάος. Η ουτοπική πρόταση του Owen, αποτελεί *‘το μηχανισμό που πρέπει να υπηρετεί τους εργάτες αντί να τους εφαρμόζεται’*.

Στο σχεδιασμό της ουτοπικής του πόλης, τη θέση του εξουσιαστικού πυρήνα παλαιότερων ουτοπικών σχεδίων, έχει πάρει μία κεντρική πλατεία, στο σχήμα παραλληλογράμμου. Εκεί, η ανθρώπινη εργασία αποτελεί μονάδα μέτρησης της αξίας και η εργατική δύναμη των εργατών που παύει πλέον να είναι εμπόρευμα, τους δίνει τη δυνατότητα να γίνουν οι καταναλωτές των αγαθών που παράγουν, καθώς η καλλιέργεια της γης αποτελεί τη βασική απασχόληση.

Η πρότασή του είναι και η πρώτη προσπάθεια ολοκληρωτικού σχεδιασμού, από τους πολιτικούς και οικονομικούς συλλογισμούς, μέχρι το λεπτομερή σχεδιασμό των φυσικών στοιχείων και τον υπολογισμό του κόστους κατασκευής.

Η ουτοπία του Owen απέκτησε υπερασπιστές, όπως ο οικονομολόγος Ricardo και πολέμιους, όπως οι Malthus και Cobbett. Ο Peacock τον χαρακτήρισε ως *«συνδικαλιστή που θέλει να*

*πακετάρει τον κόσμο σε τετράγωνα, σα σκακίερα, με μια κοινότητα σε καθένα από αυτά». Ο ίδιος επιδιώκει τη δημιουργία νέων θεσμών, νέων ιδρυμάτων, τα οποία «θα υπακούουν στην κεντρική κυβέρνηση της χώρας, αλλά δε θα υπόκεινται στο σύστημα δικαιοσύνης, έχοντας επιτύχει την τέλεια αρμονία, δε θα χρειάζονται δικαστήρια ή φυλακές». (Φρίντριχ Ένγκελς (1877 /2011), Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη, Σύγχρονη Εποχή)*

#### **1.3.1.2 Η ουτοπία του Saint – Simon**

Η ουτοπική θεώρηση που διατύπωσε ο Saint – Simon (1760 – 1825), έχει περισσότερο πολιτική και λιγότερο σχεδιαστική – οργανωτική βάση. Οι προτάσεις του αφορούν ένα παγκόσμιο σώμα επιστημόνων, τεχνικών, φοιτητών, καλλιτεχνών, που θα είναι στη διακυβέρνηση και θα προπαγανδίζει τη λογική του Νεύτωνα.

Θεωρεί πως, σε έναν κόσμο επιστημονικής ανάπτυξης δίχως προηγούμενο, η λογική οργάνωση της κοινωνίας είναι απαραίτητη και 'η επιστήμη του ανθρώπου' πρέπει να εγκαθιδρυθεί ως θεμέλιο της ηθικής της κοινωνίας. Πιστός σε αυτή τη μελλοντική ουτοπία, αναφέρει πως «η χρυσή εποχή δεν είναι πίσω μας, αλλά μπροστά μας, και θα πραγματοποιηθεί από την τελειότητα της κοινωνικής οργάνωσης». Στόχος αποτελεί η διαδοχή των δεσποτικών εξουσιών από μια κυβέρνηση ορθολογικής διοίκησης.

Ούτε ο Saint – Simon, ούτε οι οπαδοί του, ασχολήθηκαν με το λεπτομερή αστικό σχεδιασμό αυτής της κοινωνίας, αλλά επιθυμούσαν τη λειτουργία σε μεγάλη κλίμακα, όπως επίσης και να αποδώσουν ηθική έμφαση στην αξία των μεγάλων έργων (*grand travaux*). (Μαναηλόγλου Ελευθερία (2005), *Ουτοπικές θεωρίες για την πόλη και ολοκληρωτικός σχεδιασμός, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών*)

#### **1.3.1.3 Η ουτοπία του Fourier**

Το όραμα του Charles Fourier (1772 – 1837) αναπτύσσει την ιδέα μιας κοινωνίας που δε θα είναι βασισμένη στα ατομικά και ταξικά οφέλη, και για την επίτευξη της παγκόσμιας αρμονίας, χρειάζεται από κοινού προσπάθεια, ώστε να αναμορφωθεί η κοινωνία με τέτοιο τρόπο που να διασφαλίζεται η ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών με σεβασμό στα δικαιώματα και στα προνόμια των άλλων.

Κατά τη θεωρία του Fourier, η παγκόσμια αρμονία θα επιτυχανόταν σταδιακά στη διάρκεια εφτά ιστορικών περιόδων. Η χρονική στιγμή που διατυπώθηκε η θεωρία είναι η μεταβολή από

την τέταρτη περίοδο (βαρβαρική), στην πέμπτη (πολιτισμός). Ο πολιτισμός χαρακτηρίζεται από ανεξέλεγκτη ατομική ιδιοκτησία, ενώ η επόμενη περίοδος (διασφάλιση) θα έθετε κάποια όρια. Η πόλη της έκτης περιόδου, τέλεια οργανωμένη, θα εμπεριέχει τρεις δακτυλίδες, ο πρώτος θα είναι η κεντρική πόλη, ο δεύτερος τα προάστια και οι κυριότερες βιομηχανίες και ο τρίτος οι 'λεωφόροι' (avenues) και οι παρυφές της πόλης. Καθεμία από τις τρεις ζώνες θα υιοθετεί διαφορετικές μετρήσεις για τα κτίριά της, τα οποία δεν θα μπορούν να κατασκευαστούν χωρίς την έγκριση μιας επιτροπής εμπειρογνομόνων. Οι τρεις ζώνες θα χωρίζονται από φράχτες, θάμνους και καλλιέργειες, που δεν θα εμποδίζουν τη θέα. Στο τέλος κάθε δρόμου θα ανοίγεται η θέα του φυσικού τοπίου ή θα τοποθετείται ένα αρχιτεκτονικό μνημείο. Ένα κανονικό δίκτυο δρόμων θα απαγορεύεται, κάποιοι δρόμοι θα είναι καμπύλοι, ώστε να αποφεύγεται η μονοτονία. Το ένα όγδοο της επιφάνειας της πόλης θα αποτελείται από πλατείες.

Το λεπτομερές σύστημα κανόνων του Fourier για την οργάνωση της πόλης, αποτέλεσε την βάση τόσο για τους οικοδομικούς κανόνες του 19ου αιώνα, όσο και για τον αστικό σχεδιασμό γενικότερα, αν και για τον ίδιο τον Fourier ήταν απλώς ένα απαραίτητο στοιχείο για την μετάβαση προς την παγκόσμια αρμονία (universal harmony). Στην έβδομη περίοδο, οι διαφορετικοί τύποι και τρόποι ζωής (patterns of living) αντικαθίστανται από μια ορθολογικά δομημένη και λειτουργική μονάδα, τη *Phalanx* (φάλαγξ), η οποία παίρνει τη θέση της κοινότητας, και η πόλη αντικαθίσταται από ένα μοναδικό κτίριο, το *Phalanstery*. Η *Phalanx* είναι, στην πραγματικότητα, μια πόλη-μινιατούρα, χωρίς ανοιχτούς δρόμους, εκτεθειμένους στο φυσικό περιβάλλον, αλλά με καλυμμένους διαδρόμους που προσφέρουν επικοινωνία σε όλα τα μέρη του κτιρίου. Ο κεντρικός χώρος της, που αφιερώνεται στη δημόσια χρήση, αποτελείται από αίθουσες εστίασης, βιβλιοθήκες, μελετητήρια, χώρους λατρείας, ταχυδρομείο, κ.λ.π. και οι εκατέρωθεν πτέρυγες στεγάζουν τα εργαστήρια και τις αίθουσες υποδοχής των επισκεπτών. (*Μαναηλόγλου Ελευθερία (2005), Ουτοπικές θεωρίες για την πόλη και ολοκληρωτικός σχεδιασμός, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών*)

#### **1.3.1.4 Η ουτοπία του Godin**

Ο Jean Baptiste Godin (1817-1889), επηρεάστηκε από την θεωρία της ουτοπικής πόλης του Fourier, προτείνοντας, με τη σειρά του το Familistere, μια μικρότερη έκδοση του μοντέλου του Fourier, στην οποία διατηρήθηκε η οργάνωση των χρήσεων της *Phalanx*, αλλά η γεωργική φύση της παραγωγής αντικαταστάθηκε από την βιομηχανική και εγκαταλείφθηκε το μοντέλο της κοινοτικής ζωής, το οποίο έδωσε την θέση του στην οικογενειακή αυτονομία. Ο Godin

εφάρμοσε την θεωρία του στο δικό του χυτήριο σιδήρου, στην Guise. Το 1886, η κοινότητα αριθμούσε 400 περίπου οικογένειες και αποτέλεσε τη μοναδική επιτυχημένη προσπάθεια πραγματοποίησης των θεωριών των ουτοπικών σοσιαλιστών κατά τον 19ο αιώνα.

Η αστική τάξη υπέταξε την ύπαιθρο στην κυριαρχία της πόλης. Δημιούργησε τεράστιες πόλεις, αύξησε σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό του αστικού πληθυσμού σε σύγκριση με τον αγροτικό και απέσπασε έτσι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού από την της αγροτική ζωή. *(Μαναηλόγλου Ελευθερία (2005), Ουτοπικές θεωρίες για την πόλη και ολοκληρωτικός σχεδιασμός, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών)*

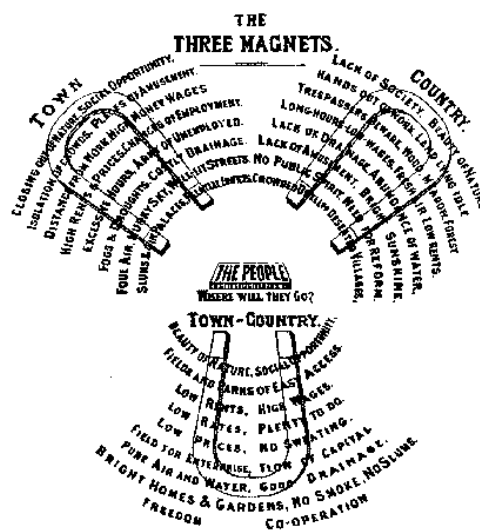
### **1.3.2 Τα πολεοδομικά μοντέλα των βιομηχανικών πόλεων των αρχών του 20<sup>ου</sup> αιώνα**

Τα μοντέλα της σύνθεσης των βιομηχανικών πόλεων όπως αναπτύχθηκαν από τους ουτοπικούς σοσιαλιστές, δεν μπόρεσαν να εφαρμοστούν στην πράξη, ακριβώς επειδή είχαν σαν προϋπόθεση την ταξική συμφιλίωση. Η ανάγκη όμως για σχεδιασμό των πόλεων αυτών ώστε να είναι πιο ανθρώπινες για τον εργαζόμενο λαό, μετά από πιέσεις που αυτός άσκησε, αναγνωρίστηκε από το κράτος. Έτσι, στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, αναπτύσσονται νέα πολεοδομικά μοντέλα, που είναι σαφώς επηρεασμένα από τους ουτοπικούς σοσιαλιστές. Ξεχωρίζει η «κηπούπολη» του Άγγλου Ebenezer Howard και η «γραμμική πόλη» του Arturo Soria Y Mata.

#### **1.3.2.1 Ebenezer Howard – Το μοντέλο της κηπούπολης**

Το μοντέλο της Κηπούπολης (Rurisville), αναπτύχθηκε από τον Ebenezer Howard το 1898. Ο Howard θεώρησε πως για να αναβαθμιστεί η ποιότητα ζωής στη βιομηχανική πόλη, θα πρέπει να ενσωματωθούν σε αυτή στοιχεία της υπαίθρου. Το μοντέλο αυτό θα δρούσε ανασταλτικά για τον υπερπληθυσμό, αλλά θα προωθούσε και το πνευματικό επίπεδο των κατοίκων της υπαίθρου. Πρόκειται για μέθοδο οργάνωσης των επεκτάσεων, με προσδιορισμένο σχέδιο εκ των προτέρων. Το μοντέλο αυτό θα πρέπει να προβλέπει δημόσιους χώρους καθώς και τη σταδιακή αστικοποίηση της γης. Το μοντέλο αυτό θεωρείται προωθημένο για την εποχή, δεδομένου του ότι εισάγει την έννοια του ανοιχτού αλλά οργανωμένου σχεδίου πόλης, του οποίου η επέκταση γίνεται ελεγχόμενα, αλλά και της αυτόνομης ανάπτυξης μιας οικιστικής ενότητας επιχειρησιακού μεγέθους, όπου ο αστικός και βιομηχανικός – αγροτικός πληθυσμός συνυπάρχουν σε αρμονία. Βασικά χαρακτηριστικά του μοντέλου είναι:

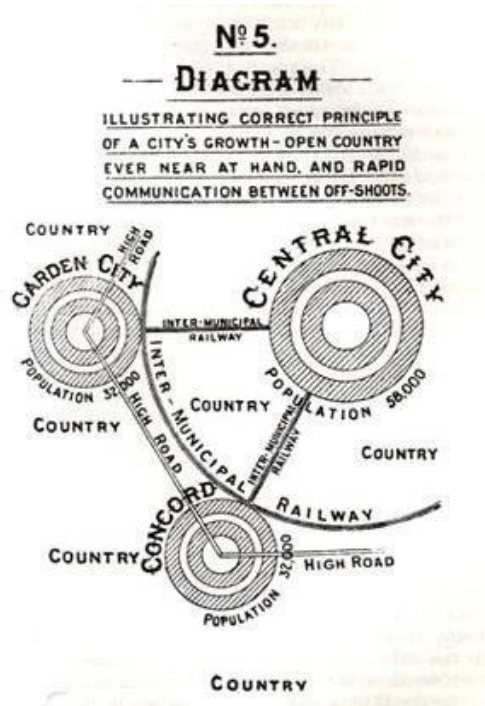
- Η αυτάρκης αλλά δορυφορική χωρική ενότητα περιορισμένης ανάπτυξης
- Το απόλυτα συγκεκριμένο μέγεθος των 32.000 κατοίκων
- Η αρμονική συνύπαρξη αγροτικού και αστικού χώρου
- Στα σχέδια των επεκτάσεων πρέπει να προβλέπεται δημόσιος χώρος και οικοπεδοποίηση της γης



Εικόνα 1.4: Οι τρεις μαγνήτες του Howard με το ερώτημα: "Πού θα πάνε οι άνθρωποι," και τις επιλογές "Πόλη", "Επαρχία" και "Πόλη - Επαρχία"

Το μοντέλο της κηπούπολης βρήκε εφαρμογή σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις. Η πρώτη πόλη που σχεδιάστηκε εξ αρχής σύμφωνα με το μοντέλο του Howard ήταν το Letchworth, μία περιοχή 34 μίλια έξω από το Λονδίνο. Ακολούθησαν κι άλλες πόλεις, όπως το Gardenstadt στη Γερμανία, το Svit στη Σλοβακία, το Telford στην Αγγλία, αλλά και έξω από τα σύνορα της Ευρώπης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μοντέλο που ο Howard σχεδίασε για την αναβάθμιση της ζωής των εργατών, εξελίχθηκε σε μοντέλο ανάπτυξης προαστίων και οικισμών για τα ανώτερα στρώματα. (Steuer, Max (June 2000). "A hundred years of town planning and the influence of Ebenezer Howard". *The British Journal of Sociology*)



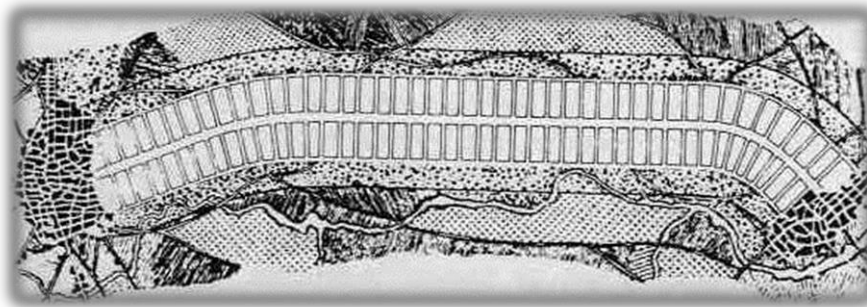


Εικόνα 1.5: Το διάγραμμα της "Κηπούπολης", που δείχνει την αρχή στην οποία στηρίζεται το μοντέλο του Howard για την επέκταση μίας πόλης

### 1.3.2.2 Arturo Soria Y Mata – Το μοντέλο της γραμμικής πόλης

Η πρόταση του Arturo Soria Y Mata για τη «γραμμική πόλη» (Ciudad Lineal), διατυπώθηκε το 1882, με άξονα τη βελτίωση της σύνδεσης των περιοχών εργασίας και κατοικίας, ώστε οι εργάτες να μπορούν πιο εύκολα να μετακινηθούν από τη μία κατεύθυνση στην άλλη. Ως εκ τούτου, το μοντέλο επικέντρωνε στην ανάπτυξη του δικτύου μεταφορών.

Κατά τον Ισπανό πολεοδόμο, η σπονδυλωτή αρτηρία αποτελεί δομικό και συνεκτικό στοιχείο του παλαιού κέντρου με τις νέες επεκτάσεις. Ακόμη, έχει τη δυνατότητα να ενσωματώνει μεταφορές, καθώς επίσης και τις βασικές παροχές της πόλης του 19<sup>ου</sup> αιώνα, όπως το νερό, το γκάζι, το ρεύμα και η αποχέτευση. Το μοντέλο προωθεί ένα ανοιχτό και συνεχώς επεκτεινόμενο σύστημα.



Εικόνα 1.6: Η "γραμμική πόλη". Σχέδιο του Arturo Soria Y Mata για τη Μαδρίτη

Ως τόπος εφαρμογής της ιδέας της γραμμικής πόλης επιλέχθηκε η πόλη της Μαδρίτης. Το σχέδιο προέβλεπε τη δημιουργία ενός περιφερειακού δακτυλίου γύρω από την πόλη, μήκους 55 χιλιομέτρων σε άμεση σύνδεση με το κέντρο της. Η κατασκευή άρχισε το 1894 και οργανώθηκε γύρω από έναν οδικό άξονα, τη γραμμή του τραμ και την κεντρική γραμμή του τρόλεϊ. Το πρώτο τμήμα που σχεδιάστηκε ήταν έτοιμο το 1910, όμως οι συνεχείς πιέσεις για αστική επέκταση δεν του επέτρεψαν να παραμείνει για μεγάλο διάστημα γραμμικό. (Χατζηκωνσταντίνου Ευαγγελία (2006), *Από τον αστικό δρόμο στο δρόμο στην περιφέρεια, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο*)

### 1.3.3 Αστική διάχυση και μοντέλα πόλεων

Το φαινόμενο της «αστικής διάχυσης» χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον αρχιτέκτονα Earl Draper στο πλαίσιο του Εθνικού Συνεδρίου Σχεδιαστών στις ΗΠΑ το 1937, για να αναφερθεί σε μία μορφή εγκαταστάσεων οικονομικά ασύμφορη και χωρίς αισθητική (Nechyba και Walsh, 2004). Ο όρος αυτός εδραιώθηκε μετά τη δεκαετία του 1950 για να περιγράψει έναν τρόπο ανάπτυξης των πόλεων, τη διαδικασία αυτής της ανάπτυξης και την αστική μορφή της.

Έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί, οι οποίοι περισσότερο περιγράφουν κάποια χαρακτηριστικά, παρά ορίζουν το φαινόμενο. Η ίδια η φύση του φαινομένου δυσκολεύει ιδιαίτερα τη διατύπωση της γενικής του έκφρασης, αφού κάθε πόλη λειτουργεί σαν μία ξεχωριστή οντότητα, στην οποία υφίστανται περιοχές και με αυξανόμενη και με μειούμενη πυκνότητα. Ένας από αυτούς τους ορισμούς, που διατυπώθηκε το 1994 από ομάδα μελετητών, Ermer, Mohrman, Sukorr, αφορά «στη διαδικασία εξάπλωσης του αστικού ιστού και της υπερβολικής χρήσης του ανοικτού χώρου από μη οργανωμένη, ασθενώς συμπυκνωμένη επέκταση του αστικού ιστού στις παρυφές αυτού».

Η αστική διάχυση εμφανίστηκε από όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες πόλεις στην αρχαιότητα. Η οικονομική ανάπτυξη μίας πόλης οδηγούσε και οδηγεί στη συγκέντρωση πληθυσμού και κατ' αποτέλεσμα στην επέκτασή της στις γύρω περιοχές με πιο χαμηλή πυκνότητα. Υπήρχε σαφής διαχωρισμός του αστικού και του αγροτικού χώρου, μέσα από τα τείχη συναντάμε υψηλές πυκνότητες, συγκέντρωση λειτουργιών και μίξη χρήσεων γης (Bruegmann, 2005), χαρακτηριστικά μίας συμπαγούς πόλης. Έξω από τα τείχη, βρίσκονται οι καλλιέργειες. Η ανάπτυξη των πόλεων οδήγησε στη δημιουργία μίας ενδιάμεσης ζώνης, στην οποία κατοικούσαν άτομα που δραστηριοποιούνταν σε αυτή, όμως για διάφορους λόγους δε δύναντο να εγκατασταθούν εντός των τειχών. Η ενδιάμεση αυτή ζώνη ονομαζόταν «suburbium». Σε περιοχές της ενδιάμεσης αυτής ζώνης δημιουργούνταν και κατοικίες των ευκατάστατων πολιτών, οι οποίοι δεν είχαν άμεση επαφή με τη δραστηριότητα της πόλης. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η αρχαία Ρώμη. Η υψηλή πυκνότητα και τα προστατευτικά τείχη εξυπηρετούσαν δύο σκοπούς, τον αμυντικό και την εγγύτητα. (Μιάρης Ιωάννης (2015), *Το φαινόμενο της προαστιοποίησης, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο*)

Κατά την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής το 19<sup>ο</sup> και 20<sup>ο</sup> αιώνα παρατηρούμε το φαινόμενο της αστικής διάχυσης σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό. Τα δίκτυα των μεταφορών δεν καθιστούσαν πια την υψηλή πυκνότητα απολύτως απαραίτητη για την καθημερινή μετακίνηση, ενώ η εξέλιξη της τεχνολογίας δεν καθιστούσε πλέον τα τείχη προϋπόθεση για την άμυνα. Οι πρώτες συνέπειες αυτής της εξέλιξης φαίνονται στο Λονδίνο, καθόλου τυχαία, αφού πρόκειται για την πρωτεύουσα της πλέον αναπτυσσόμενης καπιταλιστικά οικονομίας στον κόσμο, καθώς από το 18<sup>ο</sup> αιώνα αρχίζει σιγά σιγά η αποκέντρωση, και εκδηλώνονται φαινόμενα προαστιοποίησης. Το 19<sup>ο</sup> αιώνα ακολουθούν και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, όπως το Παρίσι. Παρατηρούνται τρία είδη προαστιακής ανάπτυξης κατά τον Bruegmann (2005):

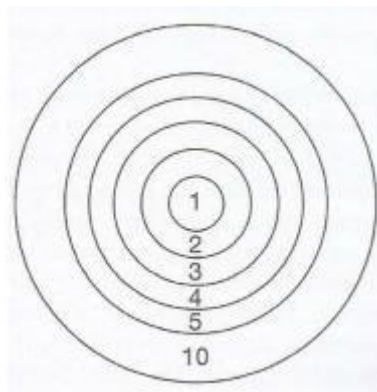
1. Επέκταση σε όλη την περιφέρεια της πόλης
2. Γραμμική επέκταση στους μεταφορικούς άξονες
3. Διάσπαρτη επέκταση

Τα πρώτα μοντέλα που αναπτύχθηκαν για να περιγράψουν το φαινόμενο γίνανε από ομάδα επιστημόνων του πανεπιστημίου του Σικάγο. Το 1925 παρουσιάστηκε το μοντέλο των ομόκεντρων ζωνών του Bourges, όπου γύρω από το κέντρο της πόλης αναπτύσσονται 9 ομόκεντροι κύκλοι, στους οποίους βρίσκονται οι δραστηριότητες της βιομηχανίας, του

εμπορίου και οι κατοικίες κάθε εισοδηματικής κατηγορίας. Πρόκειται για μεταβαλλόμενο οικιστικό πρότυπο μέσω της «εισβολής» και της «διαδοχής».

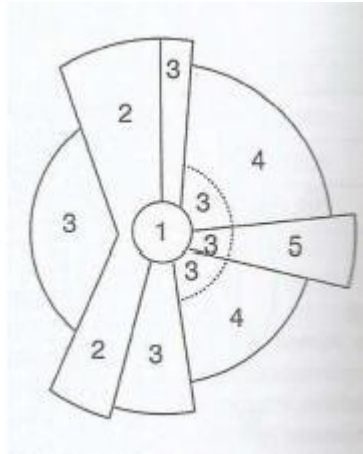
Τα χαρακτηριστικά του μοντέλου αυτού είναι:

- Περιγραφικές γενικεύσεις με βάση την πόλη του Σικάγο
- Οι άξονες μεταφορών εκτείνονται από τον κεντρικό πυρήνα της πόλης
- Η σημασία του κόστους μεταφοράς που διαγράφεται μέσα από τη σχέση των διάφορων κοινωνικο – οικονομικών κατηγοριών και της απόστασης από το εμπορικό κέντρο της πόλης
- Οι εύπορες ομάδες βρίσκονται σε μεγαλύτερη απόσταση
- Η εργατική τάξη βρίσκεται σε μικρές αποστάσεις



Εικόνα 1.7: Το μοντέλο του Burgess με τη ζωνοποίηση σε ομόκεντρους κύκλους

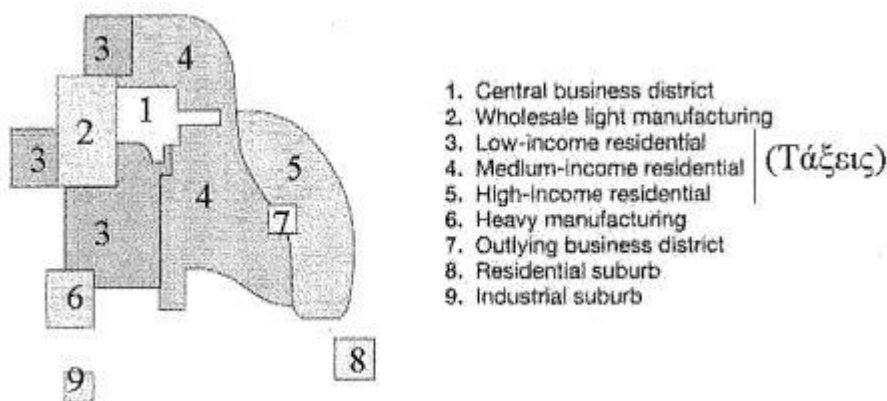
Το 1942 ο Hoyt εξέλιξε το μοντέλο του Burgess ανάγοντάς το σε μοντέλο τομεακής οργάνωσης. Ο Hoyt μελέτησε τις αλλαγές στις ενοικιάσεις και την κατανομή των κατοικιών σε διάφορες πόλεις των ΗΠΑ. Το μοντέλο αυτό δεν αποτέλεσε πρόταση χωρικής ανάπτυξης, άλλοι μελετητές όμως το αξιοποίησαν κατ' αυτόν τον τρόπο. Διακρίνουμε την εξαίρεση του καθοριστικού ρόλου των μεταφορών και των ιδιαίτερων γεωμορφολογικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών στη διάρθρωση των χρήσεων γης, ενώ στον αστικό χώρο εντοπίζονται 'σφηνοειδείς' ζώνες που σχετίζονται με την προσπελασιμότητα ή/ και με τις παρεχόμενες ανέσεις/ ευκολίες του οικιστικού αποθέματος.



Εικόνα 1.8: Το μοντέλο του Hoyt με τις σφηνοειδείς ζώνες

Τα δύο αυτά εργαλεία μοντελοποίησαν σε ικανοποιητικό βαθμό την ανάπτυξη της πόλης του Σικάγο και αρκετές ακόμη, ωστόσο απέτυχαν να ερμηνεύσουν επαρκώς τις ευρωπαϊκές πόλεις και τις πόλεις των πρώην σοσιαλιστικών δημοκρατιών.

Το 1945, οι Harris και Ullman αναπτύσσουν τα μοντέλα πολλαπλών πυρήνων, λόγω του ότι στα μοντέλα των Burgess και Hoyt εντοπίζονται πολλές εμπειρικές εξαιρέσεις. Σε αυτή την περίπτωση, οι ανταγωνιστικές «εμπορικές ζώνες» λειτουργούν ως αυτόνομοι κόμβοι ή «πυρήνες» γύρω από τους οποίους διαρθρώνεται πλέγμα χρήσεων γης και διαμορφώνονται ιδιαίτερες χωρο – κοινωνικές δομές. Ορισμένες εξειδικευμένες χρήσεις δημιουργούν «αστικές συγκεντρώσεις», όπως η βιομηχανία. Η βαριά βιομηχανία αποκεντρώνεται και κατευθύνεται σε προαστιακές ζώνες (βιομηχανικά πάρκα), και δημιουργείται πληθώρα «εμπορικών/ επιχειρηματικών κέντρων». (Σαγιάς και Σιόλας, *Αστική Γεωγραφία, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών*)



Εικόνα 1.9: Το μοντέλο των πολλαπλών πυρήνων των Harris & Ullman

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος βρίσκει την Ευρώπη και τις ΗΠΑ σε μία σχετικά παρόμοια φάση ανάπτυξης των αστικών τους κέντρων. Με τη λήξη του πολέμου, όμως, τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Οι εκτεταμένες καταστροφές στην Ευρώπη, αλλά και η δυσανάλογη με τις ΗΠΑ αύξηση του πληθυσμού λόγω του πολέμου στα εδάφη της, είχε σαν αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, και διαφορετικά μοτίβα ανάπτυξης της αστικής διάχυσης. *(Παλόγου Σοφία (2009), Η αστική διάχυση, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο)*

Στις ΗΠΑ παρατηρούμε δύο μοτίβα: αυτό των νεότερων πόλεων όπως είναι το Φοίνιξ, που χαρακτηρίζονται από διάχυτη ανάπτυξη στο σύνολό τους και αυτό των παλαιότερων πόλεων, όπως είναι η Νέα Υόρκη και η Βοστώνη που χαρακτηρίζονται από κέντρα υψηλής πυκνότητας.

Με παρόμοιο τρόπο αναπτύχθηκαν οι πόλεις και στη βόρεια και δυτική Ευρώπη, κυρίως στην Αγγλία. Για το λόγο αυτό αναφερόμαστε στο *αγγλοαμερικανικό μοντέλο*. Στην ανατολική και νότια Ευρώπη από την άλλη, δεν υπήρξε η ίδια εικόνα. Παρατηρούμε συγκέντρωση των κοινωνικών ομάδων με υψηλότερα εισοδήματα στα κέντρα των πόλεων, ενώ των πιο φτωχών στρωμάτων στα περίχωρα. Σε αυτό, σημαντικό ρόλο έπαιξε η ανάπλαση των ιστορικών κέντρων κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα σε μία σειρά πόλεις, όπως το Παρίσι και η Βιέννη, που έκανε τα κέντρα των πόλεων πιο ελκυστικά για κατοίκηση. Παρά την αντίθετη κίνηση του πληθυσμού σε σχέση με το μοντέλο του Bourges, εξακολουθεί να παρατηρείται το φαινόμενο της αστικής διάχυσης. *(Ντριάνκος Ιωάννης (2015), Το φαινόμενο της αστικής διάχυσης, Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή)*

#### **1.4 ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ**

Το μοντέρνο κίνημα αναπτύχθηκε κυρίως τις δεκαετίες 1920-30, παρότι οι ρίζες του εντοπίζονται από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Βάση ανάπτυξης του κινήματος ήταν το δίπολο "μορφή/ λειτουργία". Η γέννηση του μοντέρνου κινήματος αυτή την ιστορική περίοδο, έγκειται στη μεγάλη ανάπτυξη της τεχνολογίας που συντελούνταν εκείνη την εποχή. Η τεχνολογία και η τεχνική συγκεράστηκαν με την τέχνη και την αισθητική. Αυτή η θεωρία και πρακτική είχε διπλή σημασία. Από τη μία στηρίζονταν σε ένα σύνολο διακηρύξεων υπέρ της ανθρώπινης ζωής στην πόλη, αίτημα που ερχόταν ως άμεση αντίδραση στις συνθήκες ζωής του 19<sup>ου</sup> αιώνα, και από την άλλη στην ανάγκη εξορθολογισμού της χωρικής οργάνωσης. Η έμφαση δινόταν σε μια πιο λειτουργική πολεοδομική οργάνωση.

Αυτή η απαίτηση εξορθολογισμού περιέκλειε τόσο κοινωνικό χαρακτήρα, δεδομένης της αναπαραγωγής των κοινωνικών – παραγωγικών – σχέσεων, που επέβαλαν την αναδιοργάνωση του αστικού ιστού, όσο και οικονομικό χαρακτήρα, ώστε να υπάρξει αντιστοίχιση με τη νέα οικονομική πραγματικότητα που δημιουργούσε το ανέβασμα των παραγωγικών δυνάμεων. Μέσα από αυτή τη λογική, διαγράφηκε από ορισμένους μία σχέση μεταξύ των πολεοδομικών προτάσεων του Le Corbusier, της οργάνωσης της παραγωγής όπως την ανέπτυξε ο Φορντ, και των οικονομικών θεωριών των Taylor και Keynes. (Καρύδης Δ. (2006), *Τα Επτά Βιβλία της Πολεοδομίας*, Αθήνα: Παπασωτηρίου)

Γίνεται, λοιπόν, φανερό, γιατί στη διακήρυξη του 1<sup>ου</sup> Συνεδρίου Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής, το 1928 στην Ελβετία, αναφερόταν, μεταξύ άλλων: «Δεν είναι τα αισθητικά ζητήματα αλλά αποκλειστικά οι λειτουργικοί λόγοι που επιτρέπεται να καθορίζουν τη συγκρότηση των πόλεων. Οι πόλεις έχουν βασική υποχρέωση να βάζουν σε τάξη τις λειτουργίες: α) της κατοικίας, β) της εργασίας, γ) της ψυχαγωγίας, της άθλησης, της διασκέδασης». (Ostrowski W. (επ.) (1968), *L'urbanisme contemporaine - des origines a la Charte d'Athenes*, Paris: Centre de recherche d'urbanisme)

#### **1.4.1 Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ BAUHAUS**

Το 1828 στην Αγγλία, οι J. Ruskin και S. Morris, ξεκίνησαν το κίνημα Arts & Crafts, σαν μία προσπάθεια απελευθέρωσης του βιομηχανικού σχεδίου από το νεοκλασικισμό και ακαδημαϊσμό, στο πλαίσιο της προσαρμογής του σχεδίου από την περίτεχνη χειροτεχνική και βιοτεχνική στην εκμηχανοποιημένη μαζική βιομηχανική παραγωγή. Το κίνημα του Bauhaus, δεν ήταν, λοιπόν, κεραυνός εν αιθρία, αλλά ακόμη ένα βήμα στην αμφισβήτηση του ακαδημαϊσμού στο βιομηχανικό σχέδιο και την τέχνη.

Η σχολή του Bauhaus ιδρύθηκε το 1919 στη Βαϊμάρη από τον αρχιτέκτονα Walter Gropius, και αποτέλεσε γέννημα μίας γενικότερης οικονομικής ανασυγκρότησης και εντατικοποίησης της βιομηχανικής παραγωγής στη Γερμανία, μετά την καταστολή της επανάστασης του 1918 και της δολοφονίας των ηγετών της Karl Liebknecht και Rosa Luxemburg. Η περίοδος αυτή, γνωστή και ως «Δημοκρατία της Βαϊμάρης», αποτέλεσε έναν συμβιβασμό από πλευράς αστικής τάξης, όπου η κυβερνώσα σοσιαλδημοκρατία με έκτακτα διατάγματα και αντιδραστικά μέτρα περιόριζε εργασιακά και άλλα δικαιώματα. Την περίοδο αυτή γίνονται πολιτικές και

πολιτιστικές ζυμώσεις, γιγαντώνεται ο γερμανικός εξπρεσιονισμός και παίρνει σαφή αριστερή πολιτική κατεύθυνση με την ομάδα της 'Νέας Αντικειμενικότητας' ή 'Νέας Πραγματικότητας'. (Σαρηγιάννης Γιώργος (2011), *Η Χάρτα της Αθήνας και το ιστορικό της πλαίσιο – μέρος Β, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects*)

Το 1925 η σχολή μεταφέρεται στο Ντεσάου, όπου παραμένει μέχρι το 1932, οπότε και μετεγκαθίσταται στο Βερολίνο. Το 1933, οι Ναζί κλείνουν τη σχολή χαρακτηρίζοντάς τη, 'άντρο του πολιτιστικού μπολσεβικισμού', αναγκάζοντας πολλούς εκ των συνεργατών της να μεταναστεύσουν στις ΗΠΑ, ιδρύοντας το 1937 στο Σικάγο το Νέο Bauhaus, με επικεφαλής τον Moholy – Nagy.



Εικόνα 1.10: Η σχολή Bauhaus στο Ντεσάου, 1926

Η Σχολή του Bauhaus ήταν μια σχολή εφαρμοσμένων τεχνών που ήθελε να ενώσει τις εικαστικές τέχνες με την αρχιτεκτονική και τους άλλους επιμέρους κλάδους της καλλιτεχνικής δημιουργίας και να τους συνδέσει με την κατασκευή. Στόχος της ήταν η άρση της διάκρισης ανάμεσα σε «ελεύθερη» και «εφαρμοσμένη» τέχνη και η γόνιμη αλληλεπίδραση των δύο τομέων. Ο καλλιτέχνης έπρεπε να αισθανθεί συνειδητά την κοινωνική του ευθύνη απέναντι στο σύνολο. Το αποτέλεσμα της εργασίας του, το καλλιτεχνικό προϊόν, έπρεπε να είναι άρτιο τόσο τεχνικά, όσο και αισθητικά. (Πετρίδου Β. (2007), *Αρχιτεκτονικές μεταμορφώσεις και εκπαιδευτικές αλλαγές: από το Μοντέρνο στο μετά το Μοντέρνο διαμέσου της διδασκαλίας, Τετράδια του Μοντέρνου τεύχος 03, Μοντερνισμός και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση, Αθήνα: Futura*)

Σπουδαίοι καλλιτέχνες της εποχής δίδαξαν στη σχολή, όπως οι Marcel Breuer (1902–1981), Wassily Kandinsky, Paul Klee, Ludwig Mies van der Rohe, László Moholy–Nagy (1895–1946), Lyonel Feininger, Johannes Itten, Hannes Meyer, Oskar Schlemmer ενώ τον Γκρόπιους διαδέχθηκε στη θέση του Διευθυντή ο Hannes Meyer (1928-1930) και στη συνέχεια ο Mies van der Rohe, έως το 1933, ο οποίος προσπάθησε να ανελιχθεί σε προσωπικό αρχιτέκτονα του

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018



Χίτλερ, λίγο πριν το ναζιστικό κόμμα απαγορεύσει οριστικά τη λειτουργία της σχολής.

Πρώτο και στοιχειώδες μάθημα στη Σχολή του Bauhaus ήταν η εισαγωγή στη σύνθεση της μορφής, στο χρώμα και στην τεχνική επεξεργασία των υλικών. Οι φοιτητές εκπαιδεύονταν στην ισορροπία μεταξύ συναισθήματος και οργανωτικής σκέψης. Βασική αρχή της θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης ήταν η αντίληψη πως η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία. Μέσα από επισκέψεις σε εργοτάξια και εργοστάσια κατασκευαστικών υλικών, οι νέοι εξοικειώνονταν με την αλυσίδα παραγωγής και στη συνέχεια ενεργούσαν ανάλογα με τις απαιτήσεις αυτής της παραγωγικής μεθόδου. Η εκπαίδευση ήταν ολοκληρωμένη, σφαιρική, με βαθιές φιλοσοφικές αναζητήσεις, με προσπάθεια επιστημονικοποίησης πολλών θεμάτων τα οποία θεωρούνταν ως τότε ταμπού για τους καλλιτέχνες, όπως η ψυχολογική ερμηνεία του χρώματος, της κίνησης, των χαράξεων, της γεωμετρίας των στερεών κ.α. (Δεσποτόπουλος Ι. (1992), 'Σύντομη Εισήγηση για ορισμένα σημαντικά επακόλουθα από το έργο του Bauhaus', Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων)



Εικόνα 1.11: Αφίσα της Σχολής Bauhaus για τη μπιενάλε στη Βαϊμάρη, 1923

Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Gropius στο πρόγραμμα του κρατικού Bauhaus στη Βαϊμάρη: «Ο τελικός σκοπός όλης της εικαστικής δουλειάς είναι το κτίσμα. Αρχιτέκτονες, ζωγράφοι και γλύπτες καλούνται να ξαναγνωρίσουν και να ξανακαταλάβουν την πολύπτυχη μορφή του κτίσματος στην ολότητά του και στα μέρη του και τότε θα ξαναγεμίσουν από μόνα τους τα έργα τους από αρχιτεκτονικό πνεύμα, που το έχασαν με τη τέχνη του σαλονιού. Αρχιτέκτονες, ζωγράφοι, γλύπτες, όλοι μας πρέπει να ξαναγίνουμε τεχνίτες.»

#### 1.4.2 Τα Διεθνή Συνέδρια Αρχιτεκτονικής (CIAM)

Παράλληλα με τις προσπάθειες για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης, ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της κοινωνίας του 20ου αιώνα η διεθνής αρχιτεκτονική κοινότητα καλείται να αντιμετωπίσει και τα ζητήματα που προέκυψαν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως το ζήτημα της κατοικίας, η αναδιοργάνωση των πόλεων, η ρύθμιση των ζητημάτων της κυκλοφορίας και η όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη επίλυση των ζητημάτων που έθετε η εντατικοποίηση της παραγωγής.

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018

Αμέσως μετά την έκθεση κατοικίας το 1927 στη Στουτγάρδη, που οργανώθηκε υπό την αιγίδα του Deutcher Werkbund και την επίβλεψη του Mies Van Der Rohe, όπου παρουσιάστηκαν οι προτάσεις όλων των αναγνωρισμένων ευρωπαϊών αρχιτεκτόνων, τέθηκαν οι βάσεις για μια κοινή προσπάθεια έρευνας. Το 1928, ιδρύθηκε ο θεσμός των Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM), ο οποίος οργάνωσε 11 συνέδρια σε διαφορετικές πόλεις της Ευρώπης μέχρι το 1959.

Κεντρικό μέλημα των Συνεδρίων αυτών ήταν η ανύψωση της αρχιτεκτονικής σε θεμελιώδη δραστηριότητα του ανθρώπου με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών του. Ως συνέπεια, βασική προϋπόθεση ήταν ο καθορισμός του ρόλου του αρχιτέκτονα στη σύγχρονη κοινωνία, η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις πολιτικές ιδεολογίες και τις κοινωνικές τάσεις, καθώς και ζητήματα αισθητικών θεωρήσεων και ηθικών πεποιθήσεων. Τα βασικά σημεία γύρω από τα οποία εγκαινιάστηκε ο προβληματισμός ήταν η σύγχρονη τεχνολογία και οι συνέπειές της, η τυποποίηση στην αρχιτεκτονική, η οικονομία, η πολεοδομία, η εκπαίδευση των νέων, οι σχέσεις της αρχιτεκτονικής με την κρατική εξουσία και οι επιδράσεις στην υλοποίησή της και η απομάκρυνση της αρχιτεκτονικής από τον ακαδημαϊσμό της μορφής.

Δύο ήταν οι βασικοί πόλοι των συζητήσεων. Πρώτος πόλος ήταν η πόλη και πιο συγκεκριμένα το μέγεθος και η έκτασή της, η οργάνωση των λειτουργιών, η σχέση χώρου και χρόνου, η συγκρότηση των οικοδομικών τετραγώνων, το μέλλον των ιστορικών κέντρων. Δεύτερος πόλος ήταν η κατοικία, ως βασικός πυρήνας οργάνωσης της πόλης, η τυποποίησή της με στόχο τη μετατροπή της σε κύριο καταναλωτικό προϊόν, ο καθορισμός του ελάχιστου επιτρεπόμενου μεγέθους της, και οι κανόνες υγιεινής που θα έπρεπε να πληροί. Δεν άργησαν να εμφανιστούν οι συμμαχίες ανάμεσα στους διασημότερους αρχιτέκτονες της εποχής και να διατυπωθούν οι διαφορετικές προτάσεις. Η ομάδα Le Corbusier, André Lurçat, Pierre Chareau, Alberto Sartoris, Fernando García Mercadal, αποδέχονταν τον δυναμικό ρόλο που θα έπρεπε να έχει το κράτος ως παραγγελιοδότης της αρχιτεκτονικής, τον εμβληματικό ρόλο της μηχανής στη σύγχρονη εποχή, τη μελέτη των πολεοδομικών κανονισμών ως μεθόδου ελέγχου των προβλημάτων της πόλης, την οργάνωση της πόλης σε λειτουργικές ζώνες (κατοικία, αναψυχή, εργασία, κυκλοφορία), την υποστήριξη της τυποποίησης της κατοικίας και στη συνέχεια, τον προσανατολισμό της παραγωγής. Η ομάδα των Mart Stam, Hans Schmidt, Hannes Meyer, υποστήριζαν ότι οι αρχιτέκτονες θα έπρεπε να αναπτύξουν μια ισχυρή δράση που θα οδηγούσε στην αλλαγή των δομών της κοινωνίας, αντιλαμβάνονταν τη σημασία της ενεργοποίησης του αρχιτέκτονα στην πάλη των τάξεων, υποστήριζαν την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και

της εκμετάλλευσης της γης, αντιλαμβάνονταν την πολεοδομία ως μια τεχνική επέμβαση για την οργάνωση των λειτουργιών της συλλογικής ζωής στην πόλη, θεωρούσαν την οργάνωση της κυκλοφορίας στις πόλεις βασικό ζήτημα και απέρριπταν κάθε αισθητική παρέμβαση στην αρχιτεκτονική και στον σχεδιασμό των πόλεων, καθώς η αισθητική πρέπει να αντικατασταθεί από το κοινό συμφέρον. (Πετρίδου Β. (2015), *Η σχολή του Bauhaus, CIAM, η αρχιτεκτονική ανάμεσα στους δύο πολέμους, η γενιά του '30 στην ελληνική τέχνη και αρχιτεκτονική*, repository.kallipos)

### 1.4.3 'Η ΧΑΡΤΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ'

Το 1933 έγινε το 4ο Διεθνές Συνέδριο Νεώτερης Αρχιτεκτονικής πάνω στο Πλοίο Πατρίς ΙΙ που έπλεε από τη Μασσαλία στον Πειραιά με θέμα "Η λειτουργική πόλη" και το αποτέλεσμα αυτών των συναντήσεων με τη συμμετοχή και Ελλήνων αρχιτεκτόνων ήταν ένα ολιγοσέλιδο κείμενο «Συμπερασμάτων», το οποίο παρουσίαζε και έκανε κριτική στην κατάσταση των πόλεων της εποχής με κάποιες γενικές προτάσεις σε επίπεδο αρχών πολεοδομικού σχεδιασμού. Οι σύνεδροι δεν μπορούσαν να καταλήξουν σε μία λεπτομερή και ολοκληρωμένη πρόταση, λόγω των πολλών διαφορετικών απόψεων που εκφράστηκαν κατά τις εργασίες του συνεδρίου.

Υπήρξε έντονος προβληματισμός ανάμεσα στους Forbat και Δεσποτόπουλο από τη μία, και των άλλων οργανωτών από την άλλη. Από έρευνα της Λίνας Δήμα στο αρχείο του Fred Forbat στη Στοκχόλμη έχουμε καταγεγραμμένη τη σκέψη του μεγάλου αρχιτέκτονα επάνω στο ζήτημα: «...τα πολεοδομικά αμαρτήματα των τελευταίων δεκαετιών έχουν κοινή προέλευση την έλλειψη της γνώσης, ότι η πόλη είναι οργανισμός, του οποίου η ζωή οφείλεται στην απρόσκοπτη, συντονισμένη λειτουργία όλων των οργάνων του... Η εξωτερική μορφή της πόλης είναι συνάρτηση των εκδηλώσεων της ζωής που περιέχονται σε αυτήν. Η συγκρότηση της μορφής αυτής δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα καθαρά μηχανικής εργασίας... Η σκοπιμότητα αυτή δεν είναι η εξωτερική εργαλειώδη σκοπιμότητα μιας μηχανής, αλλά η εσωτερική σκοπιμότητα ενός οργανικού συνόλου, όπου οργανισμός και μέλη βρίσκονται σε μία διαρκή σχέση αλληλεξάρτησης. Πρόκειται για το συλλογικό προϊόν ύψιστης δημιουργίας, για συνισταμένη δημιουργικών προσπαθειών περισσότερων, και σύνθεση...». Όπως επισημαίνει η Δήμα, η ιδέα μίας οργανικής πολεοδομίας βασιζόταν αφενός στη λογική τεχνική και επιστημονική ανάλυση των στοιχείων της πόλης και στη συνέχεια προέβαινε στη νέα σύνθεση της μέσα από την ισορροπία των αντιτιθέμενων στοιχείων, εμπλουτισμένων με τις κοινωνικές και πνευματικές παραμέτρους, ώστε να προκύψει η νέα οργανική πόλη.

Στο 4<sup>ο</sup> Συνέδριο η ρήξη της προόδου με τη συντήρηση, η αντιπαράθεση ως προς την ταξικότητα του σχεδιασμού των πόλεων, δεν προέκυψε αυθόρμητα. Ήδη από το 1930 αντικαταστάθηκε ο Hannes Mayer, ως κομμουνιστής, από τον Mies van der Rohe, τελικά οι Ναζί έκλεισαν το Bauhaus τον Απρίλιο του 1933 και ο Mies van der Rohe αφού επί τέσσερα χρόνια δεν μπόρεσε να καταλάβει την θέση του *προσωπικού αρχιτέκτονα του Φύρερ*, θέση που έλαβαν οι από παλιά «κομματικοί» Schulze Naumburg και ο μετέπειτα Υπουργός Εξοπλισμού του Ράιχ Albert Speer, έφυγε στις ΗΠΑ το 1937. Ακόμη, όπως αναφέρθηκε ο Χίτλερ είχε εμποδίσει την συμμετοχή των Γερμανών αρχιτεκτόνων στο 4<sup>ο</sup> CIAM, που είχε προγραμματιστεί να γίνει στη Μόσχα, αλλά υπήρξε μεγάλη αντίδραση από την Γερμανία και τελικά με την παρέμβαση του τότε Πρύτανη του Πολυτεχνείου Νίκου Κιτσίκη έγινε στην Αθήνα και στο πλοίο «Πατρίς». (Σαρηγιάννης Γιώργος (2011), *Η Χάρτα της Αθήνας και το ιστορικό της πλαίσιο – μέρος Β, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects*)



Εικόνα 1.12: Το πανό εισόδου της έκθεσης του 4ου CIAM στο κτήριο Αβέρωφ του ΕΜΠ, 1933

Το 1943, δημοσιεύεται η «Χάρτα των Αθηνών», ανυπόγραφη, παρότι συνταγμένη από τον Le Corbusier, στην οποία προπαγανδίζονται οι θέσεις του 4<sup>ου</sup> Συνεδρίου του CIAM, σαφώς διαστρεβλωμένες. Ο Le Corbusier ερμηνεύει, τονίζει και γενικεύει τις απόψεις αυτές διατυπώνοντας έτσι έννοιες, αρχές και όρους, που διαφοροποιούν ουσιαστικά το περιεχόμενο των Συμπερασμάτων. Ο διαχωρισμός των λειτουργιών (zoning), ο καθορισμός των τεσσάρων θεμελιωδών και κυρίαρχων λειτουργιών της πόλης (κατοικία, εργασία, αναψυχή, κυκλοφορία), ο ρόλος της πολεοδομίας ως πρόληψη για τις κοινωνικές εξεγέρσεις, είναι κάποιες από αυτές τις κομβικές και χαρακτηριστικές θέσεις, που εκφράζονται στη Χάρτα. Οι απόψεις της Χάρτας ακολουθούν σαν σκιά και κατηγορώ το μοντέρνο κίνημα, αφού, έχουν, ίσως απλοϊκά, θεωρηθεί

η αιτία της καταστροφής των σύγχρονων πόλεων. (Σελιανίτη Ευδοκία (2005), «Χάρτα των Αθηνών» - Άποψη του μοντέρνου κινήματος για την πόλη ή ερμηνεία των συμπερασμάτων του IV CIAM από τον Le Corbusier;; Μεταπτυχιακή Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο)

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα σημειώνει ο Κονδύλης: «...σιγά -σιγά η Χάρτα από εργαλείο ξεκινήματος που ανοίγει έναν καινούργιο δρόμο σκέψης έγινε ένα εργαλείο σύγχυσης, αταξίας και βλακείας... η αλληλεγγύη της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας λησμονήθηκε τελείως ...ξεχώρισε δηλαδή το πολεοδομικό από το αρχιτεκτονικό μέρος. Και με τον καιρό η κακή ερμηνεία της Χάρτας προκάλεσε μια άψυχη, φτωχή, μονότονη και ιδίως, κερδοσκοπική μοντέρνα αρχιτεκτονική...».

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η θεματολογία των Συνεδρίων προσανατολίστηκε προς την αναζήτηση της σύνδεσης της πόλης με τα κοινωνικά ζητήματα, προς την αναφορά στη συλλογική μνήμη και τα συναισθήματα των κατοίκων των πόλεων, προς το τοπικό στοιχείο σε αντίθεση με τους «οικουμενικούς» κανόνες της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Άξονας των συζητήσεων ήταν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι πόλεις από την αδυναμία προσαρμογής τους στα δεδομένα της βιομηχανικής εποχής, και οι νέες αρχές που θα έπρεπε να ακολουθήσει η μελλοντική οργάνωση των πόλεων. Η συζήτηση στηρίχτηκε και στα δεδομένα μιας μεθοδικής πολεοδομικής ανάλυσης 34 πόλεων, που εκτέθηκε παράλληλα με το συνέδριο. (Τεχνικά Χρονικά ΤΕΕ (1933), Το εν Αθήναις IV Διεθνές Συνέδριο Νεωτέρας Αρχιτεκτονικής «Η Οργανική Πόλις», αριθ. 44, 45, 46, Αθήνα)

Στην τελευταία συνάντηση στην πόλη Otterlo της Ολλανδίας το 1959, διαμορφώθηκαν οι νέες τάσεις στην αρχιτεκτονική με πρωταγωνιστές τους Alison και Peter Smithson, Γιώργο Κανδύλη, Aldo van Eyck και Jacob B. Bakema. Ο νέος στόχος που εμφανίζεται είναι, όπως υπογραμμίζει ο J. M. Montaner να: «διατυπωθούν έννοιες που θα επέτρεπαν στην αρχιτεκτονική να αντικατοπτρίζει πιο καθαρά την ποικιλία των κοινωνικών και πολιτιστικών μοντέλων, εισάγοντας ζητήματα όπως η ταυτότητα, το μοντέλο συγχρωτισμού, η γειτνίαση κλπ. Ήταν λοιπόν αναγκαίο να πραγματοποιηθεί η οριστική υπέρβαση των απλουστευτικών θέσεων της Χάρτας των Αθηνών και να έρθει στην επιφάνεια η πολυπλοκότητα της αστικής ζωής.»

## 2. Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται τρία βασικά θέματα όπως θεωρούνται από το μαρξισμό, η διαλεκτική σχέση πόλης – οικονομίας, η αντίθεση πόλης - υπαίθρου καθώς και το ζήτημα της κατοικίας, με σκοπό να θέσουν την απαιτούμενη θεωρητική βάση, για να μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε ο αστικός σχεδιασμός στη Σοβιετική Ένωση. Αρχικά, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη, ότι αυτός ήταν ενταγμένος στους νόμους που διέπουν τη σοσιαλιστική οικονομία. Αυτό το γεγονός έχει σπουδαία σημασία για αυτή τη μελέτη, δεδομένου του ότι πρόκειται για ένα κράτος στο οποίο κατά τα χρόνια της ύπαρξής του, οργάνωσε την εθνική οικονομία με άξονα την κάλυψη των βασικών και διευρυμένων κοινωνικών αναγκών, και όχι με άξονα το κέρδος, όπως γίνεται διαχρονικά στον καπιταλισμό. Η χωροταξία, η πολεοδομία, η αρχιτεκτονική, οι επιστήμες που ασχολούνται με τον αστικό σχεδιασμό συνολικά, αναπτύχθηκαν από το σοβιετικό κράτος, με κατεύθυνση την ενίσχυση των νέων, των σοσιαλιστικών, σχέσεων παραγωγής.

Η συλλογική γνώση και η διεθνής εμπειρία, όπως αναπτύχθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτέλεσε σημαντική παρακαταθήκη για τους σοβιετικούς, κυρίως από πλευράς πρακτικής εφαρμογής και επιστημονικού υπόβαθρου. Ήταν, όμως, τα έργα των Μαρξ και Ένγκελς αυτά τα πολύτιμα εργαλεία, που μπόρεσαν να ερμηνεύσουν ταξικά και να τους εξοπλίσουν ιδεολογικά, ώστε να αντιμετωπίσουν μία σειρά ζητημάτων που απαιτούσαν επίλυση και αποτελούσαν κληρονομιά της καπιταλιστικής Ρωσίας και των άλλων χωρών, όπως η μεγάλη καθυστέρηση στην ύπαιθρο, ο τεράστιος αριθμός αστέγων, οι υποτυπώδεις υποδομές και πολλά ακόμη.

### 2.1 Η διαλεκτική σχέση πόλης – οικονομίας

Κατά τον Μαρξ, η κινητήρια δύναμη της ιστορίας δεν είναι η σκέψη, αλλά η παραγωγή των ανθρώπινων αναγκών, *‘Η πρώτη ιστορική πράξη αυτών των ατόμων, που τα ξεχωρίζει από τα ζώα, δεν είναι ότι σκέφτονται, αλλά ότι αρχίζουν να παράγουν τα μέσα της ύπαρξής τους’* (Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς (1845 / 1997), *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Αθήνα: Gutenberg). Έτσι, η εργασία και οι μορφές της οργάνωσής της, αποτελούν *‘την πραγματική σκηνή όλης της ιστορίας’*. Οι ανάγκες του ανθρώπου, όμως, δεν παύουν να αλλάζουν, να αναπτύσσονται, να διαφοροποιούνται, και αυτές οι αλλαγές αποτελούν την πηγή των κοινωνικών μετασχηματισμών.

Η δομή της κοινωνίας είναι συνάρτηση του τρόπου παραγωγής που υπάρχει ιστορικά. Ένας

καθορισμένος τρόπος παραγωγής συνεπάγεται έναν καθορισμένο τρόπο συνεργασίας και, συνεπώς, μία καθορισμένη μορφή κοινωνικών σχέσεων. Κατά τη χεγκελιανή αντίληψη, κάθε περίοδος αντλούσε την ενότητά της από μια κατηγορία ή από μία αρχή πνευματική, που φαινομενική της εκδήλωση ήταν το Δίκαιο, η πολιτική, η θρησκεία. Οι ιδεαλιστές φιλόσοφοι υποστήριζαν, ουσιαστικά, πως κάθε περίοδος ορίζεται είτε από μία θρησκευτική αρχή, είτε από μία νομική αρχή κλπ. Οι Μαρξ και Ένγκελς από την άλλη, διατυπώνοντας ολοκληρωμένα το διαλεκτικό υλισμό, συνέδεσαν την ιστορία των κοινωνιών με τη μελέτη των εσωτερικών μεταβολών του τρόπου παραγωγής. Η διαλεκτική μέθοδος εντοπίζει σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο την υλική του βάση, που είναι καθαρά οικονομική. Μελετώντας τους οικονομικούς νόμους εξέλιξης της κοινωνίας, μπορούμε να εξηγήσουμε ολοκληρωμένα τα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα.

Η δημιουργία της σύγχρονης βιομηχανικής μεγαλούπολης, των πόλεων που αποτελούν διοικητικά και οικονομικά κέντρα έχει τις ρίζες της στη γέννηση της *μανιφακτούρας*. Πρόκειται για τη μικρή και μεσαία βιοτεχνία, η οποία κυριάρχησε στην πρώτη περίοδο του καπιταλισμού, από το πέρασμα σε αυτόν από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Είναι η περίοδος που χαρακτηρίζεται από την πρωταρχική συσσώρευση, τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Σύμφωνα με τον Ένγκελς, *‘...η μανιφακτούρα έγινε ένα καταφύγιο για τους χωρικούς που τους απέκλειαν ή τους κακοπλήρωναν οι συντεχνίες, κατά τον ίδιο τρόπο που παλιότερα οι πόλεις των συντεχνιών είχαν αποτελέσει καταφύγιο για τους αγρότες που τους καταπίεζαν οι ευγενείς γαιοκτήμονες. Με την εμφάνιση της μανιφακτούρας, τα διάφορα έθνη ήρθαν σε ανταγωνιστικές σχέσεις και άρχισαν έναν εμπορικό αγώνα, που διεξάγονταν με πολέμους, προστατευτικούς δασμούς και απαγορεύσεις, ενώ νωρίτερα τα έθνη, στο βαθμό που είχαν κάποιες σχέσεις, πραγματοποιούσαν αβλαβείς ανταλλαγές ανάμεσά τους. Το εμπόριο απέκτησε πολιτική σημασία, και οι μεγαλέμποροι άρχισαν να διεκδικούν την πολιτική εξουσία από τους φεουδάρχες...’* (Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς (1845 / 1997), *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Αθήνα: Gutenberg)

Οι αγορές μεγάλωναν και η ζήτηση αυξανόταν, με αποτέλεσμα η μανιφακτούρα να μην επαρκεί πια. Ο ατμός και η μηχανή επαναστατήσανε τη βιομηχανική παραγωγή και στη θέση της μανιφακτούρας μπήκε η μεγάλη σύγχρονη βιομηχανία. (Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς (1848 / 1994) *Κομμουνιστικό Μανιφέστο, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή*)

Η πόλη στο χώρο, έχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο το οποίο μετασηματίζεται από εποχή σε εποχή. Η πολεοδομική συγκρότηση μιας πόλης εκφράζει άμεσα την κατάσταση της κοινωνικής

και οικονομικής διάρθρωσης -ουσιαστικά της κοινωνίας στην οποία ανήκει: έχουμε κοινωνίες σε ακμή, και πόλεις με συνεκτική δομή, (π.χ. Μυκήνες, κλασική Αθήνα, Πριήνη, Μίλητος κ.α., Κωνσταντινούπολη των πρώιμων και των Μέσων χρόνων, Μεσαιωνικές του πρώιμου και Μέσου Ισλάμ και Δυτικού Μεσαίωνα του 13<sup>ου</sup>-14<sup>ου</sup> αιώνα, νεοκλασικές του 19<sup>ου</sup> αιώνα) από την μια, και από την άλλη κοινωνίες σε αποσύνθεση και πόλεις σε διάλυση της δομής τους (όψιμες ελληνιστικές και ρωμαϊκές πόλεις, πόλεις στο ύστερο Βυζάντιο, στον ύστερο Μεσαίωνα την «εποχή της Απολυταρχίας», στην σημερινή εποχή. (Σαρηγιάννης Γιώργος (2016), *Τάξη και αταξία στην πόλη, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects*)

*Όπως σημειώνεται και στη «Γερμανική Ιδεολογία», 'Η βιομηχανία υπέταξε τη φυσική επιστήμη στο κεφάλαιο, κατέστρεψε κάθε φυσικό στοιχείο, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό μέσα στην εργασία και διέλυσε όλες τις φυσικές σχέσεις για να τις κάνει χρηματικές. Στη θέση των φυσικά αναπτυσσόμενων πόλεων δημιούργησε τις σύγχρονες μεγάλες βιομηχανικές πόλεις. Οπουδήποτε εισχώρησε κατέστρεψε τη χειροτεχνία και όλα τα προηγμένα στάδια της βιομηχανίας. Ολοκλήρωσε τη νίκη της πόλης πάνω στην ύπαιθρο.'*

## **2.2 Ο καταμερισμός της εργασίας και η αντίθεση πόλης – υπαίθρου**

Μελετώντας τη μαρξιστική θεωρία, θα εντοπίσουμε ίσως για πρώτη φορά μια σαφή προσπάθεια προσέγγισης των μετασχηματισμών που διενεργούνται στον χώρο μέσα από τον εκάστοτε τρόπο παραγωγής. Η ανάλυση του Μαρξ βασίσθηκε, σε μεγάλο βαθμό, στην επεξήγηση των αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μέσα από τον τρόπο που αυτές αποτυπώνονται στην πόλη και στην ύπαιθρο. Συγκεκριμένα, σε μια πληθώρα έργων και κυρίως στο έργο «Η Γερμανική Ιδεολογία» που συνέγραψε με τον Ένγκελς, θα μιλήσει για το διαχωρισμό/αντίθεση πόλης και υπαίθρου, θεμελιώνοντας τη θεωρία αυτή με βασικό άξονα τον καταμερισμό της εργασίας, τις σχέσεις ιδιοκτησίας και τον τρόπο παραγωγής.

Οι Μαρξ και Ένγκελς τεκμηρίωσαν πως ο καταμερισμός της εργασίας σε ένα έθνος οδηγεί πρώτα στο χωρισμό της βιομηχανικής και εμπορικής από την αγροτική εργασία, και επομένως στην αντίθεση πόλης και χωριού, στην αντίθεση των συμφερόντων τους. Η παραπέρα ανάπτυξη του οδηγεί στο διαχωρισμό και της βιομηχανικής με την εμπορική εργασία. Ο καταμερισμός της εργασίας όμως χαρακτηρίζει και τους διάφορους κλάδους. Αναπτύσσεται μεταξύ των ατόμων που συνεργάζονται σε καθορισμένα είδη εργασίας. Η σχετική θέση αυτών των ξεχωριστών ομάδων ανάμεσά τους καθορίζεται από τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην αγροτική οικονομία, τη βιομηχανία και το εμπόριο (πατριαρχία, δουλεία, κάστες, τάξεις). Αυτούς τους ίδιους όρους μάλιστα, μπορούμε να τους δούμε και στις σχέσεις των διάφορων κρατών μεταξύ



τους.

Το στάδιο ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας καταδεικνύει και τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους, όσον αφορά το υλικό, το όργανο και το προϊόν της εργασίας, και αυτό γιατί τα στάδια ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας αποτελούν άλλες τόσες διαφορετικές μορφές ιδιοκτησίας. Ο μαρξισμός διακρίνει τέσσερις μορφές ιδιοκτησίας, τέσσερις διαφορετικούς τρόπους παραγωγής στο προτσές της ανθρώπινης ιστορίας, που αντιστοιχούν στους ιστορικούς χρόνους της πρωτόγονης κοινωνίας, της δουλοκτησίας, της φεουδαρχίας και του σύγχρονου μας καπιταλισμού.

Στην πρωτόγονη κοινωνία αναφερόμαστε στη *φυλετική ιδιοκτησία*. Η φυλή ζει από το κυνήγι, το ψάρεμα και τη γη, και ο καταμερισμός της εργασίας είναι στοιχειώδης, περιορίζεται σε μία παραπέρα επέκταση του φυσικού καταμερισμού εργασίας που υπάρχει στην οικογένεια: οι γυναίκες φροντίζουν τα παιδιά και προετοιμάζουν το φαγητό, οι άνδρες αναλαμβάνουν την εύρεση της τροφής (Καρλ Μαρξ και Ένγκελς Φ. (1846 / 1977), *Μορφές Ιδιοκτησίας, καταμερισμός εργασίας και πόλη*, στο Καυκαλάς Γ. και Γιαούτζη Μ. (επ.) στο *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα: Οδυσσέας). Στη δουλοκτησία εντοπίζεται η αρχαία κοινοτική και κρατική ιδιοκτησία, προϊόν της συνένωσης πολλών φυλών σε μία πόλη με συμφωνία ή με κατάκτηση και που συνοδεύεται από τη δουλεία. Πλάι στην κοινοτική ιδιοκτησία αναπτύσσεται και η ατομική. Οι πολίτες εξουσιάζουν τους δούλους μόνο μέσα στην κοινότητα και μόνο για αυτή, και επομένως είναι δεμένοι με τη μορφή της κοινοτικής ιδιοκτησίας. Ο καταμερισμός της εργασίας έχει αναπτυχθεί περισσότερο, με αποτέλεσμα να είναι πολύ πιο έντονος ο ανταγωνισμός μεταξύ πόλης και χωριού, που εκφράζεται και μέσα από τον ανταγωνισμό των κρατών που αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα των πόλεων και των κρατών που αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα του χωριού.

Η φεουδαρχία χαρακτηρίζεται από την ιδιοκτησία των κλειστών τάξεων. *Αν η αρχαιότητα ξεκίνησε από την πόλη και τη μικρή της εδαφική έκταση, ο Μεσαίωνας ξεκίνησε από το χωριό*. Αυτή η διαφορετική αφετηρία καθορίζονταν από την αραιότητα του πληθυσμού αυτή την εποχή που ήταν σκορπισμένοι σε μεγάλη περιοχή και που δεν αυξάνονταν χάρη στην ύπαρξη των κατακτητών. Οι τελευταίες εκατονταετίες της κατάρτησης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η κατάκτησή της από τους βαρβάρους κατέστρεψαν πολλές παραγωγικές δυνάμεις. Η γεωργία παρακμάζει, η βιοτεχνία ξεπέφτει από έλλειψη αγορών, το εμπόριο σβήνει ή καταργείται βίαια, ο αγροτικός και αστικός πληθυσμός ελαττώνεται. Όπως η κοινοτική ιδιοκτησία, έτσι και η φεουδαρχική βασίζεται σε μια κοινότητα, αλλά οι άμεσα παραγωγική τάξη δεν είναι πλέον οι

δούλοι, αλλά οι μικροί αγρότες που έχουν γίνει δουλοπάροικοι. Η ολοκληρωτική ανάπτυξη της φεουδαρχίας οδηγεί και στον ανταγωνισμό προς τις πόλεις. Η ιεραρχική δομή της γαιοκτησίας και τα ένοπλα σώματα από ακολούθους, που συνδέονται με αυτή, επέτρεψαν στους ευγενείς να εξουσιάζουν τους δουλοπάροικους. (Φρίντριχ Ένγκελς (1894 / 1951), *Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και τη Γερμανία, στο Μαρξ - Ένγκελς 'Διαλεχτά Έργα', τόμος 'Β, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή*)

Σε αυτό το φεουδαρχικό σύστημα γαιοκτησίας αντιστοιχεί στις πόλεις η συντεχνιακή ιδιοκτησία, η φεουδαρχική οργάνωση των επαγγελματιών. Το συσσωρευόμενο βαθμιαία μικρό κεφάλαιο των ατομικών τεχνιτών και ο σταθερός τους αριθμός σε έναν αυξανόμενο πληθυσμό, ανέπτυξε τις υποδιαίρεσεις του συντεχνίτη και του μαθητευόμενου, πράγμα που δημιούργησε στις πόλεις μία ιεραρχία παρόμοια με αυτή του χωριού. Η κύρια μορφή ιδιοκτησίας ήταν από τη μία η γαιοκτησία μαζί με την εργασία των δουλοπάροικων και από την άλλη οι μικροί εμπορευματοπαραγωγοί. Η δομή και των δύο καθορίζονταν από τις περιορισμένες σχέσεις παραγωγής, την πρωτόγονη και σε μικρή έκταση καλλιέργεια της γης, και το βιοτεχνικό τύπο της βιομηχανίας. Έτσι, την περίοδο της φεουδαρχίας υπήρχε μικρός καταμερισμός εργασίας. Σε κάθε χώρα υπήρχε έντονη η αντίθεση πόλης και χωριού και η διαίρεση σε κλειστές τάξεις.

Οι Μαρξ και Ένγκελς επισημαίνουν ακόμη πως ο καταμερισμός της εργασίας εμφανίζεται μέσα στην κυρίαρχη τάξη σαν καταμερισμός της πνευματικής και υλικής εργασίας, που εμφανίζεται στο μέγιστο βαθμό στο χωρισμό πόλης και χωριού. Η αντίθεση μεταξύ της πόλης και του χωριού αρχίζει με το πέρασμα από την εποχή των βαρβάρων στον πολιτισμό, από τη φυλετική οργάνωση στο κράτος, από την τοπική περιφέρεια στο έθνος και διατρέχει ολόκληρη την ιστορία του πολιτισμού μέχρι τις μέρες μας. (Φρίντριχ Ένγκελς (1884 / 1976) *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή*)

Κατά το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, διαμορφώνεται η ανάγκη εκ μέρους της νέας τάξης, της αστικής, να επικρατήσουν έναντι των φεουδαρχών ευγενών, με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση της υπαίθρου. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται με τη συγκέντρωση κεφαλαίων, αρχικά μέσω της γαιοπροσόδου και στη συνέχεια με την αναβάθμιση του ρόλου του εμπορίου και με την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής. Για αυτή τη μεταβατική περίοδο, ο Λεφέβρ (2006) αναφέρει: «...η πόλη γεννά κάτι το διαφορετικό, κάτι παραπάνω από αυτή την ίδια: στο οικονομικό επίπεδο: τη βιομηχανία – στο κοινωνικό επίπεδο: την κινητή ιδιοκτησία... - στο πολιτικό επίπεδο: το κράτος...»

Η ύπαρξη της πόλης συνεπάγεται ταυτόχρονα την ανάγκη της τοπικής αυτοδιοίκησης και της

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

πολιτικής. Η διαίρεση του πληθυσμού σε τάξεις έγινε φανερή στις πόλεις για πρώτη φορά, όπου ο καταμερισμός στην εργασία και στα εργαλεία παραγωγής αποτελεί και τη βάση ανάπτυξής της. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στη «Γερμανική Ιδεολογία», *‘Η πόλη είναι το γεγονός της συγκέντρωσης του πληθυσμού, των εργαλείων παραγωγής, του κεφαλαίου, της ψυχαγωγίας, των αναγκών, ενώ το χωριό δείχνει ακριβώς το αντίθετο γεγονός, την απομόνωση και το χωρισμό’*. Αυτός ο ανταγωνισμός μεταξύ πόλης και χωριού, υπάρχει μόνο στο πλαίσιο της ατομικής ιδιοκτησίας, και αποτελεί την πιο χαρακτηριστική έκφραση της υποταγής του ατόμου στον καταμερισμό της εργασίας, της υποταγής του σε μία καθορισμένη δραστηριότητα που του επιβάλλεται αναγκαστικά. (Καρλ Μαρξ και Ένγκελς Φ. (1846 / 1977), *‘Μορφές Ιδιοκτησίας, καταμερισμός εργασίας και πόλη’*, στο Καυκαλάς Γ. και Γιαούτζη Μ. (επ.) στο *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα: Οδυσσέας)

Κατά τον Ένγκελς, η βιομηχανία σταδιακά ανεξαρτητοποιείται από τη βιομηχανική πόλη, κινείται προς την ύπαιθρο, όπου γεννά νέες βιομηχανικές πόλεις. Στο έργο του «Αντι – Ντύρινγκ», τονίζεται πως *‘...η δύναμη του νερού είναι μία δύναμη τοπική, η δύναμη του ατμού είναι ελεύθερη, ανεξάρτητη από τόπο... αυτό που τη συγκεντρώνει κυρίως στις πόλεις και που μετατρέπει τα χωριά σε βιομηχανικές πόλεις είναι ο καπιταλιστικός τρόπος χρησιμοποίησής της... όσο όμως η συγκέντρωση των βιομηχανιών στις πόλεις είναι βασικός όρος της καπιταλιστικής παραγωγής, τόσο περισσότερο κάθε ξεχωριστός καπιταλιστής τείνει διαρκώς να απομακρυνθεί από τις μεγάλες πόλεις και να εγκαταστήσει την επιχείρησή του στην ύπαιθρο... το φαύλο αυτό κύκλο, αυτή την αδιάκοπα ανανεούμενη αντίφαση της σύγχρονης βιομηχανίας, μόνο η άρση του καπιταλιστικού της χαρακτήρα μπορεί να άρει. ..’* (Φρίντριχ Ένγκελς (1878 / 2010), *Αντι - Ντύρινγκ*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή)

### **2.3 Το ζήτημα της κατοικίας**

Κατά τη συντέλεση της βιομηχανικής επανάστασης στη Γερμανία, παρουσιάστηκε σε οξεία μορφή το πρόβλημα της «στενότητας κατοικίας», το οποίο απασχόλησε έντονα την κοινωνία της εποχής, και για το οποίο, «ζήτημα της κατοικίας», ο Τύπος ανέπτυξε πληθώρα πραγματειών. Στην εφημερίδα *Der Volkstaat*, καταχωρήθηκαν μία σειρά τέτοιων άρθρων από τον Α. Μίλμπεργκερ, ο οποίος ανέδειξε τη λύση του προβλήματος μέσα από τις θεωρίες του Προυντόν. Σε αυτές τις προτάσεις, η σύνταξη της εφημερίδας ζήτησε από τον Φρίντριχ Ένγκελς να απαντήσει, πράγμα το οποίο και έκανε μέσα από μία σειρά άρθρων, τα οποία χωρίζονται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά στο «Πώς ο Προυντόν λύνει το ζήτημα της κατοικίας», το δεύτερο στο «Πώς η αστική τάξη λύνει το ζήτημα της κατοικίας» και το τρίτο «Συμπληρωματικά για τον Προυντόν και το ζήτημα της κατοικίας».

Η περίοδος που μια παλιά πολιτισμένη χώρα περνάει από τη μικροεπιχείρηση στη μεγάλη βιομηχανία, όταν μάλιστα το πέρασμα αυτό επιταχύνεται από ευνοϊκές συνθήκες, είναι επίσης και περίοδος «στενότητας κατοικίας». Από τη μία, μάζες από εργάτες της υπαίθρου τραβιούνται απότομα στις μεγάλες πόλεις που αναπτύσσονται σε βιομηχανικά κέντρα. Από την άλλη, η πολεοδομική διαρρύθμιση των παλιών πόλεων δεν ανταποκρίνεται πια στις συνθήκες της νέας μεγάλης βιομηχανίας, ούτε και στις αντίστοιχες με αυτήν συγκοινωνιακές ανάγκες. Πλαταίνουν οι δρόμοι και ανοίγονται νέοι. Μέσα από τις πόλεις διέρχονται σιδηρόδρομοι. Την ίδια στιγμή που οι εργάτες συρρέουν σωρηδόν στις πόλεις, κατεδαφίζουν κατά μάζες τις εργατικές κατοικίες. Από αυτό προέρχεται η απότομη στενότητα σε κατοικίες για τους εργάτες, καθώς και για τους μικροεμπόρους και τους μικροεπαγγελματίες που εξαρτώνται από την εργατική πελατεία. Αυτή η έλλειψη κατοικιών ήταν άγνωστη σε πόλεις που από την αρχή δημιουργήθηκαν ως βιομηχανικά κέντρα, όπως στο Μάντσεστερ, στο Λιντς, στο Μπράντφορντ. Αντίθετα, στο Λονδίνο, στο Παρίσι, στο Βερολίνο, στη Βιέννη παρουσιάστηκε με οξεία μορφή.

Ο Ένγκελς στο έργο του «Το ζήτημα της κατοικίας» αναδεικνύει πως η λεγόμενη στενότητα της κατοικίας, δεν είναι μόνο ότι η εργατική τάξη ζει γενικά συνωστισμένη σε κακές και ανθυγιεινές κατοικίες. Αυτή η στενότητα άλλωστε δε χαρακτηρίζει μόνο την καπιταλιστική εποχή. Παρ'όλα αυτά, αυτή η ιδιόμορφη επιδείνωση που σημειώθηκε στις κακές συνθήκες κατοικίας των εργατών, ως αποτέλεσμα της απότομης συρροής πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις, της τεράστιας αύξησης των ενοικίων, του ακόμα μεγαλύτερου συνωστισμού ενοίκων στα σπίτια και, για μερικούς, της αδυναμίας γενικά να βρουν κατάλυμα, δεν περιορίστηκε μόνο στην εργατική τάξη, αλλά έθιξε και τα μεσαία στρώματα.

Η συνθήκη αυτή είχε πολλαπλά αποτελέσματα. Η επέκταση των μεγαλουπόλεων προκάλεσε ιδιαίτερα στα κεντρικά τμήματα των πόλεων μια τεχνητή αύξηση, συχνά κολοσσιαία, της αξίας των οικοπέδων. Η αξία των κτιρίων σε αυτά τα οικόπεδα αντί να ανεβεί, έπεσε, και αυτό γιατί τα κτίρια δεν ανταποκρίνονταν στις νέες συνθήκες. Γκρεμίστηκαν και αντικαταστάθηκαν με άλλα. Και αυτό έγινε κατά βάση με τις εργατικές κατοικίες που βρίσκονταν στο κέντρο, που τα ενοικιά τους, ακόμα και με μεγαλύτερο συνωστισμό ενοικιαστών, δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν ένα ορισμένο όριο ή το ξεπέρασαν με τεράστια καθυστέρηση.

Το αποτέλεσμα ήταν οι εργάτες να εκτοπιστούν από το κέντρο των πόλεων προς την περιφέρεια, οι εργατικές και μικρότερες κατοικίες να γίνουν ακριβές και σπάνιες ή και να εξαφανιστούν. Η λύση που δίνουν οι αστοί αναλυτές στο πρόβλημα, είναι να γίνει ο εργάτης ιδιοκτήτης της κατοικίας του. Όπως όμως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ένγκελς, αυτή η ουτοπία, που θέλει να δώσει σε κάθε εργάτη ένα σπίτι και που θέλει να τον δέσει έτσι με μισοφεουδαρχικό τρόπο με τον κεφαλαιοκράτη του, παίρνει μια εντελώς διαφορετική μορφή.

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

Ο Ένγκελς τονίζει πως και οι κεφαλαιοκράτες δεν έχουν κανένα πρόβλημα με τον εργάτη ιδιοκτήτη κατοικίας ή ακόμα και τον εργάτη που είναι ταυτόχρονα και μικροπαραγωγός. Αναδεικνύει μέσα από πολλά παραδείγματα της εποχής ότι ένα μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης εργάζονταν για τη μεγάλη βιομηχανία και το εμπόριο με δουλειά στο σπίτι. Τονίζει κυρίως πως μια γενικευμένη ιδιοκατοίκηση επιφέρει συνολική πτώση της τιμής της εργατικής δύναμης, αφού στα έξοδα για την αναπαραγωγή της δεν περιλαμβάνονται τα έξοδα του ενοικίου. Αναφέρει, επίσης, παραδείγματα της εποχής του, όπου χιλιάδες εργάτες των αγροτικών περιοχών, έχοντας ιδιόκτητο σπίτι και λαχανόκηπο, προσφέρονταν ως φτηνότερη εργατική δύναμη, ρίχνοντας συνολικά τα μεροκάματα. Ταυτόχρονα γίνονται ακόμα πιο εξαρτημένοι από τον κεφαλαιοκράτη, αφού θεωρούν μεγάλο πλεονέκτημα την εργασία τους σε επιχείρηση που βρίσκεται κοντά στον τόπο κατοικίας.

Ακόμη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο έργο του, «...οι μεγάλοι εργοστασιάρχες στην ύπαιθρο, ιδίως στην Αγγλία, αντιλήφθηκαν από καιρό ότι το χτίσιμο εργατικών κατοικιών δεν είναι μόνο μια ανάγκη, ένα μέρος των εργοστασιακών εγκαταστάσεων, αλλά και κάτι που αποδίδει πολύ καλό κέρδος. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν στην Αγγλία ολόκληρα χωριά, που πολλά από αυτά εξελίχθηκαν αργότερα σε πόλεις. Όμως οι εργάτες αντί να ευγνωμονούν τους φιλόδημους κεφαλαιοκράτες είχαν ανέκαθεν πολύ σοβαρές αντιρρήσεις ενάντια σε αυτό το 'σύστημα των μικρών μονοκατοικιών'. Όχι μόνο υποχρεώνονται να πληρώνουν μονοπωλιακές τιμές για τα σπίτια, επειδή ο εργοστασιάρχης δεν έχει κανέναν που να τον συναγωνίζεται, αλλά και σε κάθε απεργία γίνονται αμέσως άστεγοι, επειδή ο εργοστασιάρχης χωρίς καμία συζήτηση τους πετά στο δρόμο και αυτό δυσκολεύει κάθε αντίσταση», αναδεικνύοντας και ποια είναι η αιτία του φαινομένου διάφοροι καπιταλιστές να διατηρούν κατοικίες για τους εργάτες τους, φαινόμενο που δεν είχε να κάνει σε τίποτα με τις ουτοπικές προσπάθειες του Όουεν.

Όσον αφορά το ρόλο που μπορεί να παίξει το κράτος στη λύση αυτού του προβλήματος, επισημαίνεται πως το καπιταλιστικό κράτος ούτε θέλει ούτε μπορεί να θεραπεύσει αυτό το πρόβλημα, αφού το κράτος δεν είναι τίποτα άλλο παρά η οργανωμένη συνολική εξουσία των ιδιοκτητριών τάξεων ενάντια στις εκμεταλλεόμενες τάξεις. Ό, τι δε θέλουν οι εκμεταλλεύτριες τάξεις, δεν το θέλει και το κράτος τους. (Φρίντριχ Ένγκελς (1877 /2011), *Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή)

Η λύση δεν μπορεί, επίσης, να βρεθεί στον τρόπο με τον οποίο ο καπιταλισμός επιλύει και κάθε άλλο κοινωνικό πρόβλημα, δηλαδή με τη βαθμιαία οικονομική εξίσωση της ζήτησης και της προσφοράς, μια λύση που ξαναγεννάει πάντα από την αρχή το ίδιο ζήτημα και που επομένως δεν είναι λύση.

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018

Αυτό που τονίζει ο Ένγκελς είναι ότι το ζήτημα της κατοικίας θα λυθεί συνολικά μόνο μέσα από την επαναστατική ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος, και ότι προς αυτήν την κατεύθυνση θα πρέπει να κινούνται και τα όποια αιτήματα για μεταρρυθμίσεις προς όφελος της εργατικής τάξης. Το ζήτημα της κατοικίας μπορεί να λυθεί, επομένως, όταν η κοινωνία θα έχει τόσο μετασχηματιστεί όσο χρειάζεται για να μπορεί να καταπιαστεί με την εξάλειψη της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, αντίθεσης που όπως προαναφέραμε, την όξυνε στο έπακρο η σημερινή κεφαλαιοκρατική κοινωνία: *«Δεν είναι η λύση του ζητήματος της κατοικίας που θα λύσει ταυτόχρονα και το κοινωνικό ζήτημα, αλλά μόνο η λύση του κοινωνικού ζητήματος, δηλαδή η κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, θα καταστήσει δυνατή και τη λύση του ζητήματος της κατοικίας»* (Φρίντριχ Ένγκελς (1872 / 2012) *Το ζήτημα της κατοικίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή)

Το πώς μια κοινωνική επανάσταση θα έλυνε αυτό το ζήτημα, δεν εξαρτάται μόνο από τις κάθε φορά περιστάσεις αλλά και από πολύ ευρύτερα ζητήματα, που ένα από τα κυριότερα είναι η εξάλειψη της αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Ο Ένγκελς σημειώνει πως το βέβαιο είναι πως στις πόλεις υπάρχουν αρκετά σπίτια για κατοικίες, έτσι που με μια λογική διάθεσή τους θα θεραπευόταν αμέσως κάθε πραγματική στενότητα κατοικίας, πράγμα το οποίο ισχύει διαχρονικά μέχρι και τις μέρες μας.

Η απαλλοτρίωση των ιδιοκτητών ή η εγκατάσταση στα σπίτια άστεγων εργατών ή εργατών που ζουν τρομερά συνωστισμένοι, αποτελεί μία τέτοια πρόταση. Η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο θα σημαίνει τη λήψη τέτοιων μέτρων που υπαγορεύονται από το δημόσιο συμφέρον, όπως και έγινε στις σοσιαλιστικές χώρες τον 20<sup>ο</sup> αιώνα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. *Στην ΕΣΣΔ, οι εργατικές οικογένειες άδειασαν τις τρώγλες τους και εγκαταστάθηκαν στα αρχοντικά και τα διαμερίσματα της μπουρζουαζίας. Τα ενοίκια υπολογίζονταν με βάση τους μισθούς και ο οικιακός εξοπλισμός και τα έπιπλα που επιτάχθηκαν μοιράστηκαν σε όσους δεν είχαν. Πρόκειται ακριβώς για τα μέτρα που μίλησε ο Ένγκελς,* γράφει ο Ανατόλ Κοπ (*Anatole Kopp (1976), Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα: Νέα Σύνορα). Περισσότερα για τους τρόπους με τους οποίους αντιμετώπισε η Σοβιετική Ένωση το ζήτημα της κατοικίας θα αναλυθούν στα επόμενα κεφάλαια.

### 3. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΩΝ (Ε.Σ.Σ.Δ.)

#### 3.1 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η δημιουργία της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) ήταν το αποτέλεσμα της νικηφόρας Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917. Είναι σημαντικό να κατανοηθεί πως η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν προέκυψε από μόνη της, ούτε ήταν επιλογή κάποιας ιστορικής προσωπικότητας. Η συμμετοχή της τσαρικής Ρωσίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι συνεχείς ήττες σε αυτόν, η μεγάλη πτώση του βιοτικού επιπέδου του λαού, οι κακουχίες στο μέτωπο και η αδυναμία της προσωρινής κυβέρνησης του Κερένσκυ να διαχειριστεί την τεράστια δυσαρέσκεια του ρωσικού λαού οδήγησαν σε άνοδο της αγωνιστικής διάθεσης των μαζών, με οξυμένα αιτήματα και μορφές πάλης.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση σηματοδότησε τη δημιουργία του πρώτου στην ιστορία σοσιαλιστικού κράτους, που εξέφραζε τη θέληση και τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, της αγροτιάς και της διάνοησης, ξεπερνώντας εθνικά ζητήματα της χώρας. Η Σοβιετική Ένωση ιδρύθηκε το 1922, μετά από τα τέσσερα περίπου χρόνια εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε της επανάστασης, και για 70 χρόνια αποτέλεσε το πρώτο στην παγκόσμια ιστορία εργατικό κράτος, το σοσιαλισμό που γνωρίσαμε, μέχρι το 1991 οπότε και ανατράπηκε.

Είχε χερσαία σύνορα με 12 κράτη: Προς τα δυτικά συνόρευε με τη Νορβηγία, τη Φινλανδία, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία, και τη Ρουμανία. Προς το νότο, συνόρευε με την Τουρκία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, την Κίνα, τη Μογγολία και την Κορέα. Το ολικό μήκος των κρατικών συνόρων της ξεπερνούσε τα εξήντα χιλιάδες χιλιόμετρα, ενώ βρεχόταν από δώδεκα θάλασσες που ανήκουν σε τρεις ωκεανούς, το Βόρειο Παγωμένο, τον Ατλαντικό και τον Ειρηνικό. *(Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ')*



Εικόνα 3.1: Η Σοβιετική Ένωση στον παγκόσμιο χάρτη

Ήταν το μεγαλύτερο σε έκταση κράτος του κόσμου καταλαμβάνοντας το 1/6 σχεδόν της κατοικήσιμης ξηράς, δηλαδή 22.402.200 χλμ<sup>2</sup> (Εικόνα ). Ο πληθυσμός της ανερχόταν σε σχεδόν 293 εκατομμύρια κατοίκους το 1991. Πρωτεύουσα ήταν η Μόσχα. Η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα πολυεθνικό κράτος που περιλάμβανε 15 Ενωσιακές Δημοκρατίες (Πίνακας 1).

Ενωσιακές Δημοκρατίες	Πρωτεύουσα	Χρονολογία ένταξης στην ΕΣΣΔ
<b>ΣΟΣΔ Ρωσίας</b>	Μόσχα	Ίδρυση: 1922
<b>ΣΣΔ Ουκρανίας</b>	Κίεβο	1922
<b>ΣΣΔ Λευκορωσίας</b>	Μινσκ	1922
<b>ΣΣΔ Ουζμπεκιστάν</b>	Τασκένδη	1922
<b>ΣΣΔ Καζακστάν</b>	Αλμάτι	1936
<b>ΣΣΔ Γεωργίας</b>	Τιφλίδα	1922
<b>ΣΣΔ Αζερμπαϊτζάν</b>	Μπακού	1922
<b>ΣΣΔ Λιθουανίας</b>	Βίλνιους	1940
<b>ΣΣΔ Μολδαβίας</b>	Κισινιόφ	1940



<b>ΣΣΔ Λετονίας</b>	Ρίγα	1940
<b>ΣΣΔ Κιργιζίας</b>	Φρούνζε	1936
<b>ΣΣΔ Τατζικιστάν</b>	Ντουσάνμπε	1929
<b>ΣΣΔ Αρμενίας</b>	Ερεβάν	1922
<b>ΣΣΔ Εσθονίας</b>	Ταλίν	1940
<b>ΣΣΔ Τουρκμενίας</b>	Ασκαμπάτ	1925

*Πίνακας 3.1: Οι Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες*

Εκτός από τις 15 Ενωσιακές Δημοκρατίες, υπήρχαν ακόμη 122 περιφέρειες ή επαρχίες, 6 Αυτόνομες Εθνικές Περιοχές, 8 Αυτόνομες Δημοκρατίες και 10 Αυτόνομες Περιοχές. Όλες αυτές οι δημοκρατίες και αυτόνομες επικράτειες ήταν δημιουργημένες πάνω σε εθνική βάση, στη βάση του κυρίαρχου έθνους σε κάθε δημοκρατία ή περιοχή, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι εκεί υπήρχαν αποκλειστικά εκπρόσωποι αυτού του έθνους ή ότι υπήρχε κάποια προνομιακή μεταχείριση αυτού του έθνους, σε σχέση με τους υπόλοιπους σοβιετικούς πολίτες, που κατοικούσαν εκεί. (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρεία 'Ακάδημος ΑΕ')

Η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο κατοικούσαν πάνω από 100 έθνη και εθνότητες, με διαφορετική γλώσσα, πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ήθη και έθιμα, που η τύχη τους συνδέθηκε μέσα στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ. Οι κυριότερες από τις εθνολογικές κατηγορίες ήταν οι εξής:

α) Οι Σλάβοι, που αποτελούνταν από τους Ρώσους, τους Ουκρανούς και τους Λευκορώσους. Το ποσοστό τους στην εθνολογική σύνδεση της ΕΣΣΔ ξεκίνησε το 1922 από το 85% και σταδιακά έπεσε στο 70% το 1989, εξαιτίας του μεγαλύτερου ρυθμού γεννήσεων που είχαν άλλες εθνολογικές κατηγορίες. Το 1989 οι Ρώσοι αποτελούσαν μόλις το 51% των κατοίκων.

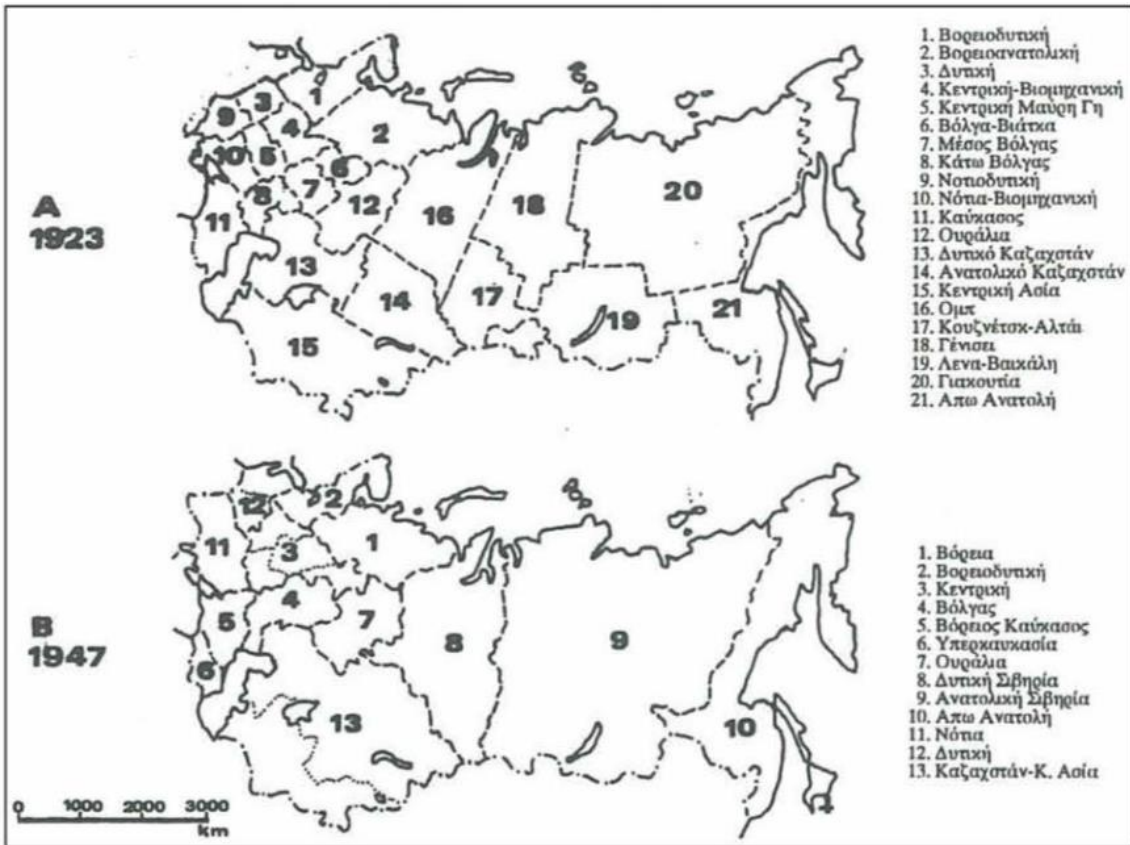
β) Στην Κεντρική Ασία ζούσαν οι τουρανικοί λαοί των Ουζμπέκων, Καζάκων, Κιργίζιων και Τουρκμένων, καθώς και οι Τατζικοί που είναι περσικό φύλο και συνολικά, το 1989 ήταν 34 εκατομμύρια (ενώ εκεί ζούσαν και 11 εκατομμύρια Ρώσοι, κυρίως στις πόλεις).

γ) Στον Καύκασο υπήρχε ένα μωσαϊκό λαών και εθνοτήτων. Κυριότεροι από αυτούς ήταν οι Γεωργιανοί, οι Αρμένιοι και οι Αζέροι. Αυτά τα 3 έθνη αποτελούσαν τα 2/3 του μη σλαβικού πληθυσμού (περίπου 15 εκατομμύρια) που ζούσε εκεί το 1989.

δ) Οι λαοί της Βαλτικής (5,5 εκατομμύρια) Λιθουανοί, Λετονοί και Εσθονοί, και

ε) Εκπρόσωποι άλλων εθνών, που έφταναν το 1989 το 10% του πληθυσμού της ΕΣΣΔ. *(Βαγενάς Ε. (2008), Οι βάσεις συγκρότησης της ΕΣΣΔ, Ριζοσπάστης, τ. 10070, 1614)*

Παράλληλα με τη διοικητική διαίρεση υπήρχε και οικονομική. Η διαίρεση σε μεγάλες οικονομικές περιφέρειες χρονολογείται από τη δεκαετία του 1920. Οι περιφέρειες αυτές κατανέμονταν σε μικρότερες. Ο αριθμός των οικονομικών περιφερειών δεν ήταν σταθερός, τη στιγμή που ήταν συνάρτηση της εκάστοτε πολιτικής για την οικονομική οργάνωση, παραγωγή και κατανομή της χώρας. Ήταν συνάρτηση της αρχής για τη γεωγραφική κατανομή των παραγωγικών δυνάμεων μέσα στο σύστημα του σοσιαλισμού. Αποτέλεσε μάλιστα βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας, για την αναγκαία εξέλιξη των μεταφορών και τις προοπτικές τους σε σχέση με τις ανάγκες παραγωγής. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*



Εικόνα 3.2: Οι οικονομικές περιφέρειες της ΕΣΣΔ (Α: 1923 / Β: 1947)

Οι βάσεις του κοινωνικο – πολιτικού και οικονομικού συστήματος, οι αρχές και ο τρόπος συγκρότησης των οργάνων της κρατικής εξουσίας και διεύθυνσης, τα βασικά δικαιώματα, ελευθερίες και υποχρεώσεις των πολιτών, κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα. Η επεξεργασία του πρώτου σοβιετικού Συντάγματος της ΣΟΣΔΡ (1918) έγινε με την καθοδήγηση του Β. Ι. Λένιν. Το Σύνταγμα αυτό κατοχύρωσε τις κατακτήσεις της Οκτωβριανής Επανάστασης και καθόρισε την ταξική υφή του Σοβιετικού κράτους, σαν κράτους της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το πρώτο Ενωσιακό Σύνταγμα της ΕΣΣΔ του 1924, καθόρισε τις αρχές συγκρότησης του Ενιαίου Ενωσιακού Σοσιαλιστικού Κράτους, στη βάση του πρώτου Συντάγματος της ΣΟΣΔΡ που προηγούνταν χρονικά.

Παρατίθενται τα πρώτα τρία άρθρα του Συντάγματος του 1918:

«... Άρθρο 1: Η Ρωσία ανακηρύσσεται Δημοκρατία των Σοβιέτ των επιτροπών των εργατών, των στρατιωτών και των αγροτών. Κάθε εξουσία, κεντρική και τοπική ανήκει στα σοβιέτ.

Άρθρο 2: Η Ρωσική Δημοκρατία των Σοβιέτ ιδρύεται σύμφωνα με την αρχή της ελεύθερης ένωσης των ελεύθερων εθνών και αποτελεί Ομοσπονδία των εθνικών σοβιετικών δημοκρατιών.

*Άρθρο 3: Για την εξάλειψη κάθε εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, την οριστική κατάργηση της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις, της ανηλεούς συντριβής όλων των εκμεταλλευτών, της πραγμάτωσης της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας και του θριάμβου του σοσιαλισμού σε όλες τις χώρες, το 5<sup>ο</sup> Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιετ ψηφίζει:*

- 1. Την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας της γης. Όλη η γη κηρύσσεται εθνική ιδιοκτησία.*
- 2. Τα δάση, το υπέδαφος, τα ύδατα, τα ζώα, τα εργαλεία, καθώς και κτήσεις και πρότυπες αγροτικές επιχειρήσεις μεγάλης καλλιέργειας κηρύσσονται εθνική ιδιοκτησία.*
- 3. Ως πρώτο βήμα για την πλήρη κοινωνικοποίηση των εργοστασίων, των εργαστηρίων, των μεταλλείων, των σιδηροδρόμων, και των άλλων μέσων παραγωγής και συγκοινωνίας, το συνέδριο επικυρώνει το σοβιετικό νόμο περί του εργατικού ελέγχου και περί του Ανωτάτου Συμβουλίου της Εθνικής Οικονομίας, με σκοπό να εξασφαλίσει την εξουσία των εργατών από του εκμεταλλευτές. ...»*

Οι βασικές εσωτερικές λειτουργίες είναι η οικονομική – οργανωτική, πολιτιστική – διαπαιδαγωγική δραστηριότητα, ο έλεγχος του μέτρου εργασίας και κατανομής των προϊόντων, σύμφωνα με την αρχή του σοσιαλισμού ‘από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με την εργασία του’, η κοινωνική εξυπηρέτηση των μελών της κοινωνίας, η διασφάλιση της σοσιαλιστικής έννομης τάξης, των συμφερόντων της κοινωνίας, της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας, των δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών. Επιπλέον, το κράτος μεριμνά για τη βελτίωση των όρων και των μέτρων ασφάλειας της εργασίας, για την επιστημονική της οργάνωση, τον περιορισμό και την πλήρη στο μέλλον εξάλειψη της βαριάς χειρωνακτικής εργασίας με την καθολική εκμηχάνιση και αυτοματοποίηση των παραγωγικών διαδικασιών σε όλους τους κλάδους της λαϊκής οικονομίας. Με βάση την παραγωγικότητα της εργασίας, εφαρμόζεται σταθερά η πολιτική της αύξησης της αμοιβής της εργασίας και των πραγματικών εσόδων των εργαζομένων. Για την πληρέστερη ικανοποίηση των αναγκών δημιουργήθηκαν κοινοτικά κονδύλια κατανάλωσης. Επιπλέον, στην ΕΣΣΔ υπήρχαν και αναπτύσσονταν τα κρατικά συστήματα υγείας, κοινωνικών ασφαλίσεων, εμπορίου κοινωνικής εστίασης, εξυπηρέτησης των καθημερινών αναγκών του πληθυσμού και επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας. Αναπτύχθηκε επίσης και τελειοποιούνταν, το ενιαίο σύστημα λαϊκής παιδείας. (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρία ‘Ακάδημος ΑΕ)

Οι βασικές εξωτερικές λειτουργίες του σοβιετικού κράτους ήταν ο αγώνας για την ειρήνη, την κατοχύρωση της ασφάλειας των λαών, η αλληλοβοήθεια και αδελφική συνεργασία μεταξύ των σοσιαλιστικών χωρών, η υποστήριξη του αγώνα των λαών για εθνική απελευθέρωση και

κοινωνική πρόοδο, η υπεράσπιση της σοσιαλιστικής πατρίδας. Το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ (άρθρο 28) απαγόρευε την προπαγάνδισή του πολέμου.

### 3.2 ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Το εργατικό κράτος στη Ρωσία πήρε την πολιτική μορφή της «δημοκρατίας των Σοβιέτ». Οικοδομήθηκε στη βάση μορφών οργάνωσης του προλεταριάτου των σοβιέτ που κατ' αρχήν χρησιμοποιήθηκαν στον οικονομικό αγώνα του ενάντια στο κεφάλαιο και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε όργανα επαναστατικής πάλης.

Με την επικράτηση της επανάστασης οι Μπολσεβίκοι με την καθοριστική συμβολή του Λένιν – ως ηγέτη του κόμματος και του κράτους – αρχίζουν να υλοποιούν μέτρα που εξασφάλιζαν στην πράξη το χαρακτήρα της νέας εξουσίας ως δικτατορίας του προλεταριάτου. Αυτή η προσπάθεια



Εικόνα 3.3: Συνεδρίαση του Σοβιέτ της Πετρούπολης

εκφράστηκε ακόμα από τα πρώτα επαναστατικά διατάγματα. Στις 28 Οκτωβρίου του 1917 το Λαϊκό Επιτροπάτο Εσωτερικών έβγαλε απόφαση που υποχρέωνε όλα τα σοβιέτ να συγκροτήσουν εργατική πολιτοφυλακή.

Με Διάταγμα του Συμβουλίου Λαϊκών Επιτροπών στις 22 Νοεμβρίου του 1917 καταργήθηκε το παλιό δικαστικό σύστημα και ξεκίνησε η οικοδόμηση νέου, στηριγμένου στην πείρα των λαϊκών δικαστηρίων, με κύριο στοιχείο του την άμεση εκλογή και ανακλητότητα των δικαστών από τα σοβιέτ. (Πετρουλάκος Παναγιώτης (2007), *Το πολιτικό σύστημα της ΕΣΣΔ*, Αθήνα: Gutenberg)

Συνενώθηκε η νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία σε ενιαία όργανα μέσα από τη λειτουργία των σοβιέτ. Τα σοβιέτ συγκροτήθηκαν σε ένα ενιαίο σύστημα που στη βάση του είχε τα σοβιέτ βουλευτών εργατών και αγροτών, τα οποία εκλέγονταν μέσα από συνελεύσεις στις παραγωγικές μονάδες και συνελεύσεις των χωριών και στην κορυφή το Πανρωσικό Συνέδριο των σοβιέτ. Η παραγωγική μονάδα, η εργατική κολεκτίβα δεν αναγνωρίστηκε μόνο ως εκλογική μονάδα, αλλά ως ο βασικός πυρήνας του κράτους όπου εκεί πραγματοποιούνταν ο έλεγχος και ο απολογισμός των βουλευτών αντιπροσώπων και άλλων δημόσιων λειτουργών.

Το σοβιετικό σύστημα πήρε θεσμική μορφή στο πρώτο Σύνταγμα της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Σοβιετικών Δημοκρατιών Ρωσίας που ψηφίστηκε στο 5<sup>ο</sup> Πανρωσικό συνέδριο των σοβιέτ το 1918. Το Σύνταγμα της ΕΣΣΔ εμπλουτίστηκε ακόμη τρεις φορές στην ιστορία της, το 1924, το 1936 και το 1977. Στο Σύνταγμα κατοχυρώθηκαν οι βασικές αρχές της λειτουργίας των σοβιέτ που είχαν ήδη αρχίσει να υλοποιούνται στην πράξη. Ως ανώτατο όργανο εξουσίας αναγνωριζόταν το Πανρωσικό Συνέδριο των σοβιέτ. Στη σύνθεσή του εξασφαλιζονταν η συνταγματική κατοχύρωση του ηγετικού ρόλου του προλεταριάτου στην κοινωνία, με την πλειοψηφία των εργατών στη σύνθεση του Ανώτατου Σοβιέτ. (Τζον Ριντ, (1919 / 2017), Πώς λειτουργούν τα Σοβιέτ, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο)

Το Σύνταγμα στερούσε το δικαίωμα εκλογής και ψήφου στους καπιταλιστές, στους μεγάλους γαιοκτήμονες, στους κληρικούς, στα μέλη της βασιλικής οικογένειας, στους υπαλλήλους και πράκτορες της παλιάς χωροφυλακής, της αστυνομίας και των τμημάτων ασφαλείας.



Εικόνα 3.4: Το πρώτο Σύνταγμα της Σοβιετικής Ένωσης του 1918, γνωστό και ως "Διακήρυξη του Λένιν"

Κάτω από το Πανρωσικό Συνέδριο των σοβιέτ συγκροτούνταν τα συνέδρια αντιπροσώπων των διάφορων διοικητικών περιφερειών. Για την περίοδο ανάμεσα στις συνόδους αυτών των συνεδρίων το ρόλο τους έπαιζαν οι αντίστοιχες εκτελεστικές επιτροπές. Σε αντιπαράθεση με την αστική δημοκρατία, ο Λένιν έγραφε το 1919: «...Η σοβιετική εξουσία, δηλαδή η δικτατορία του προλεταριάτου είναι οργανωμένη έτσι που να προσεγγίσει τις μάζες των εργαζομένων στο μηχανισμό διακυβέρνησης. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί η συνένωση της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας στο πλαίσιο της σοβιετικής οργάνωσης και της αντικατάστασης των εδαφικών εκλογικών περιφερειών με τις παραγωγικές όπως είναι το εργοστάσιο και η φάμπρικα...». (Τζον Ριντ (1919 / 2015), Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή)

Αυτή η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ όλης της Ρωσίας αναπτύχθηκε με τέτοιο τρόπο που έγινε το *κοινοβούλιο* της Σοβιετικής Δημοκρατίας. Αποτελούνταν από 350 μέλη. Στο διάστημα μεταξύ των δύο συνόδων του Πανρωσικού Συνεδρίου είναι η ανώτατη αρχή, αλλά η δράση της περιορίζεται από τη γραμμή των αποφάσεων που πάρθηκαν στο τελευταίο συνέδριο. Μέχρι το επόμενο συνέδριο έχει την απόλυτη ευθύνη για όλες τις δραστηριότητές της και είναι *απαρέγκλιτα* υπόλογη στο επόμενο συνέδριο. *(Τζον Ριντ, (1919 / 2017), Πώς λειτουργούν τα Σοβιέτ, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο)*

Σύμφωνα με τα στοιχεία του 1977, τα τοπικά όργανα εξουσίας (δηλαδή τα σοβιέτ των αντιπροσώπων) ήταν πάνω από 50.000 σε όλη τη χώρα. Σε αυτά ήταν εκλεγμένοι πάνω από 2.200.000 αντιπρόσωποι, δηλαδή περίπου το 1% του συνολικού πληθυσμού της Σοβιετικής Ένωσης. Υπολογίζεται ότι μέσα σε 41 χρόνια, από το Σύνταγμα του 1936, πάνω από 25 εκατομμύρια άνθρωποι πήραν μέρος στα Σοβιέτ. Επίσης υπολογίζεται ότι στα όργανα λαϊκού ελέγχου που υπήρχαν στις παραγωγικές μονάδες, τις υπηρεσίες και τα κολχόζ και εκλέγονταν κάθε 2 χρόνια από τις συνελεύσεις των εργαζομένων, έπαιρναν μέρος περίπου 9,2 εκατομμύρια εργαζόμενοι. Σημαντικές επίσης είναι οι αναφορές στο ρόλο και τα δικαιώματα των συνδικάτων, στον έλεγχο που είχαν δικαίωμα να ασκούν στην Επιτροπή Κρατικού Σχεδίου (Gosplan), το δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας κλπ. *(Κροκίδη Λ. και Παπασταύρου Κ. (2010), Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος - Η όξυνση της ταξικής πάλης, Κομμουνιστική Επιθεώρηση)*

### **3.3 Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

Βάση του οικονομικού συστήματος της ΕΣΣΔ ήταν η κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, που εγκαθιδρύθηκε και κατοχυρώθηκε με τη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917 και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Η εργατική τάξη, σε συμμαχία με τους φτωχούς αγρότες κατάργησε κάτω από την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος, την πολιτική εξουσία της αστικής τάξης και των μεγάλων γαιοκτημόνων, και με την εθνικοποίηση και κοινωνικοποίηση των βασικών μέσων παραγωγής στους βασικότερους τομείς της οικονομίας, κατάκτησε τις κύριες οικονομικές θέσεις της χώρας. Έτσι, μετασχημάτισε τη μικρή ατομική αγροτική ιδιοκτησία σε κολχόζνικη – συνεταιριστική, και τη μικρή εμπορευματική σε μεγάλη σοσιαλιστική.



*Εικόνα 3.5: Συγκομιδή σίτου στο κολχόζ "Σημαία της εργασίας"*

Αυτό άλλαξε ριζικά το σκοπό της παραγωγής, που άρχισε να προσδιορίζεται από το βασικό νόμο του σοσιαλισμού, την εξασφάλιση, δηλαδή, της ευημερίας και της ολόπλευρης ανάπτυξης όλων των μελών της κοινωνίας, με την πληρέστερη ικανοποίηση των όλο και διευρυνόμενων κοινωνικών αναγκών.

Αντίθετα από την καπιταλιστική, η σοσιαλιστική οικονομία αναπτύσσεται σχεδιασμένα. Αυτό εξασφαλίζει σταθερούς και υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας. Η σοσιαλιστική οικονομία, χάρη στην εξειδίκευση και τη συνεταιριστική της οργάνωση, φανέρωσε μεγάλες δυνατότητες συγκέντρωσης της παραγωγής και προώθησε σε βάθος τον καταμερισμό της εργασίας.

Ο Κεντρικός Σχεδιασμός είναι βασικός νόμος του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής, η ανάπτυξη, δηλαδή, του συνόλου της οικονομίας, κάτω από ένα ενιαίο κρατικό σχέδιο. Ο σχεδιασμός αυτός έδωσε τη δυνατότητα να αξιοποιηθούν καλύτερα, πληρέστερα και πιο αποτελεσματικά τα μέσα που διέθετε η κοινωνία και να λύνονται κατά προτεραιότητα τα προβλήματα που απασχολούσαν το σύνολο του λαού.





*Εικόνα 3.6: Μόσχα, Σοβιετ εργατών: Εργάτες και εργάτριες συζητούν για την παραγωγή*

Η διεύθυνση της σοσιαλιστικής οικονομίας στηριζόταν στις αρχές του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, που προϋπέθετε τη συμμετοχή των εργαζομένων σε αυτή, μέσω των αιρετών οργάνων του κράτους, των κοινωνικών οργανώσεων, των παραγωγικών συμβουλίων που λειτουργούν σε κάθε επιχείρηση και της παλλαϊκής συζήτησης μπροστά σε κάθε ζήτημα.

Οι Σοβιετικοί κατηγοριοποίησαν την παραγωγή σε δέκα βασικούς τομείς:

1. Βιομηχανία
2. Γεωργία
3. Δάση
4. Κατασκευές
5. Μεταφορές
6. Επικοινωνία
7. Εμπόριο
8. Υπηρεσίες υλικοτεχνικής προσφοράς
9. Αγροτικές παροχές
10. Δημόσιες παροχές και κλάδοι που αφορούν στα νοικοκυριά

Οι βασικές κατευθύνσεις για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλης της επικράτειας θεσμοθετούνταν από τα *πεντάχρονα πλάνα*. Από το 1928 έως το 1991, αναπτύχθηκαν συνολικά

δώδεκα πεντάχρονα πλάνα, τα οποία αποτέλεσαν βασικό εργαλείο στην ολόπλευρη ανάπτυξη του σοβιετικού κράτους από οικονομικής, κοινωνικής και επιστημονικής πλευράς και φορέας τους ήταν η Κεντρική Επιτροπή Προγραμματισμού (Gosplan). (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ')

Πενταετής Πλάνο	Περίοδος Εφαρμογής
1 <sup>ο</sup>	1928 – 1932
2 <sup>ο</sup>	1933 – 1937
3 <sup>ο</sup>	1938 – 1942
4 <sup>ο</sup>	1946 – 1950
5 <sup>ο</sup>	1951 – 1955
6 <sup>ο</sup>	1956 – 1960
7 <sup>ο</sup>	1960 – 1965
8 <sup>ο</sup>	1966 – 1970
9 <sup>ο</sup>	1971 – 1975
10 <sup>ο</sup>	1976 – 1980
11 <sup>ο</sup>	1981 – 1985
12 <sup>ο</sup>	1986 - 1990

Πίνακας 3.2: Τα 12 πεντάχρονα πλάνα της ΕΣΣΔ

Η οργάνωση του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού ήταν συνάρτηση της οργάνωσης των αντίστοιχων κρατικών οργάνων. Οι αρχές, δηλαδή, της οργάνωσης ήταν ίδιες στην οικονομία και τη διοίκηση. Με το δεδομένο αυτό υπήρχαν τα επί μέρους πλάνα. Το πλάνο κάθε βιομηχανίας αποτελούσε μέρος του συνολικού. Για τη διασύνδεση όλων των επί μέρους πλάνων ήταν αναγκαία μία αυστηρή ιεράρχηση στην επεξεργασία τους. Η καθοριστική αρμοδιότητα του Gosplan ήταν η εξεύρεση της σωστής αναλογίας στην ανάπτυξη των βιομηχανικών κλάδων, επομένως και στα πλάνα τους. Εργαλείο ελέγχου στον τομέα αυτό αποτελούσαν οι δείκτες ελέγχου. Στον Πίνακα 2 φαίνεται η εξέλιξη του δείκτη παραγωγικότητας

της εργασίας στη βιομηχανία μεταξύ των ετών 1940 – 1985 στις Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες.

<b>Δημοκρατίες</b>	<b>1940</b>	<b>1960</b>	<b>1965</b>	<b>1970</b>	<b>1975</b>	<b>1980</b>	<b>1985</b>
<b>ΣΕ</b>	100	296	492	657	769	866	895
<b>ΡΣΟΣΔ</b>	100	318	372	535	719	844	986
<b>Αζερμπαϊτζάν</b>	100	214	242	307	412	528	640
<b>Αρμενία</b>	100	273	315	412	523	630	736
<b>Γεωργία</b>	100	197	239	316	416	527	627
<b>Εσθονία</b>	100	508	650	905	1234	1463	1668
<b>Καζακστάν</b>	100	260	319	407	528	568	626
<b>Κιργιζία</b>	100	222	273	375	480	537	637
<b>Λευκορωσία</b>	100	279	349	487	696	874	1061
<b>Λετονία</b>	100	260	319	424	572	663	794
<b>Λιθουανία</b>	100	450	571	789	1057	1231	1449
<b>Μολδαβία</b>	100	213	266	300	387	448	527
<b>Ουζμπεκιστάν</b>	100	232	269	314	394	436	471
<b>Ουκρανία</b>	100	251	318	405	524	586	672
<b>Τατζικιστάν</b>	100	193	213	257	305	331	351
<b>Τουρκμενιστάν</b>	100	222	262	342	464	467	489

Πίνακας 3.3: Εξέλιξη του δείκτη παραγωγικότητας της εργασίας 1940 – 1985

## 4. Ο ΑΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ 1917 - 1991

Στο παρόν κεφάλαιο αναπτύσσονται οι γενικές κατευθύνσεις σχεδιασμού των σοβιετικών πόλεων, παλιών και νέων, που ακολουθήθηκαν από την επανάσταση του 1917 μέχρι και την παλινόρθωση του καπιταλιστικού συστήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η μελέτη του αστικού σχεδιασμού χωρίζεται σε τρεις περιόδους: Η πρώτη περίοδος αφορά στο χρονικό διάστημα από την επανάσταση έως το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η δεύτερη περίοδος καταπιάνεται με την εξέλιξη των πραγμάτων κατά τη διάρκεια του πολέμου και μεταπολεμικά, και η τρίτη περίοδος επικεντρώνεται στα πολεοδομικά εργαλεία και τις επιλογές που έγιναν από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, σταθμός της οποίας ήταν το 20<sup>ο</sup> Συνέδριο του ΚΚΣΕ, μέχρι και το 1990. Και στις τρεις περιόδους κοινό σημείο αναφοράς είναι η αναζήτηση μεθόδων βελτίωσης του αστικού σχεδιασμού, ώστε να επιτυγχάνεται η οικονομική ενδυνάμωση του σοβιετικού κράτους και κατά συνέπεια να εξασφαλίζεται η ευημερία του λαού. Παρά τις όποιες αδυναμίες και τις λάθος εκτιμήσεις, ειδικά κατά την Τρίτη περίοδο, το κριτήριο σχεδιασμού παρέμεινε πιστό σε αυτή την αρχή. Απασχόλησε ιδιαίτερα η εξομάλυνση της αντίθεσης πόλης – υπαίθρου, ζήτημα το οποίο αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο 2.2, καθώς και το γιγάντιο πρόβλημα της εξασφάλισης κατοικίας σε όλο το σοβιετικό πληθυσμό. Έτσι, το βάρος εστιάστηκε στην ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής, αρχικά κοντά στα αστικά κέντρα και αργότερα στην ύπαιθρο, καθώς και στη μαζική κατασκευή νέων οικισμών και πόλεων.

### 4.1 Πρώτη Περίοδος: Από το 1917 έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Η Οκτωβριανή Επανάσταση άνοιξε μπροστά στην αρχιτεκτονική τεράστιες δυνατότητες, κάνοντάς την πραγματική τέχνη για τις μάζες, επιλύοντας προβλήματα που προέκυπταν κατά τη σοσιαλιστική οικοδόμηση με άξονα την κάλυψη των διευρυμένων λαϊκών αναγκών. Τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου (1917-1921), η οικοδομική δραστηριότητα ήταν πολύ περιορισμένη, το νεοσύστατο σοσιαλιστικό κράτος έδινε όλες του τις δυνάμεις στη διατήρηση και ενίσχυση της πολιτικής εξουσίας στην εργατική τάξη, στα Σοβιέτ. Για την κεντρική οργάνωση της οικοδομικής δραστηριότητας ιδρύθηκε ειδικό όργανο, η Γενική Επιτροπή Κρατικών Έργων, το 1918.

Η αρχή της σοβιετικής πολεοδομίας ανάγεται μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, το 1918. Τη χρονιά αυτή η γη με διάταγμα του κόμματος των Μπολσεβίκων περιήλθε στη κυριότητα του κράτους. Η κοινωνικοποίηση της γης αποτέλεσε σταθμό στη μετέπειτα εξέλιξη τόσο της κοινωνίας όσο και της οικονομίας. Ο εμφύλιος πόλεμος που μαινόταν μέχρι και το 1922 δεν

έδωσε τη δυνατότητα για ιδιαίτερη προώθηση της οικιστικής ανάπτυξης, δεν υπήρχε καμία νέα συνθετική εικόνα παρά μόνο μία ανάδειξη παλιού – καινούριου. (*Anatole Kopp (1976), Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια, Αθήνα: Νέα Σύνορα*)

Οι εκτεταμένες καταστροφές από τον πόλεμο, τόσο από τον εμφύλιο όσο και από τον Α΄ Παγκόσμιο στον οποίο συμμετείχε η Ρωσία, απαιτούσαν άμεση αντιμετώπιση. Η βιομηχανική παραγωγή ειδικά είχε υποστεί σοβαρό πλήγμα. Η σοβιετική εξουσία ιεράρχησε την αποκατάστασή της, πράγμα που ήταν απαραίτητο για την ενίσχυση της οικονομίας της χώρας. Το διάστημα 1922 – 1926, χαρακτηρίστηκε ως περίοδος επανόρθωσης, εξυγίανσης, ανοικοδόμησης. Έγινε ανακατανομή και επαναλειτουργία βιομηχανικών εγκαταστάσεων στις πόλεις, καθώς και κατασκευή νέων, δεδομένου του συσσωρευμένου εργατικού δυναμικού και τις σχετικές δυνατότητες στέγασης. (*Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Μετά το τέλος του εμφυλίου, η οικοδομική δραστηριότητα κινήθηκε με σχετικά γρήγορους ρυθμούς. Το 1923 χτίστηκαν 7 εκ. τετραγωνικά μέτρα κατοικήσιμης έκτασης, 1,2 εκ. το 1924 και 1,9 εκ. το 1925. Αυτή η ανοικοδόμηση ιεραρχούσε σε πρώτη φάση τις υποδομές εργατικής κατοικίας, την εξασφάλιση στέγης σε όλο τον πληθυσμό. Ανάμεσα στα πιο σημαντικά συγκροτήματα κατοικιών της περιόδου, είναι οι εργατικές κατοικίες του συνεταιρισμού «Σοκόλ» στη Μόσχα, ο συνοικισμός Στεπάν – Ραζίν στο Μπακού του Αζερμπαϊτζάν για τους εργαζόμενους της βιομηχανίας πετρελαίου, οι συνοικισμοί για τους ανθρακωρύχους στο Ντονμπας της Ουκρανίας, και αλλού. Στη δεύτερη φάση της ανοικοδόμησης κατοικιών εισάγονται περισσότεροι όροφοι στο σχεδιασμό, σε αντίθεση με την πρώτη φάση που χαρακτηριζόταν από σχετικά λίγα πατώματα. (*Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)



Εικόνα 4.1: Ο συνοικισμός Στεπάν Ραζίν στο Μπακού του Αζερμπαϊτζάν, 1926 - 1930

Γεννήθηκε η ανάγκη δημιουργίας ενός κρατικού φορέα προγραμμάτων ανάπτυξης, και έτσι ξεκίνησε η εφαρμογή του Goelgorplan, του προγράμματος για τον εξηλεκτρισμό της χώρας, που σήμανε και την αρχή δημιουργίας νέων οικισμών και πόλεων. Με την εφαρμογή του Goelgorplan, αναπτύχθηκαν οι πρώτοι οικισμοί κοντά στο Λένινγκραντ και τη Μόσχα, που είχε γίνει και η νέα πρωτεύουσα, και ξεκίνησε η μαζική κατασκευή εργατικών κατοικιών. Η περίοδος 1925 – 1929 χαρακτηρίστηκε ως περίοδος βιομηχανικής ανάπτυξης, και στις γενικές της αρχές συνεχίστηκε μέχρι το 1935. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρουσιάσις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)

Η χωροθέτηση των νέων οικισμών έγινε με κριτήριο την εγγύτητα στις βιομηχανίες. Το μοντέλο της «κηπούπολης» του Howard (βλ. Κεφάλαιο 1), αποτέλεσε σημαντική επιρροή στο σχεδιασμό αυτών των οικισμών, προσαρμοσμένο στη νέα εξουσία. Το 1922 η *κηπούπολη των ελεύθερων εργαζομένων* αποτέλεσε πρότυπο με ευρεία απήχηση, με τον πρώτο οικισμό της τάξης των 500 κατοίκων οικοδομήθηκε κοντά στη Μόσχα. Στη δημιουργία τέτοιων πόλεων συνέβαλαν και ειδικά μέτρα για την κατοικία. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρουσιάσις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)

Η αγροτική παραγωγή, όμως, αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, με αποτέλεσμα πλήθος κόσμου να συρρέει στις πόλεις από την ύπαιθρο. Η γεωργική πρόσοδος είχε μειωθεί πολύ λόγω του κατακερματισμού των μεγάλων φέουδων, και αυτή την αυξημένη κίνηση ήρθε να υποστηρίξει η ιδέα της κηπούπολης, ώστε αυτή η μάζα να στεγαστεί γύρω από τα αστικά κέντρα. Παρ' όλ' αυτά το πρόβλημα της μη επαρκούς αγροτικής παραγωγής έπρεπε κάπως να λυθεί, για να εξασφαλιστούν οι αυξημένες ανάγκες στον τομέα των τροφίμων. Η σοβιετική εξουσία προχώρησε στη δημιουργία των κολχόζ, που στην ουσία ήταν αγροτικοί συνεταιρισμοί,

από την παραγωγή των οποίων ένα ποσοστό δίνονταν στο κράτος και το υπόλοιπο έμενε στη διάθεση του συνεταιρισμού, και των σοβχόζ, των οποίων η παραγωγή δίνονταν εξ ολοκλήρου στο κράτος. Η υιοθέτηση αυτού του τρόπου αγροτικής παραγωγής οδήγησε και σε νέους οικισμούς. *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*

Το 1925 αποτέλεσε σταθμό για τη σοβιετική πολεοδομία και αρχιτεκτονική. Τη χρονιά αυτή δημιουργήθηκε από τους κοστρουκτιβιστές η Ένωση Σύγχρονων Αρχιτεκτόνων (OSA). Στόχος της ήταν η ενασχόληση με θέματα πρακτικής, όπως το πρόβλημα της κατοικίας και της χωροθέτησης της βιομηχανίας, σε αντίθεση με την Ένωση Φορμαλιστών (ASNOVA), που λειτουργούσε ήδη από το 1923 και αποτέλεσε τον πυρήνα της OSA. Σημαντικό γεγονός στη δραστηριοποίηση των κοστρουκτιβιστών ήταν η συμμετοχή της Ένωσης στην Επιτροπή Κατασκευών (Stroikom) της Ρωσικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. Το κεντρικό αυτό όργανο ανέλαβε το 1928 υπό τη διεύθυνση του Ginzburg τη μελέτη μεθόδων τυποποίησης της κατοικίας. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Ο Κορρ χαρακτηρίζει την περίοδο από το 1925 έως το 1932 σαν *‘το πέρασμα από εκφραστικές μορφές στη σύνθετη έρευνα για νέο περιεχόμενο της Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας. Ήταν η περίοδος που η κοινωνία αναζητούσε το νέο πλαίσιο ύπαρξής της. Και στην αναζήτηση αυτή οι αρχιτέκτονες έπαιξαν σημαντικό ρόλο’.*

Το πρώτο πεντάχρονο πλάνο θεσμοθετήθηκε το 1928 και είχε ορίζοντα έως το 1932. Κατήυθνε την οικοδομική δραστηριότητα προς την ανέγερση βιομηχανικών εγκαταστάσεων, για την ενίσχυση της σοσιαλιστικής οικονομίας και παραγωγής. Το σύνολο των εργοστασίων, βιοτεχνιών, ορυχείων κλπ, που χτίστηκαν εκείνη την περίοδο ήταν περί τα 1500, ενώ για τη σχεδίαση των νέων μονάδων δημιουργούνται ειδικές οργανώσεις σχεδίου. Ανάμεσα στους βιομηχανικούς γίγαντες που κατασκευάστηκαν ήταν τα μεταλλουργικά συγκροτήματα του Μαγνιτογκόρσκ και Κουζνέτς, το χημικό συγκρότημα Μπέρεζνικ, το πρώτο κρατικό εργοστάσιο ελασμάτων στη Μόσχα και πολλά άλλα. *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*

Μεγάλης αρχιτεκτονικής αξίας ήταν το Ντιεπρογκέζ, ο υδροηλεκτρικός σταθμός του Δνείπερου, 1927-1932, στο Ζαπορότσε της Ουκρανίας, που διακρίνεται για την ορθολογιστική και προοδευτική κατασκευή, για την απλότητα και το λειτουργικό συνδυασμό των

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

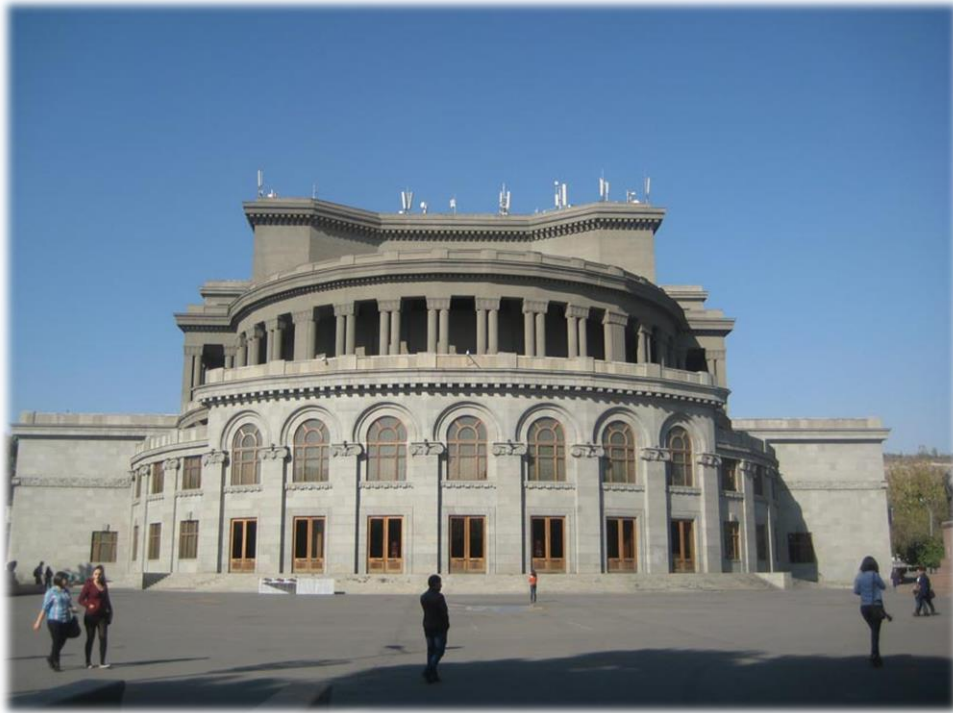
αρχιτεκτονικών μορφών, που συγκροτούν την εκφραστική καλλιτεχνική μορφή του ισχυρού σύγχρονου υδροηλεκτρικού εξοπλισμού. Από τα πρώτα χρόνια ανάπτυξης της σοβιετικής βιομηχανικής οικοδόμησης ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις λεγόμενες «εγκαταστάσεις όρων ζωής» (τραπεζαρίες, αναπαυτήρια, γκαρνταρόμπες, ντουλάπες κλπ) που στόχευαν στη βελτίωση των όρων εργασίας.



*Εικόνα 4.2: Ο υδροηλεκτρικός σταθμός στο Δνείπερο, Ζαπορότσε, Ουκρανία, 1932*

Η ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας οδήγησε κατ' αποτέλεσμα και στη γρήγορη ανάπτυξη των παλιών πόλεων και την οικοδόμηση νέων, όπως το Μαγνιτογκόρσκ και το Κομσομόλσκ ον Αμούρ της Ρωσίας, σε υποβαθμισμένες περιοχές του Καζακστάν, στο Κυροβακάν της Αρμενίας και αλλού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μετατροπή του χωριού Ντουςάμπε, στην πόλη Σταλιναμπάντ, πρωτεύουσας του Τατζικιστάν, ενώ στο πρώτο πεντάχρονο πλάνο αναπτύχθηκε πλατιά η πρωτεύουσα της Αρμενίας, Ερεβάν. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)





Εικόνα 4.3: Το κτίριο της όπερας στην Ερεβάν της Αρμενίας, χτισμένη το 1933

Οι πρώτες πόλεις που δημιουργήθηκαν σε περιοχές ορυκτού πλούτου για την ανάπτυξη της εξορυκτικής βιομηχανίας, αποτέλεσαν εφαρμογή του Goelgorlan. Οι επικρατέστεροι τύποι ήταν:

- Η πόλη (gorod)
- Ο οικισμός αστικού τύπου (rosjolok gorotkogo tyra)
- Ο τόπος εγκατάστασης πληθυσμού (naseljonnyi punkt)

Το πρώτο πενταετές αποτέλεσε ουσιαστικά την αφετηρία του προγράμματος αστικής αναδόμησης. Στο πλαίσιο του πλάνου γεννήθηκε έντονη αντιπαράθεση μεταξύ φορμαλιστών και κονστρουκτιβιστών. Αυτή η αντιπαράθεση επηρέασε και ενίσχυσε την προσπάθεια για τον καθορισμό της μορφής της σοσιαλιστικής πόλης. Συγχρόνως, έδωσε το έναυσμα για τη σύσταση το 1930 της Πανρωσικής Ένωσης Προλετάρων Αρχιτεκτόνων (VOPRA). Τα δύο αυτά ρεύματα, είναι γνωστά ως *Πολοδομιστές* (Urbanistes) και *Από – Πολοδομιστές* (Desurbanistes).

Οι πρώτοι, με κύριο εκπρόσωπο τον Sabsonitch, καθόριζαν το μέγιστο μέγεθος της πόλης στις 40.000 – 50.000 κατοίκους, και θεωρούσαν ότι οι νέες πόλεις θα συγκροτούσαν κοινοβιακές μονάδες των 4.000 – 10.000 κατοίκων, οι οποίες θα κατασκευάζονταν κοντά στα εργοστάσια

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

που εξυπηρετούσαν, και δεν θα είχαν ούτε κέντρο, ούτε περιφέρεια, ούτε διαφοροποιημένες συνοικίες. Η κατανομή τους στο σύνολο του εδάφους θα πραγματοποιούσε προοδευτικά έναν από τους αντικειμενικούς σκοπούς που έθετε ο Ένγκελς στη σοσιαλιστική κοινωνία, δηλαδή την κατάργηση των αντιφάσεων ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί, επειδή τα 'σύνολα ζωής', θα μπορούσαν να είναι τόσο βιομηχανικές όσο και αγροτικές πόλεις, αφού οι εργάτες των κολεκτιβοποιημένων αγρών προβλεπόταν να ζουν σε 'Αγροπόλεις'. (Anatole Korr (1976), *Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα: Νέα Σύνορα)

Σύμφωνα με τους Πολεοδομιστές, οι νέες πόλεις έπρεπε να γίνουν με σπίτια – κοινότητες, όμοια ή σχεδόν όμοια με τις προτάσεις του Κουζμίνε. Ο Sabsonitch πρότεινε ένα μοντέλο, όπου η κάθε οικιστική μονάδα κατεβαίνει στα 5-6 τετραγωνικά μέτρα, παραμένοντας πάντως ατομική. Κάθε κάτοικος των πόλεων θα έχει δικαίωμα σε μια τέτοια μονάδα, ανεξάρτητα από το αν είναι παντρεμένος ή εργένης, αφού κάθε παντρεμένος μπορεί να χωρίσει και κάθε εργένης να παντρευτεί. (Anatole Korr (1976), *Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα: Νέα Σύνορα)

Από την άλλη, στις απόψεις των Απολεοδομιστών, δεν υπήρχε θέση για αριθμητικά μεγέθη και περιορισμούς στον πληθυσμό. Εκπρόσωποι του ρεύματος αυτού είναι οι Ginzburg και Ochitonitch. Η πόλη με βάση τους παραπάνω, έπαυε να αντιμετωπίζεται ως απομονωμένη και αυτόνομη ενότητα. Τους δύο ανεξάρτητους πόλους της υπαίθρου και της πόλης, διαδεχόταν ένα ενιαίο χωρικό – οικονομικό 'σύστημα' εργασίας και συλλογικής ζωής, το οποίο θεωρούσαν ότι εκμεταλλεύεται τις νέες δυνατότητες της βιομηχανικής παραγωγής και των μεταφορών – επικοινωνιών. Πόλη και ύπαιθρος έπαυαν να αντιπαλεύουν η μία την άλλη, και με τη νέα πρόταση, διασφαλιζόταν το ανέβασμα των παραγωγικών δυνάμεων, που με τη σειρά τους οδηγούσε σε βάθεμα των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής. (Τασολάμπρου Χρυσούλα (2013), *Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Πολυτεχνική Σχολή)

Πιο συγκεκριμένα, πρότειναν το μοντέλο της σοσιαλιστικής γεωγραφικής κατανομής: "Όχι πια πόλεις, όχι πια ύπαιθρος. Εγκατάσταση νέων βιομηχανιών σε όλο το μήκος και πλάτος της χώρας, κοντά στις πηγές των πρώτων υλών. Μια τέτοια «διάλυση» των επιχειρήσεων συνεπάγεται μια αντίστοιχη «διάλυση» των κατοικημένων περιοχών. Κάτι τέτοιο σημαίνει το τέλος της μικρής ή μεγάλης πληθυσμιακής συσσώρευσης, το τέλος των πλατειών και των δρόμων, το τέλος όλης της κλασικής σύλληψης του αστικού τοπίου". (Anatole Korr (1976), *Πόλη*  
ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018

*και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια, Αθήνα: Νέα Σύνορα)*

Το σοβιετικό κράτος προχώρησε στην ίδρυση ειδικών οργανώσεων σχεδίου, οι οποίες κατήρτιζαν τα σύνθετα σχέδια με βάση τα οποία δημιουργήθηκαν πολλές νέες πόλεις. Η πιο μεγάλη από αυτές ήταν η Γκιπρογκόρ, το *Κρατικό Ινστιτούτο Σχεδιοποίησης Πόλεων*. Για την οικιστική ανάπτυξη επιλέχθηκαν εδάφη κατάλληλα για ανθρώπινη κατοίκηση, ενώ δόθηκε μεγάλη προσοχή στην προστασία της δημόσιας υγείας, με αποστάσεις ασφαλείας της οικιστικής ζώνης από τις βιομηχανικές περιοχές, δημιουργίας χώρων πρασίνου κλπ. Με αντίστοιχη προσοχή έγινε η οργάνωση των μεταφορών, ενώ παράλληλα με την κατασκευή των κατοικιών προχωρούσε και η κατασκευή χώρων πολιτισμού και αθλητισμού. *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*

Για τη χωροθέτηση των νέων οικισμών λαμβάνονταν υπόψη τα δίκτυα μεταφορών/συγκοινωνιών, οι δυνατότητες αξιοποίησης του φυσικού πλούτου, οι συνθήκες κλίματος και υγιεινής, καθώς και οι δυνατότητες οικονομικής αυτάρκειας, εξυπηρέτησης και ασφάλειας των οικισμών. Για τα Γενικά Σχέδια των πόλεων που καταρτίζονταν, θεσμοθετήθηκαν προδιαγραφές για κεντρικές χρήσεις, δίκτυα συγκοινωνιών, οικοδομικά τετράγωνα, ιδιωτικές εκμεταλλεύσεις, καθώς και τύποι οικισμών με βάση την επιφάνειά τους. Τα σχέδια έπρεπε να περιέχουν λεπτομερή υπολογισμό κόστους κατά κατηγορία εργασιών. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Στο πλαίσιο των Γενικών Σχεδίων απασχολούσε η μορφή της πόλης. Κυριάρχησε η θέση για αντικατάσταση του προτύπου της γραμμικής πόλης από μία δομή πιο συμπαγή, που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη των νέων αρχών οργάνωσης της παραγωγής και έτσι οι πόλεις άρχισαν να αναπτύσσονται γύρω από έναν παραγωγικό πυρήνα. Σύμφωνα με στοιχεία του Ginzburg, πόλεις των 50 000 – 100 000 κατοίκων άρχισαν να οργανώνονται γύρω από τέτοιες μονάδες. Περιφερειακά αυτών αναπτύσσονταν αγροτικοί οικισμοί με σκοπό την τροφοδότηση της περιοχής. Στις αρχές του 1930 η αναζήτηση της μορφής της σοσιαλιστικής πόλης οδήγησε στον τύπο της πόλης – δορυφόρου. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Παρά την οικοδομική άνθιση στην ύπαιθρο των πρώτων χρόνων, παρατηρήθηκε σοβαρή καθυστέρηση στην οικονομική ανάπτυξη των προϋπάρχοντων μεγάλων αστικών κέντρων. Για



Εικόνα 4.4: Το Μέγαρο Πολιτισμού των εργαζομένων στους σιδηροδρόμους, Χάρκοβο, Ρωσία

το λόγο αυτό, η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος των Μπολσεβίκων, σε Ολομέλεια τον Ιούνιο του 1931 αποφάσισε μία σειρά μέτρων αντιμετώπισης της κατάστασης. Τα μέτρα αυτά αφορούσαν στην κατάρτιση σχεδίων οικοδόμησης και διαρρύθμισης της Μόσχας

και των άλλων μεγάλων πόλεων. Στα χρόνια του πρώτου πεντάχρονου πλάνου, χτίστηκαν κατοικίες έκτασης 38.700 τ. χλμ. Μεταξύ των μεγάλων συγκροτημάτων κατοικιών ξεχωρίζουν το Ουσασιόφσκ στη Μόσχα, το εργοστάσιο «Ελεκτροσίλα» στο Λένινγκραντ, ο συνοικισμός Σαουμιάν στο Μπακού. Ταυτόχρονα με την οικοδόμηση κατοικιών χτίζονταν και βρεφικοί σταθμοί, σχολεία, λέσχες, μαγαζιά, κοινωνικές εγκαταστάσεις. Κατά τη σχεδίαση των νέων μαζικών κατοικιών διαδίδεται ο λεγόμενος «γραμμικός» τρόπος πολεοδόμησης, με ενιαίο προσανατολισμό των οικιών. Στα κατοικημένα τετράγωνα συμπεριλαμβάνονταν πρασιές, παιδικές πλατείες κλπ. Η οικοδόμηση των οικιών γινόταν με τυποποιημένες διώροφες κατοικίες και ορθολογιστική κατασκευή. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Την περίοδο αυτή κατασκευάζονται και πολλά μεγάλα κοινωνικά ιδρύματα, όπως το μέγαρο πολιτισμού του Γκόρκι στο Λένινγκραντ, το μέγαρο πολιτισμού των σιδηροδρομικών στο Χάρκοβο, το ινστιτούτο του Β.Ι. Λένιν στη Μόσχα. Έγινε η οικοδόμηση του οίκου κρατικής βιομηχανίας στο Χάρκοβο, το συγκρότημα της εφημερίδας «Πράβντα» και πολλά ακόμη. Στην αρχιτεκτονική αυτών των μεγάρων εκδηλώθηκε σε μεγάλο βαθμό η επιρροή του κονστρουκτιβισμού και ιδιαίτερα στο ελεύθερο ασύμμετρο σχέδιο, το γεωμετρισμό και τη σχηματικότητα των αρχιτεκτονικών μορφών, των μεγάλων υαλοπαραθύρων με τους συνεχόμενους τοίχους. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Το πρώτο πενταετές πλάνο αποτέλεσε ορόσημο στη διαδικασία σχεδιασμού. Εισηγήγε όρους σχετικούς με τη διαδικασία αστικής ανάπτυξης και δόμησης, διαδικασία που θεωρήθηκε ενσωματωμένη στις γενικές αρχές του πλάνου. Οι όροι, όπως καθιερώθηκαν και

ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018

χρησιμοποιήθηκαν, ήταν οι εξής:

→ *Planirovanie*:

Οικονομικός και κοινωνικός προγραμματισμός. Αφορούσε στο γενικό επίπεδο του κεντρικού σχεδιασμού, κυρίως στην παραγωγή, και απέδιδε τις θέσεις του πλάνου.

→ *Planirovka*:

Πολυεδομικός προγραμματισμός (καθορισμός χρήσεων γης). Ενσωμάτωνε όλες τις σχετικές με τη διευθέτηση του χώρου εκτιμήσεις και συνταίριαζε τις χρήσεις και την οικονομία με τη δομή και τη μορφή της πόλης.

→ *Proektirovanie*:

Αρχιτεκτονική σύνθεση, εξειδίκευση δηλαδή της διαδικασίας σχεδιασμού.

Με αυτά τα δεδομένα καταλαβαίνουμε πως ο πολυεδομικός σχεδιασμός δεν αναπτύσσονταν αυτοτελώς αλλά αποτελούσε διαδικασία που καθοδηγούνταν από τον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας. Οι δύο προγραμματιστικές διαδικασίες, *planirovanie* και *planirovka*, διέφεραν στο ότι η πρώτη αντιστοιχούσε στις γενικές επιλογές του κέντρου με πυρήνα τον οικονομικό προγραμματισμό, ενώ η δεύτερη αναφερόταν σε αυτόν στο επίπεδο του χώρου.



Εικόνα 4.5: Συγκρότημα κατοικιών του Μαγνιτογκόρσκ, 1932

Η αρχιτεκτονική δράση της δεκαετίας 1920 – 1930 και στις αρχές της δεκαετίας 1930 – 1940, συνοδεύθηκε με έντονο δημιουργικό αγώνα ανάμεσα στις διάφορες αρχιτεκτονικές ομάδες. Μεγάλη δράση είχε η Ένωση Νέων Αρχιτεκτόνων και ο Σύνδεσμος Σύγχρονων Αρχιτεκτόνων. Τα μέλη της Ένωσης ανέπτυσαν στις θεωρητικές τους διακηρύξεις και στην παιδαγωγική δραστηριότητα φORMALISΤΙΚΕΣ αρχές. Τα μέλη του Συνδέσμου προπαγάνδιζαν τη λεγόμενη φουνξιοναλιστική μέθοδο, όπου πλάι στις προοδευτικές θέσεις, δε λάμβαναν υπόψη την εθνική αρχιτεκτονική κληρονομιά και την οικονομικότητα της κατασκευής. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Ένα σπουδαίο έργο της σοβιετικής αρχιτεκτονικής ήταν το Μαουσολείο του Β.Ι. Λένιν που

χτίστηκε σύμφωνα με το σχέδιο του Στσούσεφ που ολοκληρώθηκε το 1930, ενώ το 1931 ανακοινώθηκε διαγωνισμός για τη σχεδίαση του Μεγάλου των Σοβιέτ στη Μόσχα, που το 1933 ανακήρυξε νικητή τους Ιοφάν, Σούκο και Γκελφράιχ, αν και το έργο δεν ολοκληρώθηκε.



Εικόνα 4.6: Σχέδιο του Μεγάλου των Σοβιέτ, η ανέγερση του οποίου προοριζόταν για την Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας

Η ανάγκη θέσπισης αρχών σχεδιασμού αποτέλεσε βασικό ζήτημα προς επίλυση προκειμένου οι πόλεις να ανταποκριθούν στους στόχους του δεύτερου πενταετούς πλάνου. Η αναγκαιότητα αυτή πήγαζε από τη μέχρι τότε έλλειψη βασικών αρχών και ανάλογων φορέων, ενώ η μόνη κατευθύνσεις που υπήρχαν τότε ως προς το σχεδιασμό του χώρου ήταν αυτές που δίνονταν μέσα από τη *Χάρτα της Αθήνας*,

και αφορούσαν στην κατανομή της γης σε ζώνες κατοικίας, εργασίας κλπ και στις χρήσεις γης. Το δεύτερο και τρίτο πεντάχρονο πλάνο βρίσκει τη Σοβιετική Ένωση σε οικονομική ανάπτυξη, λόγω της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας. Η γενική άνοδος της σοσιαλιστικής οικονομίας, της ευημερίας και του πολιτισμού του σοβιετικού λαού δίνουν τη δυνατότητα για πλατιά ανάπτυξη των σοβιετικών πόλεων, που συνοδεύθηκε με την οικοδόμηση πολλών κατοικιών και κοινωνικών ιδρυμάτων. Τεράστια σημασία για την ανάπτυξη της σοβιετικής αρχιτεκτονικής είχε η απόφαση του Σοβιέτ Λαϊκών Επιτροπών της ΕΣΣΔ και της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος των Μπολσεβίκων τον Ιούλιο του 1935, «Για το γενικό σχέδιο ανοικοδόμησης της Μόσχας», που οι βασικές αρχές προέβλεπαν τη χρησιμοποίηση πολλών και πολύπλοκων ανακαινιστικών μέτρων, με σκοπό τη ριζική βελτίωση των συνθηκών ζωής του πληθυσμού και της εξωτερικής εμφάνισης της πόλης (εδαφική επέκταση, ανακαίνιση των πιο σπουδαίων κτιρίων, ζώνες πρασίνου, δίκτυο ύδρευσης της πόλης, αναδιοργάνωση της οικονομίας, μαζική οικοδόμηση οικιών και κοινωνικών ιδρυμάτων κλπ). (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Η πόλη είχε αναγνωρισθεί σαν μοχλός ανάπτυξης, και ως εκ τούτου τέθηκε η αναγκαιότητα διασύνδεσης των πολεοδομικών σχεδίων με την οικονομία. Οι σοβιετικοί αντιλήφθηκαν ότι με αυτά τα εργαλεία, θα έμπαιναν ακόμα πιο στέρεα οι βάσεις για την ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής, την προώθηση της εκπαίδευσης, του συστήματος υγείας, τον έλεγχο του πληθυσμού υπό την έννοια του βαθέματος των νέων σχέσεων παραγωγής. Οι πολεοδόμοι επιφορτίστηκαν με την ευθύνη διαχείρισης ενός νέου πεδίου εργασίας στον Κεντρικό Σχεδιασμό της οικονομίας. Οι

άξονες που μπήκαν ήταν δύο: η αποκέντρωση της παραγωγής και η συγκρότηση πολεοδομικών σχεδίων για τις μεγάλες πόλεις, αρχικά για τη Μόσχα και το Λένινγκραντ, που έπρεπε να αποτελέσουν πολεοδομικό πρότυπο και για την υπόλοιπη επικράτεια.

Τον Απρίλιο του 1934, η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος των Μπολσεβίκων αποφασίζει τη δημιουργία ενιαίας δημιουργικής ένωσης των σοβιετικών αρχιτεκτόνων και της Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής της ΕΣΣΔ. Στο καταστατικό της Ένωσης, στο 1<sup>ο</sup> Πανερωσιακό Συνέδριο το 1937 αναφέρεται: «Στον τομέα της αρχιτεκτονικής ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός σημαίνει το συνδυασμό της ιδεολογίας και της αλήθειας της καλλιτεχνικής μορφής, με την πιο πλήρη αντιστοιχία με τις τεχνικές, πολιτιστικές και βιοτικές απαιτήσεις, που παρουσιάζονται σε αυτήν, με την πιο υψηλή οικονομία και τεχνική τελειότητα της οικοδόμησης». *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*

#### ❖ Το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας

Το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας εγκρίθηκε στις 10 Ιουλίου του 1935 από το Συμβούλιο Λαϊκών Αντιπροσώπων της Σοβιετικής Ένωσης και την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ. Το σχέδιο αποτέλεσε νόμο. Κατά την αξιολόγηση των Σοβιετικών, μεταξύ 1934 – 1940 τέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση οι βάσεις της Πολεοδομίας. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Η αναδόμηση της Μόσχας ήταν απαραίτητη για τη λειτουργία της πόλης, λόγω της αύξησης τόσο του πληθυσμού της, όσο και της βιομηχανικής της δραστηριότητας. Στο σχέδιο επικράτησε η αρχή της ενιαίας πόλης, αρχή που, άλλωστε, ανταποκρινόταν στην υφιστάμενη δομή της. Η ιδέα των πόλεων – δορυφόρων είχε απορριφθεί. Οι βασικές αρχές του σχεδίου αναπτύχθηκαν από τον Tchernyschjon στο 1<sup>ο</sup> Συνέδριο των Αρχιτεκτόνων το 1937 στη Μόσχα.

Οι εργασίες που έγιναν με βάση αυτό το σχέδιο άλλαξαν την όψη της πρωτεύουσας. Κατασκευάστηκε η πλατεία Μανιέζναγια στο κέντρο, ανακαινίσθηκε η περιοχή Οχότνι, ανακαινίσθηκε η οδός Γκόρκι, και πολλά ακόμη. Ο ποταμός Μόσβα αποτέλεσε μία σημαντική υδάτινη αρτηρία μετά την ανακαίνιση της διώρυγας Μόσχα. Από το 1936 έως το 1938 κατασκευάστηκαν και νέες γέφυρες: Η Κριμαϊκή, η Μεγάλη Πέτρινη, η Μοσκβορέτσκι, η Ουστίνσκι, η Κρασνοχόλμσκι και άλλες στον ποταμό Τιαούζα. *(Τασολάμπρου Χρυσούλα (2013), Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Πολυτεχνική Σχολή)*

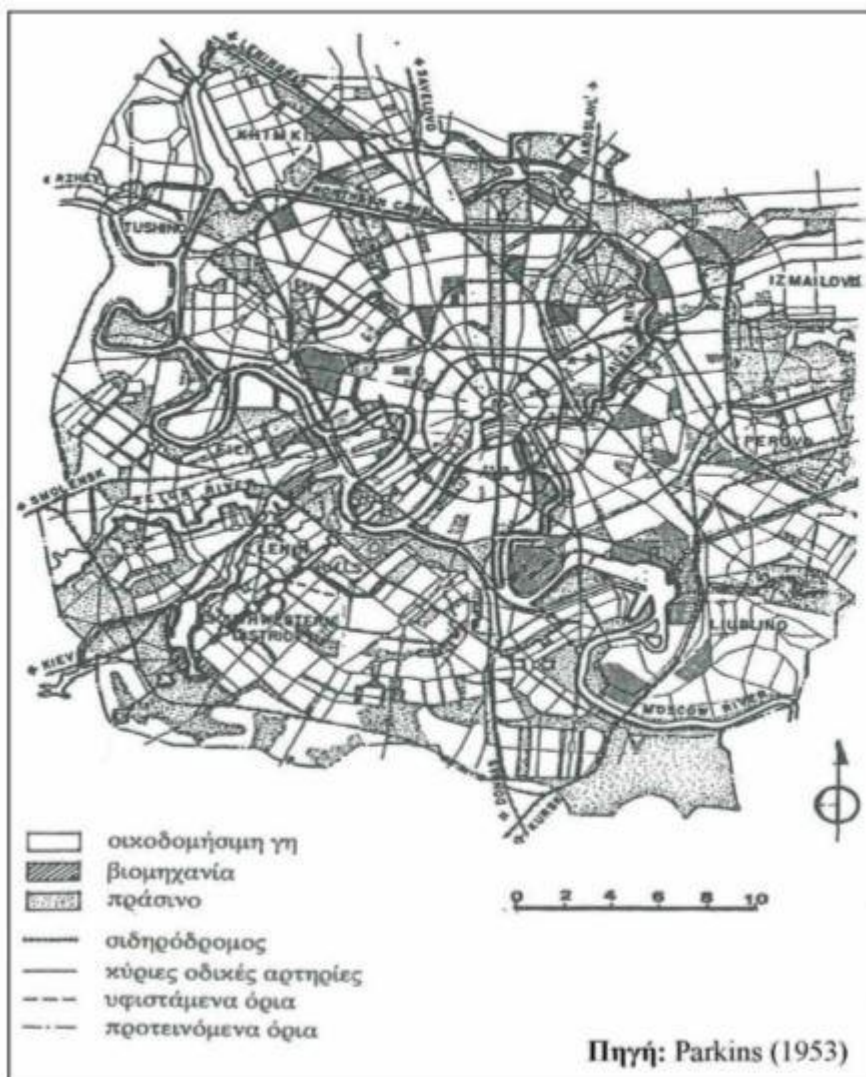
Βασικοί στόχοι του Γενικού Σχεδίου ήταν οι εξής:

- Ίδιες συνθήκες κατοικίας σε όλους τους τομείς της πόλης
- Ίδιες συνθήκες στην παροχή υπηρεσιών
- Ίσος χρόνος μετακίνησης των εργαζομένων από τον τόπο κατοικίας στο χώρο εργασίας
- Διασφάλιση των συνθηκών υγιεινής και περιβάλλοντος
- Κατανομή της πόλης σε ζώνες

Οι αρχές με βάση τις οποίες καταρτίστηκε το Γενικό Σχέδιο συνέταξαν, ουσιαστικά, έναν κώδικα με τους εξής βασικούς άξονες:

1. Εξάλειψη της αντίθεσης πόλης - υπαίθρου.
2. Δόμηση σύμφωνα με τις χρήσεις γης
3. Περιορισμός της έκτασης και του πληθυσμού των μεγάλων πόλεων.
4. Οργάνωση και λειτουργία οικισμών και πόλεων σε σχέση με τη δομή και το μέγεθός τους.
5. Καθιέρωση του οικοδομικού τετραγώνου (Kvartal) ως πρότυπου οικιστικής μονάδας και του Mikroraiion ως ενότητας αποτελούμενης από περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα
6. Σεβασμός παραδοσιακών αρχιτεκτονικών στοιχείων και σχεδιασμός της πόλης με βάση τις κοινωνικές ανάγκες. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*





Εικόνα 4.7: Το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας, 1935

Στόχος για την πόλη της Μόσχας ήταν η αποσυμφόρηση του κέντρου, πράγμα που απαιτούσε τη μείωση της εκεί πυκνότητας με παράλληλη αύξησή της στην περιφέρεια. Πυρήνας της ήταν το Κρεμλίνο, ενώ η παλιά πόλη αναδομήθηκε. Από το Κρεμλίνο μεγάλοι οδικοί άξονες και ζώνες πρασίνου διαχώριζαν τους νέους αστικούς τομείς που αναπτύχθηκαν περιμετρικά. Η διαίρεση της πόλης ήταν πλέον σε 23 αστικούς τομείς. Κάθε τομέας για 100.000 – 600.000 κατοίκους διέθετε τις ανάλογες εκπαιδευτικές και πολιτιστικές εξυπηρετήσεις. Η μικτή πυκνότητα από το κέντρο προς την περιφέρεια μειώθηκε:

από 1.000 – 2.000 κατοίκους/ Ha σε 400 – 500 κατοίκους/ Ha, και

από 400 – 500 κατοίκους/ Ha σε 150 – 200 κατοίκους/ Ha

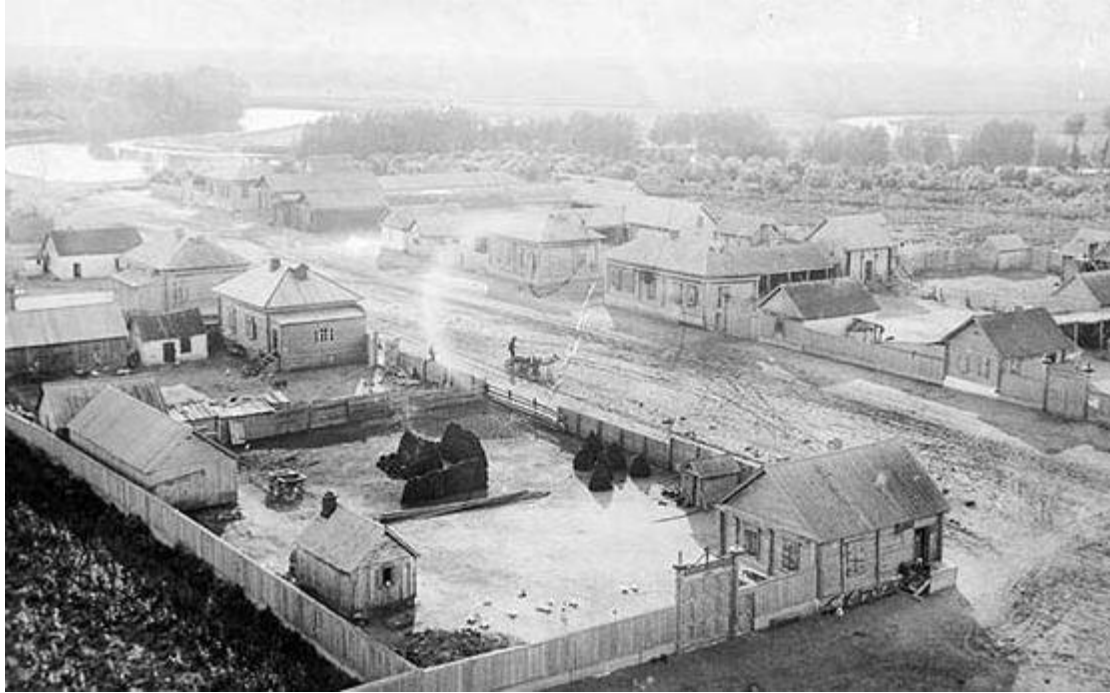
Οι πυκνότητες αυτές αποτέλεσαν το μέτρο, σύμφωνα με το οποίο κατασκευάστηκαν τα δίκτυα ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, μεταφορών, ενώ στα έργα υποδομής εντάχθηκε και το μετρό της πρωτεύουσας το οποίο εντυπωσιάζει μέχρι και σήμερα, με τους 29 σταθμούς σε μήκος 25 μιλίων.

Οι βασικές αρχές του γενικού σχεδίου ανοικοδόμησης της Μόσχας αποτέλεσαν τη βάση για την ανοικοδόμηση και των άλλων σοβιετικών πόλεων που έγινε την περίοδο 1935 – 1941: Του Λένινγκραντ, του Γκόρκι, του Σβερντλόφσκ, του Νοβοσιμπίρσκ, του Ροστόβ και άλλων πόλεων της Ρωσίας, όπως επίσης και των πρωτευουσών των υπόλοιπων σοβιετικών δημοκρατιών, του Κιέβου, του Μπακού, της Τιφλίδας, της Ερεβάν, της Τασκένδης, της Άλμα Άτα, του Φρούνζε, της Ασκαμπάντ. Τα ανακαινιστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν βελτίωσαν σημαντικά τις συνθήκες ζωής σε αυτές τις πόλεις. Μερικές από αυτές πρακτικά ανοικοδομήθηκαν εκ νέου. Αναπλάσεις έγιναν και σε πολλές λουτροπόλεις, όπως το Σότσι, οι ιαματικές πηγές του Καυκάσου, η νότια ακτή της Κριμαίας, τα ιαματικά κέντρα της περιοχής της Γεωργίας. Στην ανοικοδόμηση των πόλεων σημαντικό ρόλο έπαιξε η οικοδόμηση εργατικών κατοικιών. Από το 1932 μέχρι το 1941 κατασκευάστηκαν κατοικίες συνολικής εδαφικής έκτασης 84.200 τ.μ.. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)

Σε αυτή την περίοδο εντοπίστηκαν και αδυναμίες, όσον αφορά την οικονομικότητα των κατασκευών αλλά και την ανάγκη δημιουργίας κατάλληλων φορέων σχεδιασμού. Το γεγονός ότι ο καταμερισμός γινόταν σε πολλές μικρές οικοδομικές οργανώσεις ενώ οι βιοτεχνικές μέθοδοι διεξαγωγής των οικοδομικών εργασιών υπερείχε, ήταν ζητήματα τα οποία τέθηκαν και στη Συνδιάσκεψη των Οικοδόμων το Δεκέμβριο του 1935.

Πρώτος κύριος φορέας ήταν η Επιτροπή Αστικού Σχεδιασμού (Giprogor), ενώ αργότερα συστάθηκαν και η Επιτροπή Καθορισμού Προτύπων (Standart – Gorpro' ekt) καθώς και οι Υπηρεσίες Πολεοδομικού Σχεδιασμού και Σχεδιασμού Βιομηχανικών Πόλεων (Gorstroipro' ekt και Promstroipro' ekt, αντίστοιχα). Το Φλεβάρη του 1936 η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος των μπολσεβίκων πήρε την απόφαση «Για τη βελτίωση των οικοδομικών εργασιών και για πιο οικονομική οικοδόμηση», ενώ και οι αποφάσεις του 18<sup>ου</sup> Συνεδρίου του κόμματος ευνόησαν την ανάπτυξη νέων βιομηχανικών μεθόδων κατασκευής των κατοικιών, που στηρίζονταν στη βιομηχανική τυποποιημένη παραγωγή των οικοδομικών υλικών και την άμεση τοποθέτησή τους στο κτίριο. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)

Την ίδια περίοδο, σοβαρές αλλαγές έγιναν και στην πολεοδόμηση του κολχόζνικου χωριού. Ο νέος, σοσιαλιστικός τρόπος ζωής επέβαλλε να οικοδομηθούν με βάση τυποποιημένα σχέδια, λέσχες, μέγαρα των σοβιέτ των κολχόζ, σχολεία, παραγωγικά κτίρια κ.α.

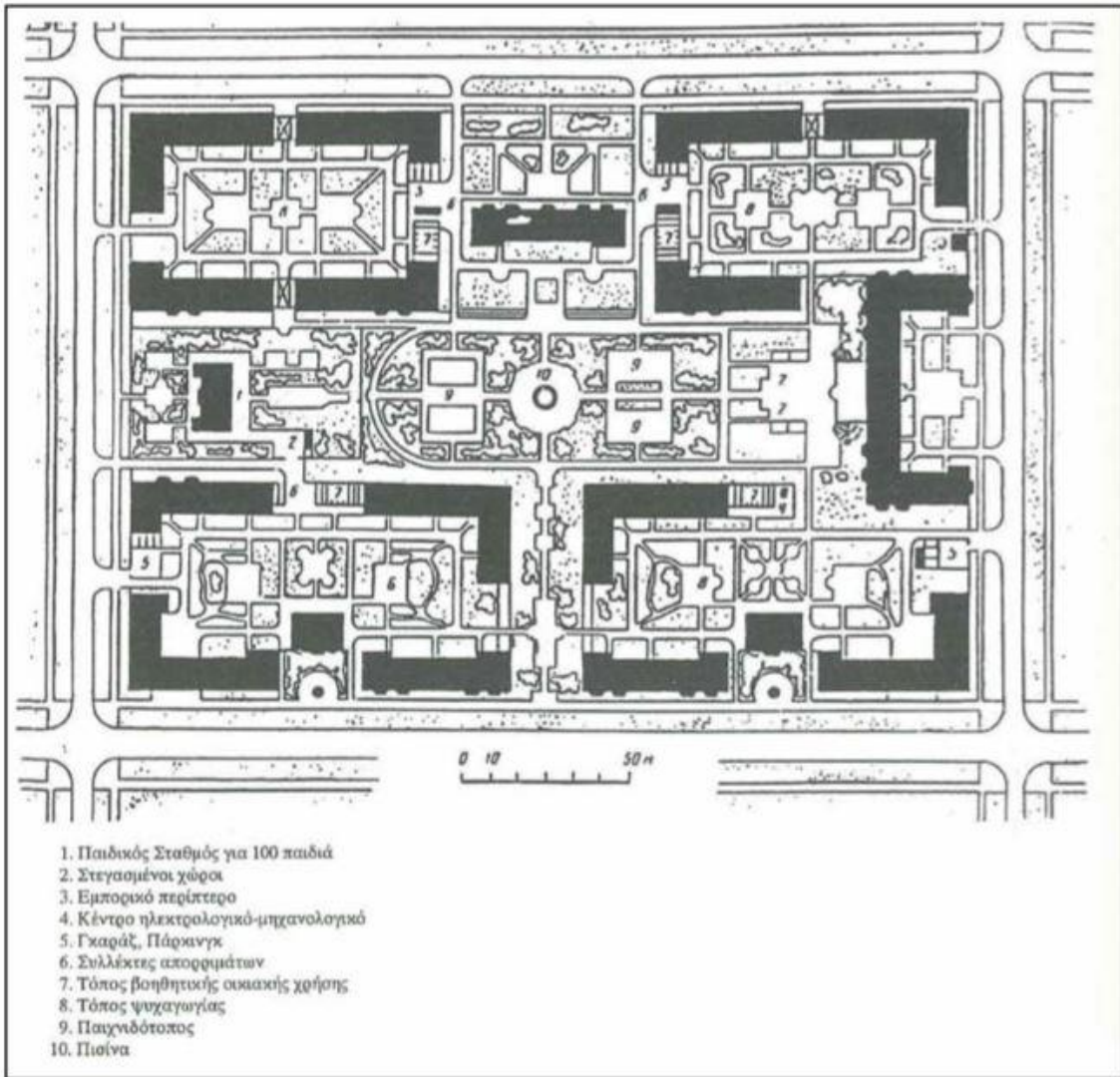


Εικόνα 4.8: Το κολχόζνικο χωριό Κουρσκ, Ρωσία, 1936

Η οικοδόμηση νέων πόλεων, που είχε αρχίσει με το πρώτο πενταετές πλάνο, συνεχίστηκε στη διάρκεια του δεύτερου και συμπεριέλαβε περισσότερες από 400. Στην αρχή του τρίτου πενταετούς ήταν υπό ανέγερση περισσότερες από 300 νέες πόλεις. Με την ανάπτυξη των πόλεων σύντομα αναγνωρίστηκε σαν πρόβλημα η αύξηση του πληθυσμού τους πέρα από το προβλεπόμενο στο σχέδιό τους όριο. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)

#### ❖ Προδιαγραφές δόμησης σύμφωνα με το Γενικό Σχέδιο της Μόσχας

Η δόμηση των πόλεων διαμορφώθηκε βάσει σχεδίου που προέβλεπε *τομείς* (Raion), οι οποίοι διαιρούνταν σε μικρότερες *ενότητες* (Mikroraion), που ταυτίζονταν με μεγάλα *οικοδομικά τετράγωνα* (Kvartal) πολυώροφων, συνήθως, κτιρίων. Τυπικό παράδειγμα Σχεδίου Δόμησης (Plan Zastroiki) ενός οικοδομικού τετραγώνου δίνει η Εικόνα 27.



Εικόνα 4.9: Τυπικό παράδειγμα Σχεδίου Δόμησης Οικοδομικού Τετραγώνου

Το μέγεθος του Μικροαίθριου ενσωμάτων κατοικίες και κοινόχρηστες εξυπηρετήσεις. Η έκταση του οικοδομικού τετραγώνου κυμαινόταν μεταξύ 9 και 15 ha και με διαστάσεις 300\*300 μ., 300\*400 μ., 300\*500 μ. Οι διαστάσεις αυτές καθορίστηκαν σε συνάρτηση με το χρόνο των 6-8 λεπτών, χρόνος που χρειάζεται ο πεζός για να φτάσει στην αρτηρία και τη στάση, προκειμένου να εξυπηρετηθεί από τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο προβλέπονταν κτίρια πολυώροφα, 100-200 μονοκατοικίες και κάλυψη 18-21 %. Θεωρήθηκε ότι ένα τυπικό οικοδομικό τετράγωνο των 9 Ha έπρεπε να έχει 3.600 – 4.500 κατοίκους και αριθμό κτιρίων 4-8, όχι κάτω των 6 ορόφων. Αντίστοιχα, ένα οικοδομικό τετράγωνο των 15 Ha, 7.500 κατοίκους και 7-15 κτίρια. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)

Το τρίτο πενταετές συνάρτησε την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας με την προώθηση του εποίκισμού των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών, καθώς και με την προώθηση της

βιομηχανίας κατασκευών για την οικοδόμηση νέων πόλεων και την κάλυψη αναγκών των παλιών. Οι νέες χωροθετήσεις αφορούσαν μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις εξόρυξης και επεξεργασίας πρώτης ύλης, που στην αρχή εγκαταστάθηκαν κοντά στον τόπο εξόρυξης. Ακόμη, μέτρα εξυγίανσης θεσπίστηκαν και για παλιές πόλεις, των οποίων οι βιομηχανικές επιχειρήσεις ήταν προσανατολισμένες στην παραγωγή τελικού προϊόντος. Οι νέες εγκαταστάσεις των επιχειρήσεων αποτέλεσαν την απαρχή του προβληματισμού γύρω από ζητήματα οικιστικής οργάνωσης. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Στην διάρκεια του πολέμου παράλληλα με την ανάπτυξη νέων οικισμών και πόλεων, δε σταμάτησε η ανάπτυξη των παλιών. Μεταξύ 1942 – 1944 χτίστηκαν 67 νέες πόλεις, που κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής:

- ✓ Μικρές νέες πόλεις για την εξόρυξη ορυκτών
- ✓ Υφιστάμενοι μικροί οικισμοί, που στη διάρκεια του πολέμου εξελίχθηκαν σε πόλεις, με την εγκατάσταση βιομηχανιών σε αυτές
- ✓ Νέες πόλεις σε οδικές και σιδηροδρομικές αρτηρίες, καθώς και σε κόμβους, στις οποίες μεταφέρθηκε χωρίς μεγάλο κόστος η παραγωγή στον πόλεμο.

(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Εξαιτίας της μεγάλης έλλειψης σε βασικά οικοδομικά υλικά και λόγω των ειδικών συνθηκών της βιομηχανικής παραγωγής της πολεμικής περιόδου, μελετήθηκαν νέοι τρόποι οικοδόμησης και σχεδιασμού, όπως τα λεγόμενα 'ευκίνητα εργαστήρια'. Στη Μόσχα συνεχίσθηκε η κατασκευή νέων σταθμών του μετρό. Το 1943 άρχισε η κατασκευή της γραμμής «Πλατεία Σβερντλώφ» - «Αφτοζαβόντσαγια», ενώ το 1944 ολοκληρώθηκε η ομάδα των σταθμών «Κούρσκαγια» - «Ισμαϊλόφσκαγια». (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Για την υλοποίηση των νέων στόχων θεσπίστηκαν αρχές που προσέδιδαν νέο χαρακτήρα στην πολεοδομική πρακτική και τα αναπτυξιακά μέτρα. Οι αρχές αυτές, λίγο πριν τον πόλεμο, ήταν καθοριστικές για τις αντιλήψεις όσον αφορά δόμηση και σχέδια πόλεων στα μεταπολεμικά χρόνια. Ο Davydovitch διατύπωσε τις αρχές αυτές ως εξής:

- ❖ Η Πολεοδομία έπρεπε να απαλλαγεί από την τάση προς τους μεγάλους όγκους. Κτίρια, οδικές αρτηρίες, χώροι αναψυχής κλπ, έπρεπε να σχετίζονται με το μέγεθος και το χαρακτήρα της πόλης.

- ❖ Οι Αρχιτέκτονες – Πολεοδόμοι έπρεπε να συμβάλλουν στην εξεύρεση μεθόδων ταχείας κατασκευής κτιρίων.
- ❖ Στο Γενικό Σχέδιο έπρεπε να εκτιμάται ο οικονομικός παράγοντας, ειδικότερα το κόστος για όλες τις αστικές λειτουργίες.

#### 4.2 Δεύτερη Περίοδος: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - 4ο και 5ο πενταετές πλάνο

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άφησε εκτενείς καταστροφές στη Σοβιετική Ένωση. Ο γερμανικός στρατός κατέστρεψε 1.710 πόλεις και εργατικούς συνοικισμούς, 70.000 χωριά, 31.850 βιομηχανικές κλπ. Μετά το τέλος του πολέμου, στους οικοδόμους και αρχιτέκτονες μπήκαν τεράστια καθήκοντα σχετικά με την ανοικοδόμηση. (*Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Με βάση τις σχετικές εκτιμήσεις, οι πόλεις κατατάχτηκαν στις εξής κατηγορίες:

1. Πόλεις με ζημιές μικρού βαθμού. Η ανοικοδόμηση στηρίχτηκε σε προϋπάρχοντα σχέδια, που επιδέχονταν ορισμένες τροποποιήσεις και προσαρμογές στις νέες συνθήκες. (πχ. Μόσχα)
2. Πόλεις σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένες. Η ανοικοδόμησή τους στηρίχτηκε σε σχέδια που εκπονήθηκαν στη διάρκεια του πολέμου με βάση την υπάρχουσα κατάσταση. (πχ. Λένινγκραντ)
3. Πόλεις – ερείπια. Τα Γενικά Σχέδια έπρεπε να δώσουν έμφαση στην παλιά ιστορική τους αξία. (πχ. Ροστώβ)
4. Πόλεις – ερείπια. Τα Γενικά Σχέδια έπρεπε να ενισχύσουν τις προϋποθέσεις βιομηχανικής ανάπτυξης, και, συγχρόνως, να δώσουν έμφαση στην ιστορική αξία που απέκτησαν στη διάρκεια του πολέμου (πχ. Στάλινγκραντ)

(*Parkins M. (1953), City Planning in Soviet Russia, Chicago: Chicago University Press*)



Εικόνα 4.10: Εικόνα του Κιέβου από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκτενείς καταστροφές έπληξαν μεγάλο αριθμό σοβιετικών πόλεων

Τα Σχέδια Πόλεων έπρεπε να λάβουν υπόψη οικονομικούς, κοινωνικούς και αισθητικούς παράγοντες, διατηρώντας κατά το δυνατό τη μέθοδο της τυποποίησης. Σύμφωνα με τις κλιματολογικές συνθήκες, που αποτελούσαν τη βάση των κατά τόπους προτύπων, καθορίστηκαν πέντε ζώνες:

1. Κεντρική Ρωσική Δημοκρατία, Λευκορωσία, Καρελία και οι Δημοκρατίες της Βαλτικής
2. Νότια Ρωσική Δημοκρατία και Ουκρανία
3. Ουράλια και Σιβηρία
4. Δημοκρατίες Κεντρικής Ασίας
5. Υπερκαυκασία

Οι διαδικασίες αναδόμησης και δόμησης παλιών και νέων πόλεων συμπεριλήφθησαν στο πενταετές 1946 – 1950, αποτελώντας την πρώτη φάση ενός 15ετούς προγράμματος αναδόμησης με φορείς το Gosplan και τα παραρτήματά του στις Δημοκρατίες.

Το 1950 όλες οι κατεστραμμένες πόλεις, χωριά και βιομηχανικές επιχειρήσεις, είχαν, βασικά, ανοικοδομηθεί. Η ανοικοδόμηση, μάλιστα, συνοδεύτηκε με πλατιά ανακαινιστικά μέτρα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της μεταπολεμικής πολεοδομίας είναι η ανάπτυξη της ολικής οικοδόμησης λεωφόρων, κατοικήσιμων τετραγώνων και περιοχών. Τέτοια τεχνικά έργα είναι της λεωφόρου Στάλιν στο Μινσκ, Κρετσάτικ στο Κίεβο, η λεωφόρος Μεταλλουργών στο Μαγνητογκόρσκ, η λεωφόρος Ένγκελς στο Λένινγκραντ. Παράδειγμα οικοδόμησης μεγάλων περιοχών πόλεων είναι οι περιοχές των οδών Πεσσάνωχ και το νοτιοδυτικό τμήμα της Μόσχας. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)

Όλο και μεγαλύτερο ρόλο παίζει η οικοδόμηση πόλεων κατά σειρές τυποποιημένων κατοικιών. Έτσι χτίστηκαν κατά κανόνα ολόκληρες περιοχές της κάτω Ταγκίλα στη Ρωσία, του Ζαπορόζιε στην Ουκρανία, του Κότλα – Γιάρβε στην Εσθονία, της Ρουστάβα στη Γεωργία και αλλού. Στην περίοδο του τέταρτου πεντάχρονου χτίστηκαν κατοικίες συνολικής έκτασης 102.800 χιλ. τ.μ., ενώ κατά το πέμπτο πεντάχρονο 151.700 χιλ. τ.μ. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Η διαδικασία για την υλοποίηση ενός Γενικού Σχεδίου ακολουθούσε κάποια στάδια. Αρχικά, το σχέδιο εκτίθετο σε δημόσια συζήτηση, ενώ μετά ακολουθούσε η έγκριση από τον υπεύθυνο αρχιτέκτονα σε ζητήματα πόλης ή περιφέρειας, καθώς και από την αντίστοιχη Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ. Ύστερα γινόταν έλεγχος από την Υπηρεσία Κατασκευών, για να διαπιστωθεί η αναγκαία επικάλυψη του τεχνικού – οικονομικού μέρους με τις αρχές του Gosplan. Η τελική έγκριση ήταν αρμοδιότητα του Συμβουλίου Υπουργών. (Parkins M. (1953), *City Planning in Soviet Russia, Chicago: Chicago University Press*)

Το Γενικό Σχέδιο είχε προοπτική 15 ετών, ενώ τα σχέδια λεπτομερειών 2 – 5 ετών. Προβλέπονταν φάσεις υλοποίησης, από τις οποίες η πρώτη εντάχθηκε στο τέταρτο πενταετές. Η φάση αυτή περιλάμβανε:

- ✓ Τις βασικές αρχές του Γενικού Σχεδίου
- ✓ Τα υλικά κατασκευής
- ✓ Τις χρήσεις γης της πόλης
- ✓ Τις χρήσεις γης της ευρύτερης περιοχής της πόλης
- ✓ Το Σχέδιο Δόμησης
- ✓ Τις προϋποθέσεις εκπόνησης και υλοποίησης των σχεδίων

(Parkins M. (1953), *City Planning in Soviet Russia, Chicago: Chicago University Press*)

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η προώθηση της βιομηχανίας κατασκευών, προκειμένου να επιτευχθεί η τυποποίηση, συνέβαλε στην ενασχόληση με ζητήματα τυπολογίας των πόλεων. Η τυποποίηση της μορφής των πόλεων ήταν εφικτή, τη στιγμή που η οργάνωση της βιομηχανίας κατά κλάδο αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα και ως αρχή ήταν ενταγμένη στη διαδικασία εκπόνησης των Γενικών Σχεδίων. Η σχετική εμπειρία απέδειξε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρχε η απαραίτητη διαθέσιμη γη για επεκτάσεις των πόλεων, ή υπήρχε σε πολύ περιορισμένο βαθμό. Στο πλαίσιο αυτό προέκυψε η αναγκαιότητα ελέγχου της αστικής ανάπτυξης, προκειμένου να διασφαλιστεί η σχέση ανάμεσα στο μέγεθος της πόλης και στις



προοπτικές ανάπτυξης της βιομηχανικής επιχείρησης που τη στήριζε. Έτσι, έγιναν και οι πρώτες μελέτες για την ταξινόμηση των πόλεων. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Το 1946 ο Baranskii δημοσίευσε σχετική εργασία του, που θεωρήθηκε ως η αντιπροσωπευτικότερη στον τομέα της αστικής γεωγραφίας. Για την ταξινόμηση των πόλεων έλαβε υπόψη του 5 κριτήρια:

1. Χρόνος ίδρυσης της πόλης
2. Γεωγραφική – Οικονομική θέση
3. Αστικές λειτουργίες
4. Μέγεθος πόλης
5. Ζώνη επιρροής της πόλης

Σχεδόν σε όλες τις νέες πόλεις πριν και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα οικοδομικά τετράγωνα είχαν παιδικό σταθμό και σχολείο. Τα καταστήματα βρίσκονταν στους δρόμους και τις πλατείες, ενώ οι περιοδικές εξυπηρετήσεις σε πάρκα και λεωφόρους. Τα νοσοκομεία ήταν χωροθετημένα στην περιφέρεια της πόλης. Αδυναμίες σε σχέση με την πρόσβαση στις κοινωνικές εξυπηρετήσεις και τις υποδομές σε μεταφορές και συγκοινωνίες, έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη νέων αρχών στο σχεδιασμό, με τις οποίες δρομολογήθηκε η βαθμιαία πρόσβαση από το οικοδομικό τετράγωνο στο ανοικτό σύστημα της οικιστικής ενότητας.

Οι νέες ιδέες και αρχές βρήκαν την πρώτη τους εφαρμογή στο Μαγνητογκόρσκ. Σχετική ανάλυση επισημαίνει τα εξής σημεία: Η συγκέντρωση παιδικών σταθμών και σχολείων σε μια περιοχή παρείχε τη δυνατότητα μεγαλύτερων ελεύθερων χώρων και εξυπηρετούσε καλύτερα τους εργαζόμενους από ό,τι η κανονική κατανομή σε Μικρογαίον. Έτσι, η οικιστική μονάδα ενσωμάτωνε με νέες αρχές τις στοιχειώδεις εξυπηρετήσεις. Η καθιέρωση του συστήματος αυτού επέτρεπε στην περίπτωση νέων πόλεων μία ελευθερία στη διαμόρφωση του χώρου, το ίδιο δε και στην περίπτωση των παλιών, όπου αυτό ήταν εφικτό στο πλαίσιο της ανάπλασής τους. Τα Γενικά Σχέδια προέβλεπαν σε πολλές περιπτώσεις πολυώροφα κτίρια κατοικιών. Η αλλαγή στη ρύθμιση των χρήσεων άλλαζε και τη μορφή της πόλης, ενώ η συγκέντρωση εξυπηρετήσεων οδηγούσε σε μεγαλύτερες πυκνότητες για ευκολότερη πρόσβαση στις εξυπηρετήσεις. Ο πληθυσμός μιας οικιστικής μονάδας έφτανε τους 6.000 – 8.000 κατοίκους. Σε κάθε μονάδα ένα κέντρο ημερήσιων αναγκών εξυπηρετούσε ακτίνα 300 – 400 μ. Περιοδικές ανάγκες εξυπηρετούσε το κέντρο της πόλης, η ακτίνα δε εξυπηρέτησης δεν έπρεπε να υπερβαίνει τα 1.200 μέτρα.

Πολλοί ήταν οι παράγοντες που όξυναν το πρόβλημα της στέγασης, όπως οι εκτενείς καταστροφές μετά τον πόλεμο, οι ελλείψεις σε οικοδομικά υλικά και ειδικευμένο προσωπικό, η αύξηση του αστικού πληθυσμού. Σύμφωνα με τις προδιαγραφές, για πόλης των 100.000 κατοίκων, προβλέπονταν κτίρια κατοικιών 2 – 4 ορόφων, καθώς και μονώροφες ή διώροφες μονοκατοικίες στην περιφέρεια της πόλης σε οικοπέδα των 300 – 400 τ.μ./ κατοικία. Ακόμη, προβλέπονταν μονώροφες μονοκατοικίες σε οικοπέδα των 400 – 1000 τ.μ./ κατοικία. Στην ύπαιθρο, η επιφάνεια οικοπέδου/ κατοικία δεν υπερέβαινε τα 1.500 τ.μ., ενώ η πυκνότητα δεν υπερέβαινε τις 8 κατοικίες ανά Ha με κάλυψη 5% - 20%. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρουσίας (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Με τη νέα οργάνωση του Gosplan μεταπολεμικά, ο πολεοδομικός σχεδιασμός (Planirionka) άρχισε να αποκτά μια ευρύτερη διάσταση. Αποδεσμεύτηκε συνθετικά από το κτίριο και το οικοδομικό τετράγωνο, που επηρέαζαν την κατανομή των χρήσεων μέσα σε συγκεκριμένα όρια, και προσανατολίστηκε προς το σύνολο της πόλης ως ενότητα οικονομικής, κοινωνικής και πολεοδομικής.

Το διάταγμα του 1948, που θέσπισε το δικαίωμα των πολιτών για ιδιοκατασκευή κατοικιών, κάλυψε ένα ευρύ φάσμα. Κατά τη Συμεωνίδου, το βάρος έπεφτε στις πόλεις, ενώ στους αγροτικούς οικισμούς η δόμηση παρέμενε αποσπασματική, λόγω της ιεράρχησης της βιομηχανικής παραγωγής έναντι της αγροτικής στην οργάνωση της οικονομίας.

Είναι γεγονός, πως στα μεταπολεμικά χρόνια, αναπτύχθηκε η μαζική οικοδόμηση κοινωνικών ιδρυμάτων, όπως σχολεία, νοσοκομεία, γήπεδα κ.α. Το 1949 άρχισε στη Μόσχα η οικοδόμηση των επεκτάσεων του Πανεπιστημίου Λομονόσοβ, το Μέγαρο της Όπερας και του Μπαλέτου της Τασκένδης (1947), το κυβερνητικό μέγαρο της ΣΣΔ της Γεωργίας στην Τιφλίδα (1952), το κυβερνητικό μέγαρο της ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν στο Μπακού (1952), το Συμβούλιο των Συνδικάτων της Αρμενίας στην Ερεβάν (1956). Ακόμη, το 1955 τελείωσε και η πρώτη γραμμή του μετρό στο Λένινγκραντ. *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*



Εικόνα 4.11: Το πανεπιστήμιο Λομονόσοβ στη Μόσχα λειτουργεί μέχρι και σήμερα



Εικόνα 4.12: Το Μέγαρο της Όπερας και του Μπαλέτου (Θέατρο Ναβόι) στην Τασκένδη του Ουζμπεκιστάν

### 4.3 Τρίτη Περίοδος: Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και τις 'νέες κατευθύνσεις' στην καπιταλιστική παλινόρθωση

Στα μεταπολεμικά χρόνια με την αύξηση των κολχόζ και σοβχόζ, δημιουργήθηκαν πληθυσμιακές συγκεντρώσεις στην ύπαιθρο με τη συγχώνευση πολλών οικισμών. Το πρόβλημα κατανομής πληθυσμού, τα συστήματα κατανομής, και, επομένως, η τυπολογία των πόλεων και οικισμών απασχόλησε ιδιαίτερα τους σοβιετικούς.

Το φθινόπωρο του 1955 έγινε το 2<sup>ο</sup> Πανενοσιακό Συνέδριο των Αρχιτεκτόνων, όπου υποδείχθηκαν οι τρόποι της πιο πέρα ανάπτυξης της σοβιετικής αρχιτεκτονικής με βάση την πλατιά χρησιμοποίηση της τυποποιημένης σχεδιοποίησης και τη βιομηχανοποίηση της οικοδόμησης. (*Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Στις νέες κατευθύνσεις που δόθηκαν φαινόταν η πολιτική αποδυνάμωσης του Κεντρικού Σχεδιασμού και της κοινωνικής ιδιοκτησίας που κλιμακώθηκε μετά το 20<sup>ο</sup> Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Το 1957 καταργήθηκαν τα κλαδικά υπουργεία που διέθυναν τη βιομηχανική παραγωγή σε όλη την Ένωση και κατά Δημοκρατία και διαμορφώθηκαν τα Όργανα Περιφερειακής Διοίκησης «Σοβναρχόζ». Έτσι αδυνάτισε η κεντρική διεύθυνση του σχεδιασμού.

Στο έκτο πεντάχρονο η ανάπτυξη της σοβιετικής αρχιτεκτονικής καθορίζεται από τη μεγάλη άνοδο της οικοδομικής τεχνικής και την εδραίωση της υλικοτεχνικής βάσης της οικοδόμησης. Βαθμιαία αρχίζουν να χτίζονται πολλές μεγάλες επιχειρήσεις της οικοδομικής βιομηχανίας – εργοστάσια για την προετοιμασία σιδηρομπετό, μπλοκ τούβλων κλπ. (*Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

Επί Χρουστώφ, αναβίωσε η ιδέα της αγρόπολης, με σκοπό την καλύτερη διασύνδεση των κολχόζ με τα κέντρα των οικισμών, στο πλαίσιο των νέων συνθηκών παραγωγής. Οι πόλεις αυτές θα αποτελούσαν τους κεντρικούς τόπους της υπαίθρου με πληθυσμό 5.000 – 10.000 κατοίκους και υψηλή πυκνότητα.

Η δόμηση των πόλεων αυτών στηρίχθηκε σε σχέδια ανάπτυξης της υπαίθρου. Τα σχέδια αυτά εντάχθηκαν στη νέα αγροτική πολιτική που υιοθετήθηκε το 1957. Τα πρώτα μέτρα απέβλεπαν στην ένταξη των Σταθμών Μηχανικού και Αγροτοτεχνικού Εξοπλισμού στα κολχόζ, αποτελώντας με τον τρόπο αυτό ιδιοκτησία τους, καθώς και στο βαθμιαίο μετασχηματισμό των κολχόζ σε σοβχόζ. Βέβαια, αυτές οι αλλαγές όχι μόνο δεν έλυσαν το πρόβλημα, αλλά αντίθετα έφεραν στην επιφάνεια ή δημιούργησαν νέα προβλήματα, όπως την έλλειψη ζωοτροφών, την υποχώρηση της τεχνολογικής ανανέωσης των κολχόζ. Το 1957 αντί για την Ακαδημία αρχιτεκτονικής της ΕΣΣΔ ιδρύθηκε η Ακαδημία Οικοδομικής και Αρχιτεκτονικής της ΕΣΣΔ. Σε αυτήν ανήκαν, εκτός από τα ιδρύματα που υπήρχαν και πριν, και τα μεγάλα ινστιτούτα ερευνών οικοδόμησης και τα πειραματικά εργαστήρια. *(Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β', Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»)*

Ανάλογα με το μέγεθος και τη μορφή της πόλης, οι Σοβιετικοί υιοθέτησαν τρεις τύπους κατανομής πληθυσμού, λαμβάνοντας υπόψη τη διασύνδεση του τόπου κατοικίας με τον τόπο εργασίας, αλλά και με τις άλλες εξυπηρετήσεις. Οι τύποι αυτοί ήταν οι εξής:

1. Τύπος κατανομής πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς:

Στην περίπτωση αυτή ο τόπος εργασίας μπορούσε να είναι μία και μόνη επιχείρηση. Η απόσταση μεταξύ τόπου κατοικίας και εργασίας, απόσταση που μπορούσε να διανυθεί με τα πόδια, ήταν θεσμικά καθορισμένη, θεωρήθηκε δε ως παράγοντας βελτίωσης των συνθηκών κατοικίας και εργασίας.

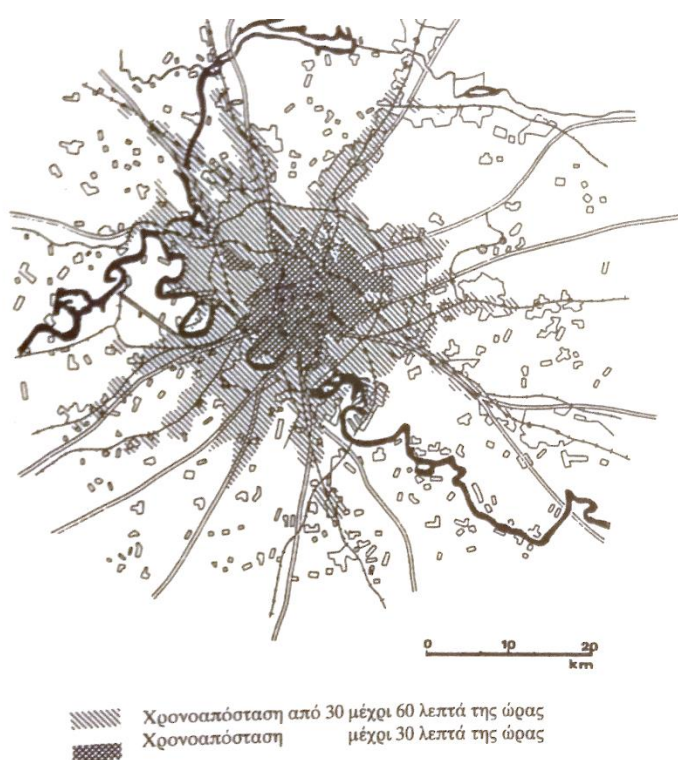
2. Τύπος αστικής κατανομής πληθυσμού:

Πρόκειται για τα προβλήματα κατανομής στις μεγάλες πόλεις. Η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού σε διαφορετικούς τόπους εργασίας ήταν δυνατή με τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Ο τύπος αυτός θεωρήθηκε κατάλληλος για βιομηχανικές πόλεις με προοπτικές ανάπτυξης, δεν μπόρεσαν όμως να εφαρμοστούν το ίδιο επιτυχώς στην περίπτωση παλιών μεγάλων πόλεων. Στη Μόσχα, για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του '60, εκτιμήθηκε ότι καθημερινά μετακινούνταν το 20 – 30% των κατοίκων της, με μέγιστο ποσοστό τα Σαββατοκύριακα.

3. Τύπος κατανομής πληθυσμού σε αλληλοεξαρτώμενες οικιστικές ενότητες:

Ο τύπος αυτός αφορούσε τόσο τις μεγάλες πόλεις όσο και στις αστικές περιφέρειες. Οι διασυνδέσεις των ζωνών κατοικίας με το κέντρο της πόλης οδήγησαν στη διαπίστωση της άνισης κατανομής του πληθυσμού. Στο πλαίσιο της προσπάθειας για ισοκατανομή εργαζομένων και φόρτου κυκλοφορίας, κυρίως στις μεγάλες πόλεις, διερευνήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο χρόνος μετακίνησης των εργαζομένων στο κέντρο της πόλης (Εικόνα 31). Η μέτρηση των χρονοαποστάσεων αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα οικιστικής ρύθμισης με γνώμονα την παραγωγή.

(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)



Πηγή: \*\*Tzentral'nyi ... 1966/Γ. I, 66.

Εικόνα 4.13: Μόσχα. Σχέδιο χρονοαπόστασης μετακινήσεων, 1960

Από το τέλος της δεκαετίας του '50 προέκυψαν προβλήματα αστικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα σε περιοχές με μεγάλες πληθυσμιακές πυκνότητες όπως στα Oblasti (περιφέρειες) των Donetsk και Lugansk, που αποτελούσαν χαρακτηριστικές περιφέρειες τέτοιου είδους. Οι πληθυσμιακές συγκεντρώσεις τέτοιου είδους είχαν το 1956 308 πόλεις, από τις οποίες οι 103, ήταν πόλεις με λιγότερους από 5.000 κατοίκους. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)

Για την αντιμετώπιση της αύξησης του πληθυσμού των πόλεων, αλλά και για καλύτερη οργάνωση αυτών μέσω κατανομής εργατικού δυναμικού, χωροθετήθηκαν σε μικρούς οικισμούς μεταποιητικές βιομηχανίες. Αναμενόταν ότι οι μονάδες αυτές θα συνέβαλλαν στη μελλοντική αυτοδύναμη ανάπτυξη των οικισμών αυτών. Αυτή η επιλογή λειτούργησε ενισχυτικά προς τον εμπορευματικό χαρακτήρα της παραγωγής και σε βάρος του άμεσα κοινωνικού.

Ακόμη ένα μέτρο που πάρθηκε ήταν η ένταξη των μικρών οικισμών σε μεγαλύτερες πόλεις, ώστε η εξυπηρέτησή τους να μην επιβαρύνει το κοντινότερο κέντρο, αλλά να ισομοιράζεται στους οικισμούς, με κατανομή των πρόσθετων δαπανών με βάση την ακριβή τους εκτίμηση στους εξυπηρετούμενους οικισμούς. Τα μέτρα κατανομής του λειτουργικού κόστους, εφαρμόζονταν κατά περίπτωση και παράλληλα με τη διαδικασία ενσωμάτωσης. Τέτοιες περιπτώσεις ήταν το Donbass και το Krivorozhda. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Η εξέλιξη των πόλεων, κυρίως τις δεκαετίες '50 και '60, οδήγησε στην ανάγκη διερεύνησης και διευθέτησης του δικτύου αστικών οικισμών και πόλεων, ιδιαίτερα στις ανατολικές και κεντρικές περιοχές της Ένωσης, καθώς και στον Καύκασο. Η επίλυση του προβλήματος του αστικού δικτύου αποτέλεσε στόχο του 6<sup>ου</sup> πενταετούς πλάνου. Ιδιαίτερα στις αρχές του 1960, η αναβάθμιση και διευθέτηση του δικτύου σε περιοχές πληθυσμιακών συγκεντρώσεων και αστικών περιφερειών, καθώς και σε μεγάλες πόλεις, βρίσκονταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας καθορισμού της δομής της πόλης σε αντιστοιχία με τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες, το ενδιαφέρον εστιάστηκε στην κατανομή των χρήσεων μέσα στον αστικό χώρο, καθώς και στη διασύνδεση των τόπων κατοικίας και εργασίας. Το 1961 η Κρατική Επιτροπή Κατασκευών εξέδωσε σειρά προδιαγραφών για τη ρύθμιση των χρήσεων γης. Τα Γενικά Σχέδια περιλάμβαναν τα εξής στοιχεία:

- Καθορισμός χρήσεων γης
- Έλεγχο της οικιστικής πυκνότητας
- Ρύθμιση του δικτύου μεταφορών
- Βελτίωση των συνθηκών κοινωνικής και συλλογικής ζωής
- Ενίσχυση της κατασκευής κατοικιών

*(Baranov N. (1975), Urban Planning in Great Soviet Encyclopedia, MacMillan – Co, New York)*

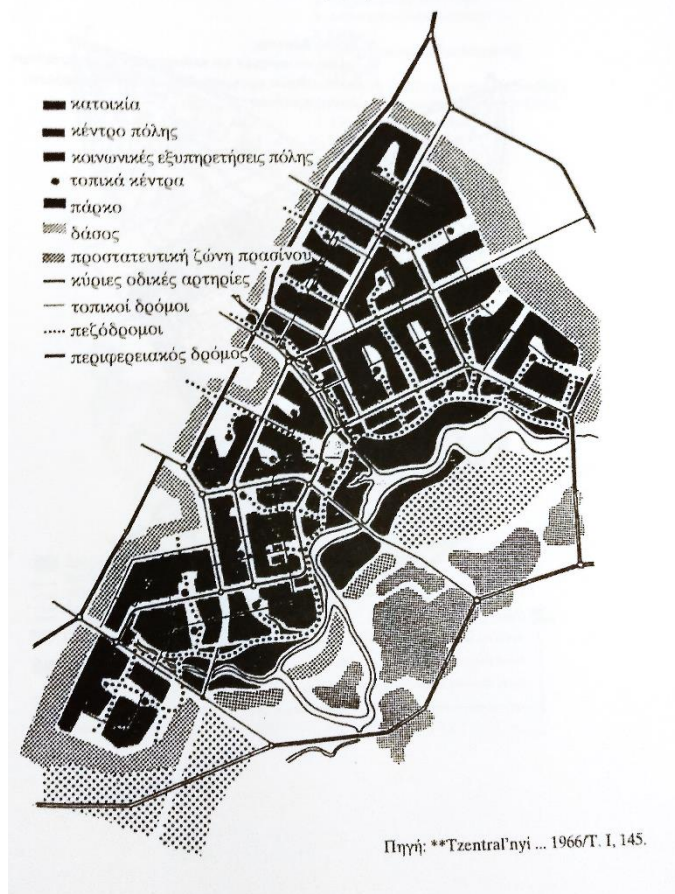
Η κατανομή της πόλης σε ζώνες είχε πολύ συγκεκριμένη μέθοδο υλοποίησης, ειδικά στις περιοχές βιομηχανίας και κατοικίας. Οι δύο περιοχές έπρεπε να χωρίζονται από ζώνη πρασίνου της οποίας το πλάτος ήταν 300 – 400 μέτρα στην περίπτωση ελαφριάς βιομηχανίας και 1 – 2 χιλιόμετρα στην περίπτωση της βαριάς βιομηχανίας. Για όλες τις πόλεις θεσπίστηκαν πρότυπα, και κάθε πρότυπο αντιστοιχούσε σε ένα συγκεκριμένο μέγεθος πόλης.

Στην πολεοδομική πρακτική οι βασικές κατευθύνσεις εστιάστηκαν στους εξής παράγοντες:

- ✓ Βέλτιστο μέγεθος πόλης
- ✓ Κατανομή της πόλης σε αστικούς τομείς
- ✓ Προδιαγραφές κτιρίων
- ✓ Ανάπτυξη πόλεων της αστικής περιφέρειας
- ✓ Βιομηχανικά πάρκα

Η κατανομή των χρήσεων αφορούσε στους τομείς της διοίκησης, της βιομηχανίας, της αποθήκευσης, των δικτύων μεταφορών, της κατοικίας και των κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων, της εκπαίδευσης και της υγείας, του αθλητισμού και της ψυχαγωγίας. Το ζήτημα του ιδανικού μεγέθους μίας πόλης απασχόλησε έντονα, και έτσι, με βάση την εμπειρία και τις συνεχείς εκτιμήσεις, θεωρήθηκε ότι το βέλτιστο μέγεθος για μια επιτυχή ζωνοποίηση της σοβιετικής πόλης έπρεπε να κυμαίνεται μεταξύ 50.000 – 80.000 κατοίκων. *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*

Η αρχή που στήριξε τον τρόπο ρύθμισης της δόμησης των μεγάλων πόλεων, ήταν η τυποποίηση των πόλεων με παράλληλη διάταξη των χρήσεων κατοικίας, βιομηχανίας και ψυχαγωγίας. Στην πόλη Taischet, για παράδειγμα, έγινε προγραμματισμός περιοχών κατοικίας συνολικού μελλοντικού πληθυσμού 200.000 κατοίκων, και η καθεμία από τις ζώνες της πόλης είχε 20.000 – 30.000 κατοίκους. Το μοντέλο αυτό ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει ενδεχόμενη επέκταση της πόλης. Η απόσταση των ζωνών κατοικίας και εργασίας καθορίστηκε με βάση το μέγιστο χρόνο των 30 λεπτών. Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η πόλη Tzelinograd (Εικόνα 32). *(Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)*



Εικόνα 4.14: Κατανομή αστικών χρήσεων στο παράδειγμα της πόλης Tzelinograd (πληθυσμός 350.000 κάτοικοι)

Στα πολεοδομικά σχέδια προείχε η διασύνδεση της κατοικίας με τις πολιτιστικές εγκαταστάσεις. Η έννοια της πολιτιστικής υποδομής ήταν ευρεία. Δεν αναφερόταν μόνο σε εγκαταστάσεις, αλλά και σε όλους γενικά τους παράγοντες που συνεπάγονταν άνοδο της πολιτιστικής εμβέλειας. Η διερεύνηση της κοινωνικής και πολιτιστικής υποδομής οδήγησε στις εξής βαθμίδες:

1<sup>η</sup> βαθμίδα: Περιλάμβανε τις άμεσα αναγκαίες εξυπηρετήσεις που έπρεπε να έχει η πόλη: παιδικές χαρές, παιδικό σταθμό, σχολεία, καταστήματα ημερήσιων αναγκών, εστιατόρια, φαρμακεία κ.α.

2<sup>η</sup> βαθμίδα: Πολιτιστικό κέντρο, λέσχες, κινηματογράφο, βιβλιοθήκες, εμπορικό κέντρο, εστιατόρια, ταχυδρομείο, κέντρο υγείας, νοσοκομείο και κέντρο αθλητισμού. Ο χρόνος προσπέλασης δεν έπρεπε να υπερβαίνει τα 20 λεπτά. Πολλές από τις λειτουργίες αυτές, όπως εμπορικό κέντρο ή νοσοκομείο είχαν υπερτοπικό χαρακτήρα, καλύπτοντας ανάγκες της περιφέρειας ή όλης της Δημοκρατίας.

3<sup>η</sup> βαθμίδα: Διοικητικές και οικονομικές υπηρεσίες, αντίστοιχες του πληθυσμιακού μεγέθους, καθώς και εγκαταστάσεις πολιτιστικές (θέατρα, μουσεία, εκθέσεις κλπ)



#### 4<sup>η</sup> βαθμίδα: Εγκαταστάσεις και χώρους ψυχαγωγίας

Η δόμηση προέβλεπε 5όροφα κτίρια κατοικιών με μικτή πυκνότητα 2.800 – 3.200 τ.μ. κατοικήσιμης επιφάνειας/ Ha. Η οικιστική πυκνότητα εμφάνιζε μεγαλύτερες αποκλίσεις ανάμεσα στους αστικούς τομείς από ό, τι στους υποτομείς. Η εφαρμογή των Γενικών Σχεδίων απέδειξε ότι σε τομείς με 5όροφα κτίρια η μέση πυκνότητα μειώθηκε στα 2.000 τ.μ./ Ha. Με τα αποτελέσματα αυτά διασυνδέθηκαν προσπάθειες εξεύρεσης νέων τύπων κτιρίων κατοικιών. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Το 1957 εκδόθηκε διάταγμα από το Υπουργικό Συμβούλιο της ΕΣΣΔ «Για την ανάπτυξη της οικοδόμησης κατοικιών στην ΕΣΣΔ», το οποίο απέβλεπε στην ενίσχυση των επενδύσεων σε κατοικίες, προκειμένου να διασφαλιστούν τα 9 τ.μ./ άτομο. Η κατασκευή των νέων κατοικιών έγινε σύμφωνα με νέες αρχές σχεδιασμού. Τέτοια παραδείγματα είναι τα προκατασκευασμένα σε σκελετούς και τοίχους σπίτια στη λεωφόρο Χοροσιόφσκι και στον 7<sup>ο</sup> συνοικισμό της περιοχής Πεσταν στη Μόσχα, τα σπίτια με μεγάλους τοίχους στο Λένινγκραντ, στο Κίεβο κλπ. Οι νέοι τρόποι σχεδιασμού υιοθετήθηκαν και στα κτίρια κοινωνικών εξυπηρετήσεων, σχολεία, γήπεδα κλπ. (Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ, Τόμος Β΄, Εκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ»*)

Η δεκαετία του '60 έθεσε την ανάγκη επανεξέτασης του ορισμού της πόλης μπροστά στην ανησυχία που προκάλεσε η ταχύρρυθμη ανάπτυξή τους. Στις αρχές της δεκαετίας πάνω από το 50% του πληθυσμού ζούσε σε πόλεις και οικισμούς αστικού τύπου. Η ανάλυση της οικονομικής δομής της πόλης, του ρόλου της στην οργάνωση των αστικών τομέων, της τυπολογίας και της ρύθμισης της εξέλιξής της, καθώς και της επανεξέτασης του ορισμού και της χωροθέτησής της, απασχόλησε ιδιαίτερα, κατά τον Baranskii (1956). Η οικονομική γεωγραφία αποτέλεσε επιστημονικό – ερευνητικό πεδίο, ενώ η αστική γεωγραφία είχε απασχολήσει τους σοβιετικούς από τα πρώτα χρόνια της οικοδόμησης.

Το πρόβλημα της εξέλιξης των πόλεων και της αύξησης του αστικού πληθυσμού τέθηκε έντονα μπροστά στην τεράστια ανάπτυξή τους. Τη σοβαρότητα του προβλήματος αποδεικνύει και το γεγονός ότι η Κεντρική Στατιστική Υπηρεσία άρχισε από το 1960 να ασχολείται συστηματικά με την εξέλιξη του αστικού πληθυσμού.

Ο Chorev (1975) οδηγήθηκε σε αναθεώρηση των όρων της οικιστικής ανάπτυξης, υιοθετώντας και ποιοτικά κριτήρια στη διερεύνηση της πόλης και των οικισμών αστικού τύπου. Έτσι, *πόλη*  
*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

θεωρήθηκε ο τόπος συγκέντρωσης πληθυσμού, όπου οι εργαζόμενοι απασχολούνταν κυρίως στη βιομηχανία, διατηρώντας και αναπτύσσοντας το χαρακτήρα της πόλης ως κέντρου πολιτικού, οικονομικού και πολιτιστικού. Ο πληθυσμός της υπερέβαινε τις 10.000 κατοίκους και η απασχόληση στον αγροτικό τομέα δεν υπερέβαινε το 25% του πληθυσμού. Από την άλλη, *οικισμοί αστικού τύπου*, θεωρήθηκαν οικισμοί με πληθυσμιακό μέγεθος μεταξύ 500 – 3.000 κατοίκων. Ο πληθυσμός των οικισμών αυτών συμπεριλαμβανόταν στον αστικό, εφόσον το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων αντιστοιχούσε στη βιομηχανία και τις μεταφορές, ενώ στον πρωτογενή τομέα ήταν κάτω από το 35%. (*Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ'*)

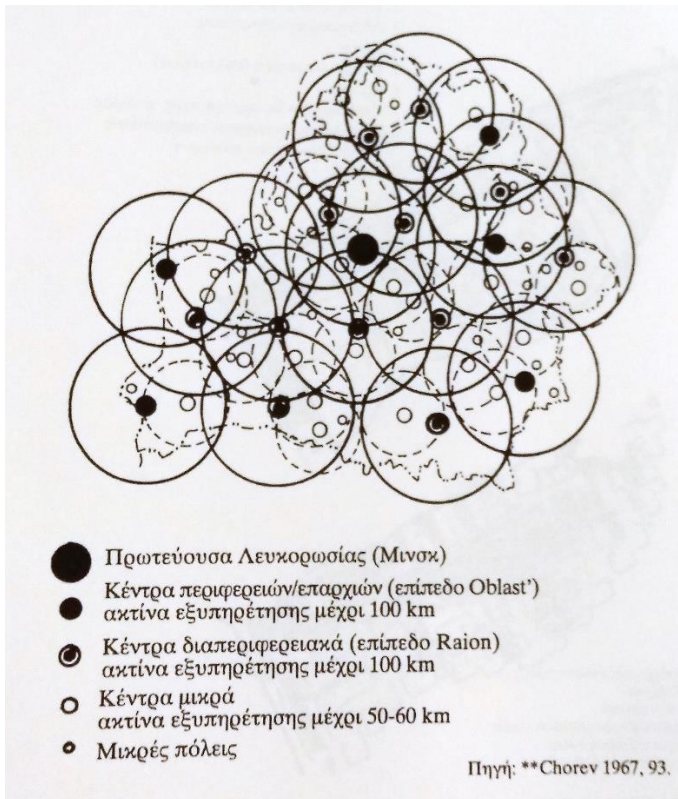
Μέχρι τη δεκαετία του 1950 επικρατούσε με βάση το πληθυσμιακό τους μέγεθος η εξής ταξινόμηση των πόλεων:

Πρωτεύουσες	> 1.000.000
Αστικά κέντρα	100.000 – 1.000.000
Μεγάλες πόλεις	40.000 – 100.000
Μεσαίες πόλεις	10.000 – 40.000
Μικρές πόλεις	5.000 – 10.000
Πολίχνες	1.000 – 5.000 κάτοικοι

Στην παραπάνω ταξινόμηση το φάσμα πληθυσμιακού μεγέθους διαπιστώνεται ότι είναι αρκετά ευρύ. Πρόκειται για υφιστάμενες της επανάστασης πόλεις, οι οποίες δεν ήταν εύκολο να ταξινομηθούν σύμφωνα με τις υιοθετούμενες αρχές, σε αντίθεση με τις μικρότερες, των οποίων η ανάπτυξη ήταν συνάρτηση του σχεδιασμού και της τυποποίησης των σχεδίων. Στην ταξινόμηση των πόλεων απασχόλησαν και κριτήρια όχι μόνο πληθυσμιακά, αλλά και οικονομικά – λειτουργικά, διοικητικά, ιστορικά και άλλα. (*Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη*)

Την ίδια εποχή τέθηκε και το ζήτημα της ανάλυσης του οικιστικού δικτύου και της θέσης των πόλεων μέσα σε αυτό ώστε να διαμορφωθεί η βάση για τη διαδικασία κατανομής σε οικονομικές περιφέρειες, της διαδικασίας «Raionirovanie». Μαζί με αυτή, καθιερώθηκε και η διαδικασία προγραμματισμού του αστικού δικτύου, «Planirovanie». Η σημασία της διαδικασίας αυτής, είναι εμφανής στο παράδειγμα του αστικού δικτύου της Λευκορωσίας με περίπου 40 πόλεις (Εικόνα 33). Η κατανομή σε περιφέρειες (Raionirovanie) κατέληξε, σε ίδιους κύκλους για Oblasti και Raiony. Δηλαδή και οι δύο ενότητες αντιμετωπίστηκαν σαν ισοδύναμες. Άλλωστε, η

οικιστική πυκνότητα ήταν συνάρτηση της δομήσιμης επιφάνειας.



Εικόνα 4.15: Αστικό δίκτυο και ιεράρχηση πόλεων στο παράδειγμα της Λευκορωσίας

Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960, σημειώθηκε μείωση των ρυθμών αύξησης της ετήσιας παραγωγής στη βιομηχανία και της παραγωγικότητας της εργασίας, αποτέλεσμα των μέτρων υπονόμησης του Κεντρικού Σχεδιασμού στην καθοδήγηση των κλάδων της βιομηχανίας.

Το πρώτο κύμα μεταρρυθμίσεων προωθήθηκε στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1966 (23<sup>ο</sup> Συνέδριο ΚΚΣΕ) και 1971 (24<sup>ο</sup> Συνέδριο ΚΚΣΕ). Σύμφωνα με το Νέο Σύστημα, οι πρόσθετες αμοιβές των διευθυντών θα υπολογίζονταν όχι με βάση την υπερκάλυψη του πλάνου σε όγκο παραγωγής, αλλά με βάση την υπερκάλυψη του πλάνου των πωλήσεων και θα ήταν συνάρτηση του ποσοστού κέρδους της επιχείρησης. Το κέρδος, δηλαδή, υιοθετήθηκε ως κίνητρο για την παραγωγή. Με απόφαση της ΚΕ του ΚΚΣΕ και του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ το 1967, άρχισε και το πέρασμα των σοβχόζ σε καθεστώς πλήρους ιδιοσυντήρησης. Μέχρι το 1975 όλα τα σοβχόζ λειτουργούσαν «ιδιοσυντηρούμενα εξολοκλήρου». (Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) Τόμος 31, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ')

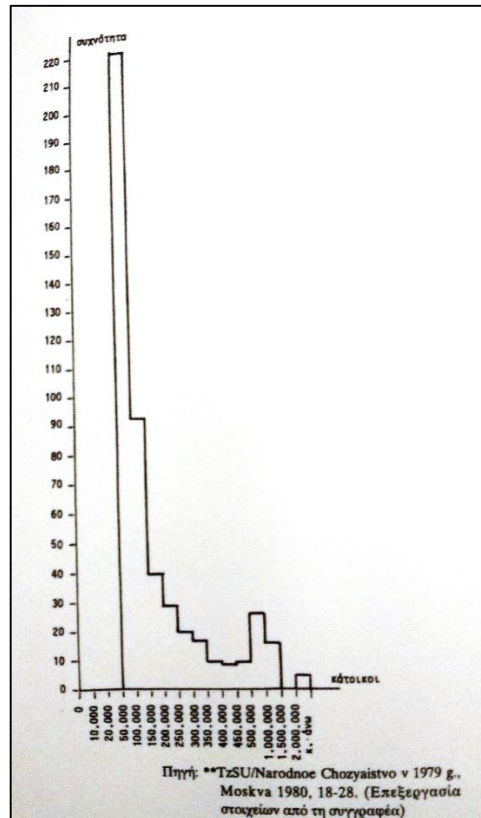
Οι κατευθύνσεις για τη διαμόρφωση του 9<sup>ου</sup> πενταετούς (1971 – 1975), ανέτρεψε την αναλογική προτεραιότητα της Υποδιαίρεσης I (παραγωγή μέσω παραγωγής), έναντι της Υποδιαίρεσης II

(παραγωγή προϊόντων), επιλογή που παραβίαζε την οικονομική νομοτέλεια του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής και είχε αρνητικές επιπτώσεις στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας.

Οι επιλογές αυτές οδήγησαν και στην αντιμετώπιση του χώρου σύμφωνα με τις αγοραίες αντιλήψεις. Οι περιφέρειες αναφέρονταν πλέον ως όροι με βασικά οικονομική υπόσταση. Έτσι, στην περίοδο του 10<sup>ου</sup> πενταετούς άρχισε μία διαφοροποίηση χρήσεων και λειτουργιών. Έτσι, η ανάπτυξη των περιφερειών άρχισε να παρεκκλίνει από το σχεδιασμό τους με γνώμονα τη λαϊκή ευημερία, και να κατευθύνεται από τη δυνατότητα ανάπτυξης νέων επενδύσεων. Οι επενδύσεις αυτές απέβλεπαν σε ενίσχυση του εξοπλισμού μεγάλης δυναμικότητας και σε εγκαταστάσεις βαρείας βιομηχανίας, όπως στο Krasnoyarsk, στο Tobolsk και στο Tomsk. Οι επενδύσεις αυτές άρχισαν να συνδυάζονται με την εντατικοποίηση της παραγωγής.

Σημαντικός δείκτης υποχώρησης της σοβιετικής οικονομίας κατά τη δεκαετία του 1970 υπήρξε η υποχώρηση της συμμετοχής της ΕΣΣΔ στην παγκόσμια παραγωγή βιομηχανικών υλών και μεταποίησης.

Η νέα κατάσταση που διαμορφωνόταν, η υιοθέτηση οικονομικών νόμων του καπιταλισμού μέσα στο σοσιαλισμό εμφανίστηκε και στην ανάπτυξη εργαλείων του χωρικού σχεδιασμού και της οικιστικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο του 10<sup>ου</sup> πενταετούς, αποφασίστηκε η διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Gosplan σε θέματα προγραμματισμού της ανάπτυξης, καθώς και η υιοθέτηση μεθόδων για τη βέλτιστη κατανομή παραγωγικών κλάδων σε γεωγραφικές ενότητες. Οι νέες κατευθύνσεις στο πλαίσιο της γενικότερης πολιτικής στη δεκαετία του 1970 ενίσχυσαν το ρόλο των μικρότερων πόλεων μέσα στις αναπτυσσόμενες μητροπολιτικές περιφέρειες. Πόλεις των 50.000 κατοίκων θεωρούνταν κέντρα ευρύτερης περιοχής όσον αφορά παροχή αγαθών και υπηρεσιών, με ακτίνα εξυπηρέτησης μέχρι 30 χλμ. Η ανάπτυξη τέτοιων κέντρων φαίνεται στην απογραφή του 1980. (Εικόνα 34). Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων οδήγησε και στον επανακαθορισμό του ελάχιστου μεγέθους της πόλης για κάθε κοινωνική ή συλλογική λειτουργία, αλλά και στον καθορισμό σχετικών δεικτών (1976). Οι δείκτες αυτοί συσχετιζαν το πολεοδομικό κόστος με την αναγκαία κοινωνική υποδομή, και αναθεώρησαν την τυπολογία των πόλεων. Διαπιστώθηκε ότι το χαμηλότερο κόστος αντιστοιχούσε στην κατηγορία μεταξύ 50.000 – 150.000 κατοίκων. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, Αδελφοί Κυριακίδη)



Εικόνα 4.16: Ιστόγραμμα πλθυσμιακού μεγέθους των πόλεων της ΕΣΣΔ το 1980

Η σταδιακή αποδυνάμωση της σοβιετικής οικονομίας, επηρέασε και το ζήτημα της λαϊκής κατοικίας. Οι φορείς που είχαν την ευθύνη συντήρησης, όπως τα σοβιέτ, δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν ικανοποιητικά σε αυτό το κόστος. Το 1975, το 44% των επενδύσεων σε κατοικίες προοριζόταν για συντήρηση, και το υπόλοιπο για νέες κατοικίες. Στις αρχές της δεκαετίας του '70, τα μέτρα στέγασης στηρίχτηκαν σε δύο αρχές:

- α) Στην αύξηση της απόδοσης παραγωγής και στον προγραμματισμό των κατασκευών, και
- β) Στο Orel – σύστημα, σύστημα διαρκούς προγραμματισμού για τη συντήρηση και την εξυγίανση των κατοικιών, με κύριο φορέα τα σοβιέτ.

Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου το 1978 με πρόβλεψη μέχρι το 1980 επέκτεινε την εφαρμογή της δεύτερης μεθόδου στα σοβιέτ των πόλεων, παρέχοντας το δικαίωμα του ενός φορέα και στις επιχειρήσεις των βιομηχανιών. Η εξασθένηση του ρόλου των σοβιέτ, όμως, όπως εξελισσόταν τα χρόνια των μεταρρυθμίσεων φάνηκε και στην αδυναμία αντιμετώπισης οργανωτικών προβλημάτων στον τομέα της στέγασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά τα ζητήματα ιδεολογικής υποχώρησης και των λάθος εκτιμήσεων και πρακτικών, ο κάτοικος εξακολουθούσε να αποδίδει μόνο το 5% του μισθού του για τη στέγασή του, ποσοστό που είχε παραμείνει σταθερό από το 1928.

Στο πλαίσιο της αυξανόμενης αστικοποίησης, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 δεν έλειψαν οι παράλληλες προσπάθειες προσαρμογής των προγενέστερων αρχών τυπολογίας στις νέες ανάγκες για περιφερειακή οργάνωση της παραγωγής. Σοβιετικοί κοινωνιολόγοι προώθησαν μεθόδους με βάση δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα στο πλαίσιο μιας γενικότερης ερμηνείας της πόλης. Αποτέλεσμα ήταν η ιεράρχηση των πόλεων – κέντρων με βάση την οικονομική τους εμβέλεια στην υφιστάμενη διοικητική διαίρεση της επικράτειας. (Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη)

## 5. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 21<sup>ο</sup> ΑΙΩΝΑ

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η ανάδειξη της κληρονομιάς που άφησε ο σοβιετικός αστικός σχεδιασμός στη σύγχρονη Ρωσία και τα υπόλοιπα κράτη της Σοβιετικής Ένωσης. Η αστική ανάπτυξη που ακολουθήθηκε σύμφωνα με τις αρχές της σοσιαλιστικής κοινωνίας και οικονομίας ήταν καθοριστική στην εδραίωση της ΕΣΣΔ σαν μία οικονομική υπερδύναμη. Τα μεγάλα έργα υποδομής είναι μόνο μερικά παραδείγματα αυτής της δυναμικής: Από τα δίκτυα μεταφορών και τα πανεπιστήμια διεθνούς αναγνώρισης μέχρι τα έργα λαϊκής ευημερίας, η σύγχρονη καπιταλιστική Ρωσία και τα υπόλοιπα κράτη μέλη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης κληρονόμησαν σπουδαία παρακαταθήκη.

Η ανασκόπηση αυτή γίνεται με κατηγοριοποίηση των κρατών που αποτελούσαν την ΕΣΣΔ, σε τέσσερις ομάδες, λόγω ομοιοτήτων που παρουσιάζονται εξαιτίας γεωγραφικής γειτνίασης, πολιτισμικών καταβολών και ιστορικών συγκυριών. Οι ομάδες αυτές είναι α) Ρωσία, Λευκορωσία, Ουκρανία, Μολδαβία, β) Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Αρμενία, γ) Καζακστάν, Ουζμπεκιστάν, Τατζικιστάν, Τουρκμενιστάν, Κιργιστάν, και δ) Λετονία, Λιθουανία, Εσθονία.

### **5.1 Η περίπτωση της Ρωσίας και των ευρωπαϊκών χωρών (Λευκορωσία, Ουκρανία, Μολδαβία)**

Κατά τη διάρκεια της σοβιετικής περιόδου ιδρύθηκε το 62% των σημερινών οικισμών της Ρωσίας και συντελέστηκε ένα πολύ μεγάλο άλμα στην αστικοποίηση. Από το 1920 έως το 1960 ο αριθμός των κατοίκων στις πόλεις αυξήθηκε από 15% στο 70%. Σαν αποτέλεσμα αυτού, το 1990 το 95% του ρωσικού πληθυσμού διαβιούσε σε αστικούς οικισμούς. Μέχρι σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού κατοικεί στο αστικό περιβάλλον που δημιούργησε ο κεντρικός σχεδιασμός.

Υπάρχουν πολλά τέτοια παραδείγματα πόλεων στη σημερινή Ρωσία. Το Εκατερίνεμπουργκ, που βρίσκεται στα σύνορα Ευρώπης και Ασίας, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κονστρουκτιβιστικής αρχιτεκτονικής, στοιχείο που αξιοποιείται πλέον και για τουριστικούς λόγους. Αντίστοιχα το Βλαδιβοστόκ στα ανατολικά σύνορα γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη τις δεκαετίες 1920 – 1950, το γενικό σχέδιο του οποίου προωθούσε την εξέλιξή του σε ένα μεγάλης σημασίας λιμάνι του Ειρηνικού, και το οποίο εγκρίθηκε το 1934.

Τα παραδείγματα που θα αναλυθούν αφορούν στην ομάδα ψηλών κτιρίων που κατασκευάστηκαν στα τέλη του 1940 – αρχές του 1950 με πρωτοβουλία της Κ.Ε. του Κ.Κ.Σ.Ε. στη Μόσχα και είναι γνωστά ως «Επτά Αδελφές», καθώς επίσης και στο μετρό της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης, που είναι από τα πλέον σημαίνονται δίκτυα υπόγειου σιδηροδρόμου στον κόσμο και ορόσημο στο ζήτημα των αστικών συγκοινωνιών. Ακόμη, θα γίνει αναφορά στο κτίριο της Έδρας της Κρατικής Βιομηχανίας στο Χάρκοβο της Ουκρανίας λόγω της εντυπωσιακής του αρχιτεκτονικής αλλά και στην αναστήλωση των πρωτεύουσών Μολδαβίας και Λευκορωσίας, Κισινάου και Μινσκ αντίστοιχα, οι οποίες υπέστησαν μεγάλες καταστροφές κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

#### 5.1.1 Οι «Επτά Αδελφές» της Μόσχας

Οι «Επτά Αδελφές», είναι μία ομάδα κτιρίων που κατασκευάστηκαν στη Μόσχα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μεταξύ 1947 και 1953. Χαρακτηρίζονται από ρωσικό μπαρόκ και γοθτικό ρυθμό. Η ανέγερση των επτά ουρανοξυστών που αποτελούν χαρακτηριστικές μορφές του μοσχοβίτικου ορίζοντα, σηματοδοτούσε τη συντριπτική νίκη της ΕΣΣΔ απέναντι στη ναζιστική Γερμανία και το στόχο για γρήγορη αποκατάσταση των καταστροφών και της σοσιαλιστικής οικονομίας. Τα κτίρια αυτά είναι:

	<p><b><u>Ξενοδοχείο «Ουκρανία»</u></b></p> <p>Είναι το δεύτερο μεγαλύτερο από τα επτά κτίρια. Αποτελείται από 34 ορόφους και φτάνει τα 198 μέτρα σε ύψος και μέχρι το 1975, ήταν το ψηλότερο ξενοδοχείο στον κόσμο. Κατασκευάστηκε στην όχθη του ποταμού Moskva, και τα θεμέλιά του έγιναν σε μεγάλο βάθος, κάτω από τη στάθμη του νερού. Σήμερα στεγάζεται σε αυτό το ξενοδοχείο Radisson Royal Hotel.</p>
-------------------------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------



	<p><b><u>Kotelnicheskaya Embankment</u></b></p> <p><b><u>Building:</u></b></p> <p>Αποτελείται από 22 επίπεδα και φτάνει τα 176 μέτρα ύψος. Το κτίριο κατασκευάστηκε στη συμβολή των ποταμών Moskva και Yauza. Η χρήση του παραμένει οικιστική και εμπορική.</p>
	<p><b><u>Kudrinskaya Square Building:</u></b></p> <p>Το κτίριο έχει 160 μέτρα ύψος και βρίσκεται στο τέλος της οδού Krasnaya Presnya. Ήταν το τελευταίο από τα επτά κτίρια που ολοκληρώθηκε. Η χρήση του είναι οικιστική και εμπορική.</p>
	<p><b><u>Ξενοδοχείο «Leningradskaya»:</u></b></p> <p>Αυτό το ξενοδοχείο έχει 136 μέτρα ύψος και σχεδιάστηκε από τον Leonid Poljakov. Τα σχέδιά του μιμούνταν το διάσημο σιδηροδρομικό σταθμό Alexey Shchusev Kazansky. Το κτίριο πλέον ανήκει στην αλυσίδα Hilton και λειτουργεί με την επωνυμία 'Hilton Moscow Hotel'.</p>



### **Κρατικό Πανεπιστήμιο Μόσχας:**

Το κεντρικό κτίριο του πανεπιστημίου εγκαινιάστηκε την 1<sup>η</sup> Σεπτεμβρίου 1953, και έως το 1990 ήταν ο ψηλότερος ουρανοξύστης στην Ευρώπη, ενώ παραμένει πρώτο σε ύψος εκπαιδευτικό ίδρυμα στον κόσμο, αγγίζοντας τα 240 μέτρα ύψος.



### **Υπουργείο Εξωτερικών:**

Το κτίριο αυτό φτάνει τα 172 μέτρα σε ύψος και λειτουργεί ακόμη ως έδρα του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων της Ρωσίας.



#### **Red Gates Administrative Building:**

Το κτίριο αποτελείται από 24 ορόφους και φτάνει τα 133 μέτρα ύψος. Παρότι το κτίριο είχε συγκεκριμένες χρήσεις για τούνελ με κυλιόμενες σκάλες που θα το συνέδεαν άμεσα με το σταθμό του μετρό Krasniye Vorota, προοριζόταν για κάλυψη πολλών χρήσεων. Σήμερα περιλαμβάνει διαμερίσματα, εμπορικούς χώρους και τμήματα του Υπουργείου Εμπορίου.

*(Hannah Chapman (2012), Moscow's Seven Sisters – A short history of Stalin's skyscrapers, Thesis, Stetson University, Florida, USA)*

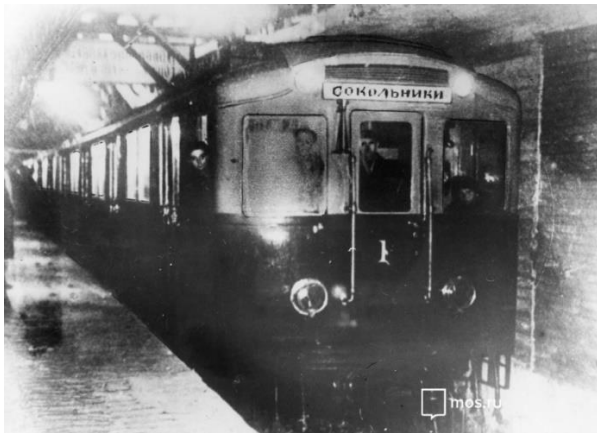
#### 5.1.2 Υπόγειος Σιδηρόδρομος (μετρό) Μόσχας – Αγίας Πετρούπολης

Η ιδέα του υπόγειου σιδηρόδρομου στη Μόσχα είχε προταθεί ήδη μισό αιώνα πριν την κατασκευή του. Από το 1875 έως το 1930, τουλάχιστον πέντε σχέδια για ένα σύστημα μετρό είχαν αναπτυχθεί. Η μεγάλη κίνηση στους δρόμους της ρωσικής πρωτεύουσας και οι ελλειψείς αστικές συγκοινωνίες καθιστούσαν το έργο απολύτως απαραίτητο. Η σοβιετική εξουσία έθεσε το ζήτημα σε προτεραιότητα, στο πλαίσιο της γενικότερης ανάπτυξης των πόλεων και της εξυπηρέτησης του ρωσικού λαού, και ήταν αυτή που τελικά ξεκίνησε την κατασκευή του το 1931.

Στις 10 Δεκέμβρη του 1931 ξεκίνησε η κατασκευή της πρώτης γραμμής, από το Σοκόλνικι στο Μέγαρο των Σοβιέτ (σημερινό Κροπότκινσκαγια). Το αρχικό σχέδιο αφορούσε σε γραμμές σε χαμηλά επίπεδα κάτω από το έδαφος, αυτό όμως θα σήμαινε την εκσκαφή ολόκληρης της πόλης. Μπροστά σε αυτό το πρόβλημα, ο νεαρός μηχανικός Βενιαμίν Μακόφσκι πρότεινε κάτι ιδιαίτερα πρωτοποριακό για την εποχή: τη διάνοιξη των γραμμών του μετρό σε πολύ μεγάλο βάθος.

Τελικά, στις 15 Οκτώβρη 1934, ο πρώτος συρμός στην ιστορία του μετρό της Μόσχας έκανε την πρώτη διαδρομή. Στους επόμενους επτά μήνες άνοιξαν ακόμη 13 σταθμοί. Το κόκκινο γράμμα

«M», σύμβολο του μοσχοβίτικου μετρό που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα, σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Ιβάν Ταράνοβ.



Εικόνα 5.1: Ο πρώτος συρμός που λειτούργησε στη Μόσχα, 1934

Η δεύτερη φάση κατασκευής ολοκληρώθηκε την περίοδο 1937 – 1938. Τότε λειτούργησε και η πρώτη γραμμή μετρό σε γέφυρα στην ιστορία της ΕΣΣΔ. Στους επόμενους έξι μήνες λειτούργησαν ακόμη έξι νέοι σταθμοί της πράσινης γραμμής.

Το έργο διεκπεραιώθηκε υπό το σύνθημα «Χτίζοντας ένα παλάτι για το λαό!», και αυτός είναι και ο λόγος που η αρχιτεκτονική του χαρακτηρίστηκε μνημειώδης. Οι σταθμοί Ploshchad Revolutsii, Μαγakovskaya και Teatralnaya θεωρούνται αρχιτεκτονικά αριστουργήματα. Το 1939, ο σταθμός Μαγakovskaya κέρδισε το πρώτο βραβείο σε διεθνή αρχιτεκτονικό διαγωνισμό στη Νέα Υόρκη.



Εικόνα 5.2: Η είσοδος του σταθμού Krasnopresneskaya, 1956

Την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το μετρό χρησιμοποιήθηκε σαν καταφύγιο. Κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών, σχεδόν μισό εκατομμύριο άνθρωποι κατέφευγαν στους υπόγειους σταθμούς, τις αποβάθρες και τα τούνελ. Σύντομα δημιουργήθηκαν καταστήματα, ακόμη και μία βιβλιοθήκη, ενώ γεννήθηκαν 217 βρέφη κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών.

Την περίοδο 1943-1944, εν μέσω ισχύος του στρατιωτικού νόμου, τα έργα για την επέκταση του μετρό συνεχίστηκαν. Συνολικά, την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου διανοίχτηκαν 13 χμ γραμμών και λειτούργησαν 7 νέοι σταθμοί. Από το 1941 έως το 1950, το μετρό επεκτάθηκε κατά 19,66 χμ και κατά 13 σταθμούς.

Μεταπολεμικά, ξεκίνησε η κατασκευή της τέταρτης φάσης, που περιλάμβανε την Κυκλική γραμμή και τη γραμμή Arbatskaya (γραμμές 5 και 3 αντίστοιχα). Η φάση αυτή ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του '50. Από το 1955 δόθηκαν νέες κατευθύνσεις στο σχεδιασμό και την κατασκευή. Οι σταθμοί έπρεπε να ακολουθούν συγκεκριμένες αρχές σχεδιασμού, ενώ για λόγους οικονομικότητας άρχισαν να χτίζονται στην επιφάνεια του εδάφους και όχι υπόγεια. Την περίοδο 1951 – 1960, κατασκευάστηκαν 33,5 χλμ γραμμών και 21 νέοι σταθμοί.

Τη δεκαετία του 1970 υιοθετήθηκε η κατασκευή γυάλινων σταθμών και σταθμών της μορφής «σαρανταποδαρούσα», με 40 κολώνες κατά μήκος κάθε γραμμής. Την περίοδο αυτή κατασκευάστηκε και η Γαλάζια γραμμή που είναι σχεδόν αποκλειστικά υπέργεια. Το 1967 τέθηκε σε λειτουργία και η Μοβ γραμμή, ενώ το 1969 η πράσινη γραμμή επεκτάθηκε νότια. Την περίοδο 1961 – 1970, κατασκευάστηκαν 58 χλμ και χτίστηκαν 31 νέοι σταθμοί.

Από το 1971 ξεκίνησαν οι επεκτάσεις και περιφερειακά της πρωτεύουσας, ενώ συμπληρώθηκε και η κυκλική γραμμή με κάποιους σταθμούς. Το 1983 λειτούργησε η Γκρι γραμμή με 8 σταθμούς, ενώ το 1985 μηχανικοί από την Τσεχία εργάστηκαν στην κατασκευή του σταθμού Prazhskaya στη Μόσχα, όσο Σοβιετικοί μηχανικοί εργάζονταν στην κατασκευή του σταθμού Moskevskaya στην Πράγα. Την περίοδο 1970 – 1990, κατασκευάστηκαν 99,3 χμ και λειτούργησαν 58 νέοι σταθμοί.

Το δίκτυο μετρό της Αγίας Πετρούπολης λειτούργησε για πρώτη φορά στις 15 Νοεμβρίου 1955, με το όνομα Β.Ι. Λένιν. Στο δίκτυο εκτίθενται πολλά χαρακτηριστικά σοβιετικά σχέδια, ενώ και η διακόσμηση των χώρων των σταθμών είναι μοναδική, καθιστώντας το ένα από τα πλέον καλαίσθητα μετρό στον κόσμο. Λόγω της ιδιαίτερης γεωμορφολογίας της περιοχής, η διάνοιξή του, όπως και στη Μόσχα, ακολούθησε τη μέθοδο των στάθμεων σε μεγάλα βάθη. Είναι από τα

πιο βαθιά δίκτυα στον κόσμο, με τον πιο βαθύ σταθμό του να βρίσκεται στα 86 μέτρα κάτω από την επιφάνεια του εδάφους.

### 5.1.3 Έδρα Κρατικής Βιομηχανίας, Πλατεία Felix Dzerzinsky, Χάρκοβο, Ουκρανία

Το κτίριο στο οποίο θα στεγαζόταν η έδρα της κρατικής βιομηχανίας, γνωστή ως Gosprom, κατασκευάστηκε στα τέλη του 1920, σε μόλις τρία χρόνια, και ήταν το ψηλότερο κτίριο στην Ευρώπη εκείνης της περιόδου. Αποτελούσε, ακόμη, το πιο ευρύχωρο ενιαίο οικοδόμημα στον κόσμο, μέχρι το 1930. Χτισμένο σε σχήμα ημικυκλίου, το κέντρο συμμετρίας του βρίσκεται στη μέση, ενώ ο καινοτόμος σχεδιασμός του αποτελεί την επιτομή του κονστρουκτιβισμού. Το συνολικό εμβαδόν του αγγίζει τα 70.000 τ.μ. Ενώ αρχικά η κατασκευή του γινόταν με τα χέρια και με πρωτόλεια εργαλεία, μέχρι την ολοκλήρωσή του οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν είχαν εκβιομηχανοποιηθεί κατά 80%. 5000 εργάτες δούλεψαν σε τρεις βάρδιες για την αποπεράτωσή του, ενώ για την ανακαίνισή του χρειάστηκε περισσότερος χρόνος, επτά χρόνια συνολικά, από ό,τι για την κατασκευή του. Όλα τα πόμολα τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ήταν χάλκινα, σύμφωνα με οδηγία του Υπουργείου Υγείας, μιας και ο χαλκός έχει αντιβακτηριδιακές ιδιότητες, ενώ ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό στοιχείο είναι πως επτά από τους συνολικά δώδεκα ανελκυστήρες του κτιρίου λειτουργούν ακόμη χωρίς να έχουν αντικατασταθεί από το 1928.



Εικόνα 5.3: Τα γραφεία της Gosprom στο Χάρκοβο, 1931 (αριστερά), 2013 (δεξιά)

### 5.1.4 Η αναστήλωση της πρωτεύουσας Κισινιόφ της Μολδαβίας

Το Κισινιόφ, η πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της Μολδαβίας, γνώρισε μεγάλη καταστροφή κατά τον 20ο αιώνα. Ένας μεγάλος σεισμός της τάξης των 7.3 ρίχτερ, σχεδόν ισοπέδωσε την πόλη το Νοέμβριο του 1940. Ό,τι απέμεινε καταστράφηκε την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τους βομβαρδισμούς της γερμανικής αεροπορίας και τις επιθέσεις των δυνάμεων του Άξονα. Μέχρι την είσοδο των σοβιετικών τον Αύγουστο του 1944, η πόλη είχε σχεδόν εξαφανιστεί.

Οι σοβιετικοί ανέθεσαν στον Alexey Schhusev την ανάπτυξη γενικού σχεδίου της πόλης με σκοπό τη σταδιακή αναστήλωσή της. Κατά τη δεκαετία του 1950 ο πληθυσμός του Κισινιόφ άρχισε να αυξάνεται, και τα έργα δημόσιας εξυπηρέτησης και κατοικίας κατασκευάζονταν σε μεγάλη κλίμακα. Τα μεγάλα αυτά μπλοκ κατοικιών, παραμένουν μέχρι και σήμερα, στεγάζοντας ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Χαρακτηριστικό είναι το κτίριο, Romanita Collective Housing Tower, το οποίο κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1970. (Mark Bran (2016), *Communist era architecture in Chisinau, Moldova, Kathmandu and Beyond Magazine*)



Εικόνα 5.4: Εργατικές κατοικίες 'Romanita Collective Housing Tower', Κισινιόφ, Μολδαβία, 1978

Η πόλη σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε περιμετρικά του κέντρου να υπάρχουν μεγάλες ζώνες πρασίνου. Συμμετρικά της κεντρικής οδού Calea Basarabiei, στα ανατολικά και τα δυτικά φτιάχτηκαν πέντε μεγάλα πάρκα, το Valea Trandafilor, το Valea Morilor, το La Izvor, το Rascari Ciocana, ενώ ξεχωρίζει ο Βοτανικός Κήπος στα νότια. Ενδιάμεσα των μεγάλων πάρκων παρεμβάλλονται μικρότερα άλση ενισχύοντας το αστικό περιβάλλον με πνεύμονες πρασίνου.

Από τα πλέον αντιπροσωπευτικά κτίρια που παραμένουν έως σήμερα και που ως επί το πλείστον διατηρούν τις αρχικές χρήσεις για τις οποίες είχαν κατασκευαστεί, είναι η έδρα της κυβέρνησης, το κτίριο της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, το κτίριο της βιβλιοθήκης Din Hol. Το κτίριο στο οποίο στεγάζεται σήμερα η εθνική τράπεζα της Μολδαβίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταπολεμικής αρχιτεκτονικής, με τις λιτές γραμμές και την αυστηρή γεωμετρία.



Εικόνα 5.5: Το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας της Μολδαβίας, 2011

#### 5.1.5 Το παράδειγμα της Λευκορωσίας

Η μεγάλη αντίσταση στη γερμανική εισβολή κατά το Β ΠΠ που επέδειξε η Λευκορωσία, είχε σαν αποτέλεσμα να καταστραφεί σχεδόν ολοσχερώς η παραδοσιακή λευκορωσική αρχιτεκτονική, που περιλάμβανε ξύλινες κατοικίες, μπαρόκ παλάτια και καθεδρικούς ναούς, αναγεννησιακά κάστρα. Το 1919, με την προσχώρηση της Λευκορωσίας στην ΕΣΣΔ, το Μινσκ έγινε πρωτεύουσα της νέας σοβιετικής δημοκρατίας.

Η αναγέννηση των καταστραμμένων από τον πόλεμο πόλεων, όπως ήταν το Μινσκ, το Κίεβο και το Σμολένσκ, έπρεπε να γίνει γρήγορα, μιας και μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού είχαν εκτοπιστεί από τις οικίες τους λόγω του πολέμου. Στα αστικά κέντρα ανεγέρθηκαν νέα μπλοκ πολυκατοικιών και κατασκευάστηκαν υποδομές μέσω μαζικής μεταφοράς, για να υποστηριχθεί και η βιομηχανική παραγωγή, με εργατικό δυναμικό στεγασμένο κοντά στις ζώνες αυτές. Τα μπλοκ αυτά που ακόμη υπάρχουν και στη Λευκορωσία δείχνουν μέχρι σήμερα την άμεση ανάγκη να στεγαστεί ο πληθυσμός και αποτελούν χαρακτηριστικό της σοβιετικής περιόδου.





Εικόνα 5.6: "Ο Τύμβος της Δόξας", μνημείο αφιερωμένο στους αγωνιστές που έπεσαν μαχόμενοι τους Ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, για την απελευθέρωση της Λευκορωσίας

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό, είναι οι φαρδιές λεωφόροι, τα μνημεία προς τιμήν της αντίστασης στους Ναζί, οι μεγάλες δημόσιες πλατείες μπροστά από κτίρια που στέγαζαν διάφορες χρήσεις κοινωνικής εξυπηρέτησης που χρησιμοποιούνται ακόμη στο Μινσκ. Ο σοβιετικός πολεοδομικός σχεδιασμός παραμένει σχεδόν αναλλοίωτος.

## 5.2 Το σύμπλεγμα των χωρών του Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Αρμενία)

### 5.2.1 Αζερμπαϊτζάν

Η σημερινή εικόνα των πόλεων του Αζερμπαϊτζάν οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη που συντελέστηκε την περίοδο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Η πρωτεύουσα Μπακού, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδυασμού της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των Αζέρων και του μοντέρνου κινήματος των πρώτων δεκαετιών της ΕΣΣΔ.

Το πρώτο στάδιο της οικιστικής ανάπτυξης του Αζερμπαϊτζάν κατά τη σοβιετική περίοδο αφορούσε κυρίως στην κατασκευή εργατικών συνοικισμών στο Binagadi, το Rasulzade, το Montino κ.α. στα περίχωρα του Μπακού. Οι εργατικοί συνοικισμοί στο Absheron αποτελούν τα πρώτα παραδείγματα της νεαρής σοβιετικής αρχιτεκτονικής.

Το γενικό σχέδιο της ευρύτερης περιοχής του Μπακού είχε σαν όραμα την κατασκευή νέων περιοχών και την αναστήλωση των παλαιότερων. Στο σχέδιο περιλαμβανόταν η βελτίωση των

δημόσιων μεταφορών και της κατοικίας. Το 1926 κατασκευάστηκε η σιδηροδρομική γραμμή που συνδέει το Μπακού με τις πετρελαϊκές περιοχές, κατά μήκος της οποίας ανεγέρθηκαν κτίρια σημαντικού αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κτήριο του σταθμού 'Sabunchu'. (Blaise Lefebure (2005), *The soviet architecture of Baku*, *Prezi Magazine*)

Σημαίνοντα έργα νεαρών σοβιετικών μηχανικών αποτελούν ακόμη το εργοστάσιο Bayil, που σήμερα λειτουργεί σαν μαιευτήριο, το κτήριο στο οποίο σήμερα στεγάζεται η Ακαδημία Πετρελαίου, η Παιδαγωγική Τεχνική Σχολή στο Gazakh, τα οποία χρονολογούνται από τις αρχές της δεκαετίας του 1930.

Τα έργα κατασκευής των ζωνών πρασίνου της πόλης του Μπακού, καθώς επίσης και η ολοκλήρωση ενός σημαντικού αριθμού εργατικών κατοικιών ξεκίνησαν ήδη από το 1920, και διατηρούνται στη γενική εικόνα της πόλης έως σήμερα. Η ανάπλαση της οδού 28ης Μάη (η οδός είχε πάρει το όνομα 28ης Απρίλη από τους σοβιετικούς, ημερομηνία σύστασης της αζέρικης σοσιαλιστικής δημοκρατίας, και μετονομάστηκε το 1991) και η σύνδεσή της με τη λεωφόρο Bulbul βελτίωσε σημαντικά την όψη του κέντρου της πόλης. Το θέατρο Nizami και το παλιό κτήριο του Υπουργείου της Βιομηχανίας Τροφίμων εντυπωσιάζουν λόγω του μεγέθους και της αρχιτεκτονικής τους. Σήμερα η οδός 28ης Μάη είναι ένας από τους πιο εμπορικούς δρόμους της πρωτεύουσας. (Heydar Aliyev Foundation study, *Development of architecture in Azerbaijan in the 20th century*, Baku, Azerbaijan)

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως κατά τη δεκαετία του 1960, η πόλη του Μπακού αναπτύχθηκε σε ακόμη μεγαλύτερη κλίμακα. Ανεγέρθηκαν πολλά μνημεία και δημόσια κτίρια, μεταξύ των οποίων το 'Κρατικό Τσίρκο', το 'Μέγαρο της Δημοκρατίας', τα ξενοδοχεία 'Baku', 'Garabag', 'Azerbaijan', 'Moscow' κλπ, ο κεντρικός σιδηροδρομικός σταθμός, μεγάλες αθλητικές εγκαταστάσεις.



Εικόνα 5.7: Ο Κεντρικός Σιδηροδρομικός Σταθμός στο Μπακού κατασκευάστηκε το 1976

Το δίκτυο του υπόγειου σιδηρόδρομου επίσης αναπτύχθηκε κατά τη σοβιετική περίοδο. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός πως ο σχεδιασμός υπόγειου σιδηρόδρομου μέσα στην πόλη ήταν ενταγμένο στο γενικό σχέδιο ανάπτυξης του Μπακού ήδη από το 1932. Η πρώτη γραμμή εγκαινιάστηκε το 1967, ενώ η δεύτερη και η τρίτη είχαν ολοκληρωθεί έως το 1989.

Πολλά από τα μνημεία της χώρας των αρχαίων, κλασικών και μεταγενέστερων χρόνων αναστηλώθηκαν από τους σοβιετικούς. Τα μαυσωλεία των Yusif ibn Kuseyr και Momina Khatun, το μαυσωλείο Diribaba στην Μαράζ και πολλά ακόμη είναι τέτοιες περιπτώσεις. Το παλάτι Shirvanshahs , ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αζέρικης αρχιτεκτονικής του Μεσαίωνα στο Μπακού, αναστηλώθηκε πλήρως, όπως επίσης και πολλά δημόσια και θρησκευτικά κτίρια στη Gandja. (Blaise Lefebure (2005), *The soviet architecture of Baku*, Prezi Magazine)



Εικόνα 5.8: Το μαυσωλείο Mumina Khatun το οποίο αναστηλώθηκε πλήρως από τους σοβιετικούς, (2014)

Αντίστοιχα παραδείγματα οικιστικής ανάπτυξης συναντάμε και στην πόλη Gandja, όπου κατασκευάστηκαν πολυάριθμα σχολεία, ινστιτούτα, σινεμά, καθώς επίσης και γέφυρες στον ποταμό Gandjasay. Τα γενικά σχέδια των πόλεων Yevlakh, Khankhadi και Shaki χρονολογούνται επίσης από το 1930.

### 5.2.2 Γεωργία

Η σημερινή Γεωργία, πρώην σοβιετική δημοκρατία, θυμίζει έντονα το σοσιαλιστικό παρελθόν της μέσα από την κυρίαρχη αρχιτεκτονική και το σχεδιασμό της. Η πρωτεύουσά της, Τιφλίδα,

αποτελούσε μεγάλο εμπορικό κόμβο μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, πρόδρομος του Δρόμου του Μεταξιού. Μογγόλοι, Πέρσες και Οθωμανοί που περικύκλωναν τα σύνορά της, συχνά έκαναν επιδρομές στη χριστιανική Γεωργία. Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, η Τιφλίδα είχε λεηλατηθεί σημαντικά. Η προσχώρηση της Γεωργίας στην ΕΣΣΔ συνοδεύτηκε με την υιοθέτηση της σοβιετικής προσέγγισης σε θέματα αστικού σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής, με αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός κτιρίων, μνημείων και άλλων πολεοδομικών χαρακτηριστικών της σοσιαλιστικής περιόδου να επιβιώνουν μέχρι σήμερα.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά είναι τα κτίρια που κατασκευάστηκαν σύμφωνα με τις αρχές του κονστρουκτιβισμού, αν και πολλά από αυτά έχουν κατεδαφιστεί, όπως το Adropov's Ears, ενώ άλλα έχουν ανακαινιστεί και αλλάξει χρήση. Ιδιαίτερα έντονη είναι η παρουσία του εργαζόμενου ανθρώπου που κοσμεί ακόμη πολλά πρώην σοβιετικά δημόσια κτίρια, όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο και το Αμφιθέατρο του Βιομηχανικού Τεχνικού Πανεπιστημίου.



*Εικόνα 5.9: Το αρχαιολογικό μουσείο της Τιφλίδας κατασκευάστηκε το 1988 και λειτουργεί έως σήμερα*

Το Αρχαιολογικό Μουσείο είναι χαρακτηριστικό, επίσης, παράδειγμα του κυκλικού σχεδιασμού, μεθόδου που χρησιμοποιούνταν συχνά σε πολλά παραδείγματα γεωργιανής σοβιετικής αρχιτεκτονικής, όπως στο Μέγαρο Τελετών Djorbenadze. Ακόμη ένα σπουδαίο σοβιετικό τοπόσημο ήταν το Ξενοδοχείο Ιβηρία, το οποίο κατασκευάστηκε το 1967, ενώ ανακαινίστηκε αργότερα, αλλάζοντας πλήρως όψη και φιλοξενώντας πλέον το ξενοδοχείο Radisson Blu.

Το παλιό Υπουργείο Κατασκευής Αυτοκινητοδρόμων αποτελεί μία μίξη πολλών αρχιτεκτονικών  
*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ  
ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

ρευμάτων της γεωργιανής ιστορίας, τις παραδοσιακές γεωργιανές στέγες, την μεταβολική ουτοπία, τους οριζόντιους ουρανοξύστες του El Lissitzky. Σήμερα στεγάζονται σε αυτό τα κεντρικά γραφεία της Εθνικής Τράπεζας της Γεωργίας.

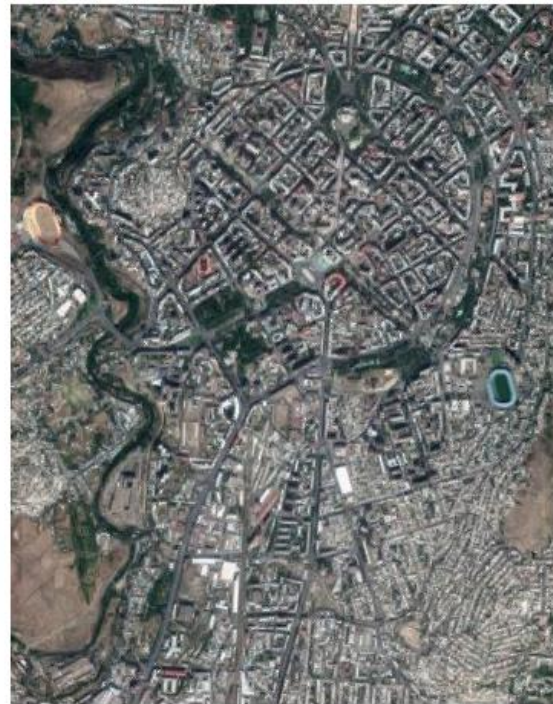


Εικόνα 5.10: Το πρώην Υπουργείο Κατασκευής Αυτοκινητοδρόμων της Γεωργίας κατασκευασμένο το 1967 σήμερα λειτουργεί ως έδρα της Εθνικής Τράπεζας της Γεωργίας

### 5.2.3 Αρμενία

Η σημερινή μορφή της Ερεβάν αποτελεί δημιούργημα του Αρμένιου αρχιτέκτονα μηχανικού Alexander Tamanyan, ο οποίος λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές σχεδιασμού της «κηπούπολης» του Howard, εφάρμοσε το μοντέλο αυτό στην ίδια την πρωτεύουσα Ερεβάν, σε αντίθεση με την προσέγγιση του Howard, που ανέπτυξε τις κηπουπόλεις σε κοντινή απόσταση από τα ήδη υπάρχοντα αστικά κέντρα. Ο Tamanyan, ανέδειξε, επίσης, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αρμένικου πολιτισμού στο γενικό σχέδιο της πόλης, διατηρώντας τις κεντρικές παραδοσιακές οδούς και τα μνημεία.

Μία σημαντική πλευρά του σχεδίου αποτέλεσε η εγκαθίδρυση του κέντρου της πόλης σε αμφιθεατρική μορφή, αξιοποιώντας τη φυσική τοπογραφία της περιοχής. Το σχέδιο χώριζε την πόλη σε ζώνες, διοικητικές, εμπορικές, βιομηχανικές, οικιστικές και μουσειακές, δίνοντας μεγάλο βάρος στις ζώνες πρασίνου. Σχεδόν 10 – 15 % της πόλης καταλάμβαναν κήποι, οι οποίοι δημιουργούσαν μία αλυσιδωτή ενότητα μέσα στην πόλη, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση χαμηλότερης εξωτερικής θερμοκρασίας και υγρασίας, απ' ό, τι θα επέτυχαν μικρά πάρκα διασκορπισμένα στην πόλη. Το Γενικό Σχέδιο της πρωτεύουσας εγκρίθηκε από το ανώτατο σοβιέτ της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αρμενίας στις 3 Απρίλη του 1924, με σκοπό την κάλυψη αναγκών για 150 000 κατοίκους.



Εικόνα 5.11: Το Γενικό Σχέδιο της Ερεβάν από τον Alexander Tamanyan το 1924 (αριστερά) δορυφορική εικόνα της Ερεβάν σήμερα (δεξιά). Διακρίνεται ο αμφιθεατρικός σχεδιασμός του αστικού τοπίου και οι πολλές ζώνες πρασίνου.

Η αυξανόμενη ροή πληθυσμού στην Ερεβάν οδήγησε στην ανανέωση του γενικού σχεδίου της πόλης από τον Tamanyan με ορίζοντα μία πόλη 300 000 κατοίκων, το οποίο εγκρίθηκε το 1936 και ονομάστηκε «Μεγάλη Ερεβάν». Το σχέδιο αυτό διαμόρφωσε νέες συνοικίες και προάστια στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, εμμένοντας στην ιδέα της ‘κηπούπολης’, δημιουργώντας το σχήμα ‘κηπούπολη μέσα στην κηπούπολη’.

Το τελευταίο γενικό σχέδιο της Ερεβάν εγκρίθηκε το 2005 από την αρμένικη κυβέρνηση και προέβλεπε, μεταξύ άλλων, την υλοποίηση δύο έργων τα οποία εμπνεύστηκε ο Tamanyan αλλά δεν είχαν υλοποιηθεί: τη διάνοιξη της Βόρειας και της Μεγάλης Λεωφόρου. Για την κατασκευή της Βόρειας Λεωφόρου, απαιτήθηκε η κατεδάφιση πολλών σπιτιών κατοίκων χαμηλότερων εισοδημάτων, οι οποίοι θα έπρεπε να αναζητήσουν αλλού στέγη. Ο Tamanyan οραματιζόταν μία φαρδιά λεωφόρο που θα συνέδεε το άγαλμα του Ιωσήφ Στάλιν (μετά την κατεδάφισή του στο σημείο ανεγέρθηκε το άγαλμα της Μητέρας Αρμενίας), την Κρατική Όπερα και την πλατεία Λένιν (σημερινή πλατεία Δημοκρατίας). (Jonathan M. Bloom – Sheila S. Blair (2009), *The Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture*, Oxford University Press, UK)



Εικόνα 5.12: Αριστερή εικόνα: οι κατοικίες των χαμηλότερων εισοδημάτων πριν την κατεδάφιση.  
 Δεξιά εικόνα: Η Βόρεια Λεωφόρος. Στο βάθος διακρίνεται η Κρατική Όπερα και το άγαλμα της Μητέρας  
 Αρμενίας (2013)

### 5.3 Η περίπτωση των χωρών της Κεντρικής Ασίας (Τατζικιστάν, Καζακστάν, Ουζμπεκιστάν, Τουρκμενιστάν, Κιργιστάν)

Η Κεντρική Ασία αποτελεί μία περιοχή που γνώρισε σημαντική ανάπτυξη την περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης. Η ανακήρυξη των σοσιαλιστικών, σοβιετικών δημοκρατιών των κρατών της, και η ενσωμάτωσή τους στην Ένωση, έδωσε τεράστια ώθηση στην ανάπτυξή τους ειδικά τη δεύτερη δεκαετία του 20<sup>ου</sup> αιώνα, τόσο στο βιοτικό επίπεδο μέσα στα αστικά κέντρα, όσο και στην εξέλιξη των υποδομών τους σε πανεθνικό επίπεδο.

Χαρακτηριστικά σημειώνεται πως η πόλη Ντουσάνμπε, που έγινε πρωτεύουσα της σοβιετικής δημοκρατίας του Τατζικιστάν το 1924, ήταν ένα χωριό λίγων χιλιάδων κατοίκων σε συνολικό πληθυσμό λιγότερο του ενός εκατομμυρίου. Τη δεκαετία του 1960 ο πληθυσμός είχε διπλασιαστεί, ενώ το 1989 είχε πενταπλασιαστεί, αγγίζοντας τα 8 εκατομμύρια το 2010. Η Ντουσάνμπε αναπτύχθηκε σε ένα μεγάλο αστικό κέντρο, σύμφωνα με τα γενικά σχέδια που εγκρίθηκαν από τη σοβιετική εξουσία. Το στίγμα του σοβιετικού σχεδιασμού σταδιακά εξαλείφεται, δεδομένου του ότι πολλά οικοδομήματα της περιόδου κατεδαφίζονται (Ρουντακι Λεωφόρος). Από τα πλέον σημαίνοντα δημόσια κτίρια που κατασκευάστηκαν τις δεκαετίες 1930

– 1940, ήταν η Όπερα Αγνί και το κτίριο του Εθνικού Μπαλέτου, τα οποία διασώζονται προς το παρόν. Το θέατρο Vladimir Mayakovski και ο κινηματογράφος Jamí, έχουν ήδη κατεδαφιστεί παρά τις πολλές αντιδράσεις.

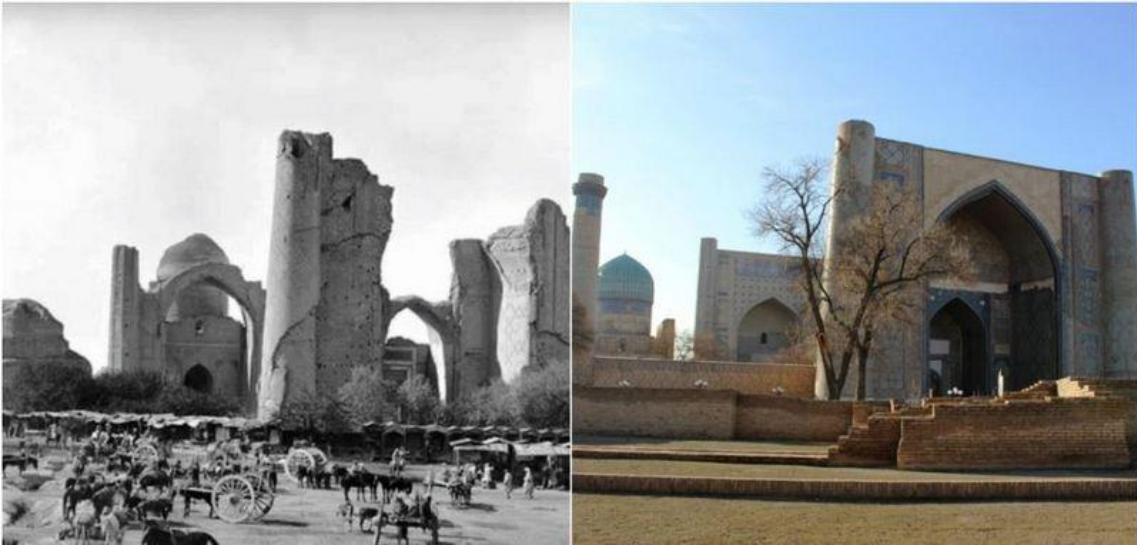


Εικόνα 5.13: Το κτίριο της Όπερας και του Μπαλέτου στη Ντουσάνμπε, 1972

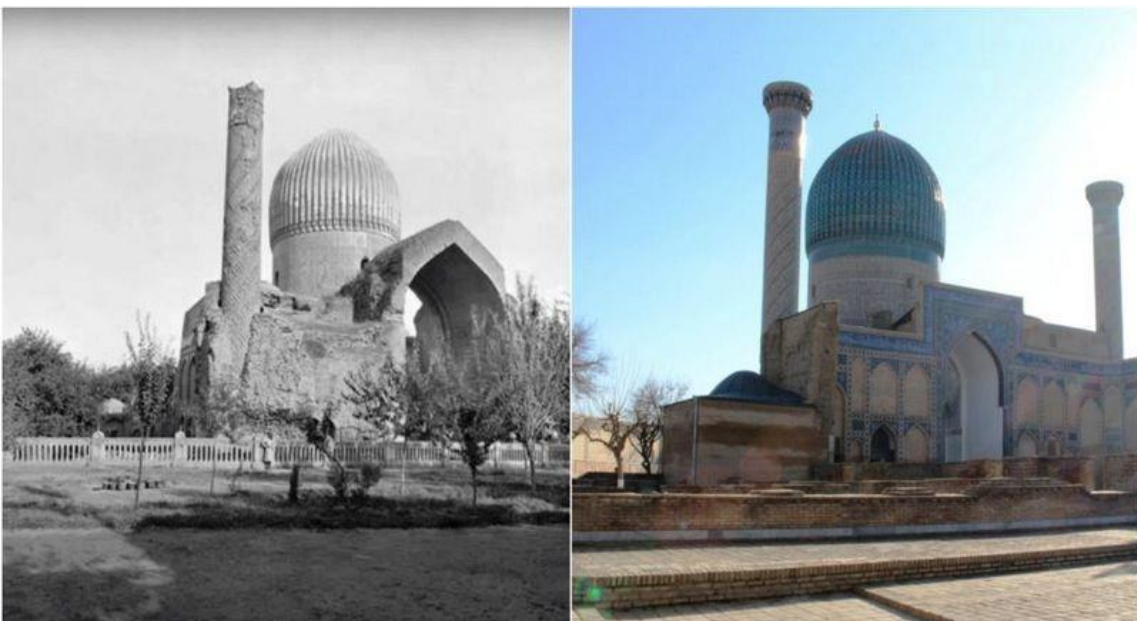
Η κατεύθυνση αυτή, της εξάλειψης οποιουδήποτε στοιχείου του αστικού περιβάλλοντος που αποτελεί κληρονομιά από την περίοδο του σοσιαλισμού είναι κοινή και στα υπόλοιπα κράτη. Στο Ουζμπεκιστάν γίνεται σήμερα αντίστοιχη προσπάθεια. Οι μετονομασίες οδών, κτιρίων και άλλων τοποθεσιών είναι μία μόνο πλευρά. Η πρωτεύουσα της ΣΣΔ του Ουζμπεκιστάν μεταφέρθηκε από τη Σαμαρκάνδη στην Τασκένδη το 1918. Η Τασκένδη αποτελούσε σταθμό του Δρόμου του Μεταξιού, μέχρι την κατάληψή της από την τσαρική Ρωσία στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

Η ρωσική αποικιοκρατία έφερε πολλά ευρωπαϊκά στοιχεία στην Τασκένδη, διαμορφώνοντας ένα αστικό τοπίο από τη μία ‘δυτικό’ και από την άλλη, ισλαμικό. Οι σοβιετικοί προσπάθησαν να γεφυρώσουν αυτό το χάσμα, προσεγγίζοντας την πρωτεύουσα, αλλά και τις υπόλοιπες μεγάλες πόλεις που χαρακτηρίζονταν από την ίδια αντίφαση, με μία αρχιτεκτονική που από τη μία θα σεβόταν τον εθνικό χαρακτήρα και την παράδοση, και από την άλλη θα προωθούσε τις αρχές της νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Αντιπροσωπευτική αυτής της προσπάθειας, είναι η αποκατάσταση των μνημείων του ισλαμικού πολιτισμού σε Σαμαρκάνδη, Μπουχάρα και Χίβα. Τη δεκαετία του 1970 ξεκίνησαν συστηματικές εργασίες αναπαλαίωσης των τεμένων, με αντικατάσταση των επενδύσεών τους από τα χαρακτηριστικά χρωματιστά πλακάκια, των τρούλων τους και των προσόψεών τους. Τέτοια παραδείγματα είναι το τζαμί Bibi Khanym, το τέμενος Amir Temur κ.α. (Ian McWilliams (1994), *Changing Lifestyles: Uzbekistan restores Samarkand to boost nationalist pride: As Central Asia emerges from isolation, the seat of Tamerlane’s empire is being turned into a tourist attraction, LA Times*)





Εικόνα 5.14: Το τζαμί Bibi Khanym πριν (αριστερά) και μετά την αναστήλωση του 1974 (δεξιά)



Εικόνα 5.15: Το τέμενος Amir Timur πριν (αριστερά) και μετά την αποκατάστασή του (δεξιά)

Η πρωτεύουσα Μπισκέκ του Κιργιστάν, πήρε το όνομα Φρούνζε, το 1926, προς τιμήν του αξιωματικού του Κόκκινου Στρατού, Μιχαήλ Βισίλιεβιτς Φρούνζε, ο οποίος καταγόταν από εκεί. Μετά το 1991, η κιργίζια κυβέρνηση επανέφερε την αρχική ονομασία Μπισκέκ. Η σύγχρονη πόλη του Μπισκέκ, φέρει έντονα στοιχεία του σοβιετικού παρελθόντος. Το μνημείο του Φρούνζε, και του Β.Ι. Λένιν παραμένουν στην πόλη όπως αρκετά ακόμη, αν και το δεύτερο έχει μετακινηθεί από την πλατεία Ala Too, παραπλεύρως του κοινοβουλίου, αν και πολλά άλλα έχουν απομακρυνθεί. Ιδιαίτερα έντονη είναι και η επιρροή της σοβιετικής αρχιτεκτονικής στο

τοπίο. Πολλές περιοχές της πόλης αναπτύχθηκαν σύμφωνα με το μοντέλο της εργατικής κατοικίας σε μεγάλα κτιριακά συγκροτήματα, όπως και στις υπόλοιπες σοβιετικές πόλεις, τα οποία κατοικούνται έως σήμερα. Οι γειτονιές αυτές ακόμα καλούνται από τους κατοίκους 'Stalinki' και 'Krushchevki', ανάλογα με την εποχή κατά την οποία ανεγέρθηκαν.

Τα δημόσια κτίρια είχαν τεθεί επίσης σε προτεραιότητα στην κατάρτιση του γενικού σχεδίου της πόλης από τη δεκαετία του 1930, και αρκετά από αυτά λειτουργούν ακόμη, όπως το Θέατρο της Όπερας και του Μπαλέτου, ο κεντρικός σιδηροδρομικός σταθμός, η Έδρα του Ανώτατου Σοβιέτ, στην οποία σήμερα στεγάζεται το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο Κεντρικής Ασίας. Τις δεκαετίες 1970 – 80, ολοκληρώθηκε και η Φιλαρμονική Σκηνή, το Μουσείο Καλών Τεχνών κ.α., ενώ ανακαινίστηκαν πλήρως και τα δημόσια λουτρά, Zhirgal Banya. (Ian Clayton (2010), *Central Asia Discovery, Frunze City Magazine, Kirgistan*)



Εικόνα 5.16: Το κτίριο της Έδρας του Ανώτατου Σοβιέτ του Κιργιστάν στη Μπισκέκ, στο οποίο τώρα στεγάζεται το Αμερικανικό Κολλέγιο Κεντρικής Ασίας, χτισμένο τη δεκαετία του 1930

Σε Καζακστάν και Τουρκμενιστάν, από την ανεξαρτητοποίησή τους και μετά, αναπτύσσεται έντονα το ρεύμα της φουτουριστικής αρχιτεκτονικής. Η Ασγκαμπάτ, πρωτεύουσα του Τουρκμενιστάν και η νεοϊδρυθείσα πρωτεύουσα Ασάνα του Καζακστάν, καλούνται από πολλούς «πόλεις του μέλλοντος», λόγω ακριβώς αυτής της φουτουριστικής διάστασης των νεότερων κτιρίων.

Σημάδια του σοβιετικού σχεδιασμού υπάρχουν έντονα στην παλιά πρωτεύουσα του Καζακστάν, Αλμάτι. Από το 1966 έως το 1971, χτίστηκαν 1.400.000 τ.μ. δημόσιων κτιρίων και κατοικιών. Ετησίως, 300.000 τ.μ. υποδομών ήταν υπό κατασκευή, σύμφωνα με τον κανονικό αντισεισμικής θωράκισης. Ακόμη ένα έργο υποδομής, που ακόμη βρίσκει εφαρμογή, είναι το Medeu Dam, ένα

φράγμα το οποίο κατασκευάστηκε το 1966, με σκοπό την προστασία της πόλης από καταστροφικές πλημμύρες, την περίοδο των βροχών. Σημειώνεται, ακόμη, πως το δίκτυο μετρό στο Αλμάτι, ξεκίνησε να κατασκευάζεται το 1988, και ολοκληρώθηκε μετά από 23 χρόνια, το Δεκέμβριο του 2011, 21 χρόνια μετά την καπιταλιστική παλινόρθωση.

Οι συνταγματικές αλλαγές του 1991 και η διακήρυξη της ανεξαρτησίας τους από την ΕΣΣΔ, είχαν άμεσες συνέπειες στην εθνική οικονομία των κρατών αυτών. Πιο έντονα ίσως από ότι στις υπόλοιπες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, τα κράτη αυτά βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη οικονομική θέση λόγω και της μεγάλης εξάρτησης που είχαν από την ΕΣΣΔ. Αν εξαιρέσει κανείς τις οικονομίες του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν, οι υπόλοιπες χώρες αντιμετώπιζαν μεγάλες ελλείψεις σε τρόφιμα και είδη πρώτης ανάγκης, ενώ σε πολλές περιπτώσεις περιοχές της υπαίθρου δεν είχαν ούτε παροχή ηλεκτρικού ρεύματος.

Τα έργα υποδομής που δημιουργήθηκαν από τη σοβιετική εξουσία είναι ακόμη η ραχοκοκαλιά της οργάνωσης και λειτουργίας σε επίπεδο μετακίνησης, μεταφοράς αγαθών και μεταφοράς ενέργειας των κρατών αυτών. Από το 1991 και την ανατροπή της ΕΣΣΔ που συντελέστηκε τότε, η πλειοψηφία των βιομηχανικών εγκαταστάσεων παρήκμασε, ειδικά σε Κιργιστάν και Τατζικιστάν. Το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο καθώς και οι γραμμές ενέργειας, προσανατολίστηκαν προς τη Ρωσία και απομακρύνθηκαν από την Κίνα, το Αφγανιστάν και το Ιράν παρά την άμεση γειτνίασή τους.

Το σιδηροδρομικό δίκτυο της Κεντρικής Ασίας σχεδιάστηκε από τους σοβιετικούς σύμφωνα με τις ανάγκες του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας. Λόγω του ότι ολόκληρο το σιδηροδρομικό δίκτυο της Ένωσης είχε σαν πυρήνα του τη Μόσχα, το τμήμα της Κεντρικής Ασίας έχει σχεδιαστεί με προσανατολισμό Βορράς – Νότος, ενώ όλα τα εμπορεύματα από την Κεντρική Ασία προς τη Ρωσία και την Ευρώπη διακινούνται μέσω Καζακστάν και Ουζμπεκιστάν. Το ολικό μήκος των σιδηροδρόμων της περιοχής φτάνει τα 19.600 χλμ, με διαφοροποίηση ανά κράτος.

Στο Καζακστάν ανήκουν 14.600 χλμ κύριων γραμμών από τα οποία το 37% είναι διπλές γραμμές και το 28% είναι ηλεκτρικές.

Στο Ουζμπεκιστάν ανήκουν 4.000 χλμ εκ των οποίων τα 400 χλμ κατασκευάστηκαν μετά το 2010. Περίπου 150 χλμ είναι διπλές γραμμές και 10% είναι ηλεκτρικές.

Στις υπόλοιπες χώρες ανήκουν κυρίως μονές γραμμές χωρίς ηλεκτρική ενέργεια.

Κατά τη σοβιετική περίοδο, οι σιδηρόδρομοι της Κεντρικής Ασίας ανήκαν διοικητικά στο  
*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

Υπουργείο Σιδηροδρόμων, και χωρίζονταν γεωγραφικά ως εξής:

*Σιδηροδρομικό Γραφείο Άλμα – Άτα (νότιο Καζακστάν και βόρειο Κιργιστάν)*

*Σιδηροδρομικό Γραφείο Τσελίναγια (βόρειο Καζακστάν)*

*Σιδηροδρομικό Γραφείο Δυτικού Καζακστάν*

*Σιδηροδρομικό Γραφείο Κεντρικής Ασίας (περιελάμβανε όλη την περιοχή της Κεντρικής Ασίας εκτός από το Καζακστάν και το βόρειο Κιργιστάν)*

Οι Καζάκικοι Σιδηρόδρομοι είναι ένα από τα επτά τμήματα του δικτύου σιδηροδρόμων Νοτίων Ουραλίων. Δημιουργήθηκαν το 1958 και αρχικά συνέδεαν το Καζακστάν με τα Ουράλια και την περιοχή του Βόλγα. Ακόμα μία γραμμή συνέδεε τις ευρωπαϊκές περιοχές της ΕΣΣΔ με το Καζακστάν και την υπόλοιπη Κεντρική Ασία. Μέχρι το 1971 αυτές οι σιδηροδρομικές γραμμές είχαν 13.250 χλμ μήκος, και αποτελούσαν το 9% του συνολικού δικτύου της Ένωσης. Παρότι κάποιες γραμμές κατασκευάστηκαν τα χρόνια 1915 – 1917, το 80% δημιουργήθηκε τη σοβιετική περίοδο.

Μετά το 1991, κάθε κράτος εθνικοποίησε τους σιδηροδρόμους που στο καπιταλιστικό πλέον οικονομικό περιβάλλον σήμαινε μία σειρά δυσκολίες: Λόγω της εξειδίκευσης στον τομέα της κατασκευής των σιδηροδρόμων, σύμφωνα με τις αρχές λειτουργίας του Συμβουλίου Οικονομικής Αλληλοβοήθειας\*, η πλειοψηφία των βαγονιών κατασκευαζόταν στην Ανατολική Γερμανία, ενώ οι μηχανές στη Ρωσία και την Τσεχοσλοβακία. Δεδομένου του ότι στην Κεντρική Ασία δεν υπάρχουν εργοστάσια κατασκευής αυτών, προκύπτει διαρκώς το πρόβλημα εύρεσης ανταλλακτικών και συντήρησης των συρμών. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό είναι πως στη Σοβιετική Ένωση το πλάτος των σιδηροδρομικών γραμμών δεν ακολούθησε το διεθνές μέτρο των 1,435 μέτρων, αλλά τα 1,524 μέτρα, σαν επιπλέον μέτρο ασφάλειας απέναντι στην είσοδο εισβολέων στη χώρα, μέσω τρένων. Σαν συνέπεια αυτού, στα σύνορα Κίνας – Καζακστάν γίνεται στάση των συρμών, των οποίων το φορτίο μεταφέρεται από το ένα πλάτος γραμμών στο άλλο.

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός που ακολούθησε την καπιταλιστική παλινόρθωση, οδήγησε σε ιδιωτικοποιήσεις των γραμμών, αύξηση των εισιτηρίων και μείωση των παροχών που δίνονταν στους εργαζόμενους.

Στην ΕΣΣΔ οι αυτοκινητόδρομοι που αναπτύχθηκαν ήταν πέντε κατηγοριών, αναλογικά με τη σχέση του οδικού άξονα με το δίκτυο μεταφορών όλης της επικράτειας και την αναμενόμενη κίνηση οχημάτων. Οι κατηγορίες αυτές ήταν οι εξής:

*ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΕΣΣΔ: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ 1917 - 2018*

- Πανερωσιακοί αυτοκινητόδρομοι: Συνέδεαν τις σοσιαλιστικές δημοκρατίες μεταξύ τους, τις πρωτεύουσες αυτών και τα μεγάλα οικονομικά κέντρα. Ακόμη εξυπηρετούσαν διεθνείς κόμβους μεταφορών, αεροδρόμια και υγειονομικά κέντρα.
- Αυτοκινητόδρομοι των Δημοκρατιών: Συνέδεαν μεταξύ τους τις περιφέρειες των σοσιαλιστικών δημοκρατιών, τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και τα λιμάνια, ενώ ακόμη τροφοδοτούσαν τους πανερωσιακούς αυτοκινητοδρόμους.
- Περιφερειακές οδοί: Συνέδεαν τα κέντρα των περιφερειών με τις υπόλοιπες πόλεις και τα βιομηχανικά και αγροτικά κέντρα.
- Τοπικές οδοί: Παρείχαν μετακίνηση εντός των περιφερειών και συνέδεαν τα σοβχόζ και τα κολχόζ με τα κέντρα.
- Διαμερισματικές οδοί: Υπόκειντο στη δικαιοδοσία των διάφορων υπουργείων και φορέων, όπως της δασοπονίας, της μεταλλουργίας κλπ

Στην Κεντρική Ασία, οι βασικοί οδικοί άξονες που κατασκευάστηκαν περιλαμβάνουν:

- Άλμα-Άτα – Μπισκέκ – Τασκένδη: Ο αυτοκινητόδρομος αυτός κατασκευάστηκε την περίοδο 1957 – 1965 και έχει 812 χλμ μήκος. Ήταν ο κύριος αυτοκινητόδρομος του Νότιου Καζακστάν, και περνούσε μέσα από τις Dzhambul και Shimkent.
- Τασκένδη – Τερμέζ: Κατασκευασμένος το 1940 με μήκος 708 χλμ, αυτός ο αυτοκινητόδρομος πήρε το όνομα Β. Ι. Λένιν (Οδός Λένιν). Διερχόταν από το Γκούλιστον και τη Σαμαρκάνδη, ενώ μαζί με την προηγούμενη διαδρομή αποτελούσαν την Εθνική Οδό 36 της ΕΣΣΔ.
- Μπισκέκ – Ος: Ο κύριος αυτοκινητόδρομος του Κιργιστάν με μήκος 605 χλμ χτίστηκε από το 1956 έως το 1965 και ένωνε τις βόρειες με τις νότιες περιφέρειες της δημοκρατίας. Σε αυτόν τον αυτοκινητόδρομο διανοίχτηκε και το μεγαλύτερο τούνελ της ΕΣΣΔ σε υψόμετρο 3200 μ., μήκους 2,5 χλμ.
- Ος – Χόρογκ: Γνωστός και ως αυτοκινητόδρομος Παμίρ, μήκους 701 χλμ, κατασκευάστηκε την περίοδο 1931 – 1934. Μαζί με τον προαναφερθέντα αυτοκινητόδρομο αποτελούσαν την Εθνική Οδό 37 της ΕΣΣΔ. Σε κάποια σημεία το υψόμετρο ξεπερνάει τα 4000 μ.

#### 5.4 Οι χώρες της Βαλτικής Θάλασσας

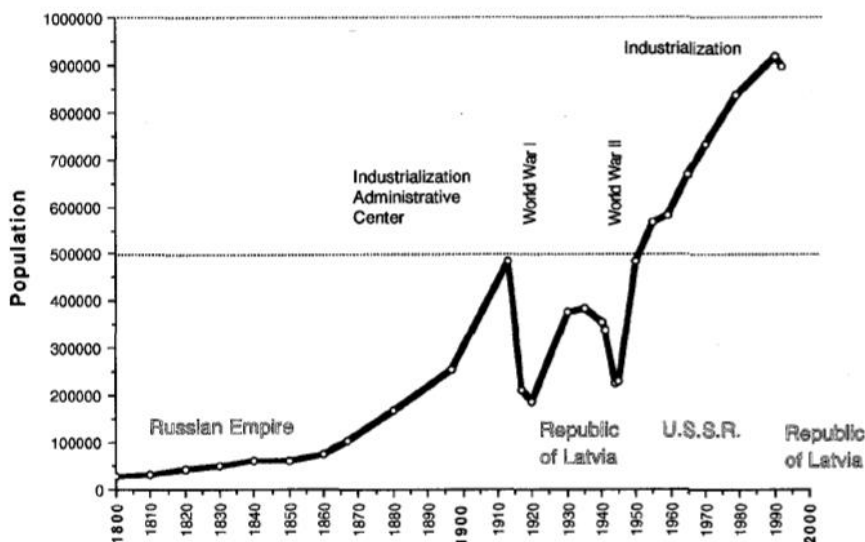
Οι βαλτικές χώρες, Λετονία, Λιθουανία και Εσθονία αποτελούσαν τμήμα της Ρωσίας μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση ανεξαρτητοποιήθηκαν και

προσχώρησαν τελικά στην ΕΣΣΔ την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετά την είσοδο του κόκκινου στρατού στα εδάφη τους και την απελευθέρωσή τους από τη ναζιστική Γερμανία. Λόγω της στήριξης που είχαν δώσει οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών στον Χίτλερ, δε σημειώθηκαν μεγάλες καταστροφές στις πόλεις και την ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως συνέβη για παράδειγμα με την Πολωνία.

Από τα πρώτα μέτρα που πήρε η σοβιετική εξουσία, ήταν η ανάπτυξη γενικών πολεοδομικών σχεδίων για την αναδιοργάνωση των πόλεων, την επίλυση του επιτακτικού προβλήματος της έλλειψης κατοικιών και τη δημιουργία υποδομών. Η Ρίγα, πρωτεύουσα της Λετονίας, αποτελούσε κατά έναν τρόπο τη μητρόπολη των βαλτικών χωρών, εξαιτίας της κεντρικής της θέσης σε σχέση με τις Λιθουανία και Εσθονία και το γεγονός πως αποτελούσε λιμάνι με άμεση έξοδο στη Βαλτική. Αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του σοβιετικού σχεδιασμού που ακολουθήθηκε στις βαλτικές πόλεις εκείνη την περίοδο.

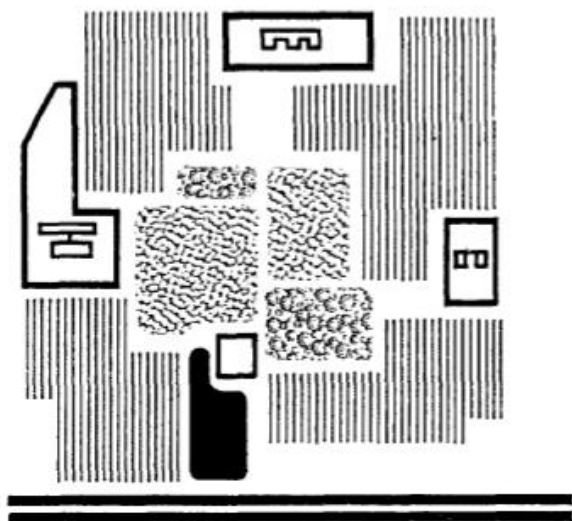
#### 5.4.1. Λετονία και Εσθονία

Το πρώτο γενικό σχέδιο της Ρίγα εγκρίθηκε το 1955. Ήδη από το τέλος του πολέμου, είχε ξεκινήσει η μαζική κατασκευή εργατικών κατοικιών, η οποία συνεχίστηκε και κατά τη δεκαετία του 1960. Εφαρμόστηκε το μοντέλο των *microrayon* (σμπλέγματα κατοικιών), όπως και στις άλλες σοβιετικές πόλεις, μέσα στα οποία, υπήρχαν αίθρια και χώροι κοινωνικής εξυπηρέτησης, όπως παιδικοί σταθμοί, μαγειρεία, σχολεία κλπ. Ο πληθυσμός της Ρίγα προπολεμικά άγγιζε τους 380.000 κατοίκους, την περίοδο του πολέμου όμως μειώθηκε δραστικά στις 200.000. Τα επόμενα χρόνια σημειώθηκε ιδιαίτερα μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, φτάνοντας τις 900.000 το 1985 (Διάγραμμα 4).



Διάγραμμα 5.1: Πληθυσμιακή εξέλιξη της Λετονίας 1800-2000

Τα επόμενα γενικά σχέδια εγκρίθηκαν το 1969 και το 1985 και είχαν ως στόχο την αύξηση των τ.μ. ανά κάτοικο. Το 1967 ολοκληρώθηκε ο οικισμός Imanta που προοριζόταν για 60.000 κατοίκους, ενώ το 1987 ο οικισμός Pleskodale, της τάξης των 80.000 κατοίκων. Οι οικισμοί αυτοί σήμερα έχουν πολλά προβλήματα συντήρησης, ασφάλειας και υγιεινής, παρά το ότι στεγάζουν δεκάδες χιλιάδες Λετονούς πολίτες. Σε αυτό το οξυμένο πρόβλημα, παρουσιάζεται σαν αιτία η προχειρότητα και κακοτεχνία της κατασκευής τους από τους σοβιετικούς, ενώ παραγνωρίζεται το γεγονός πως τα κόστη συντήρησης και ανακαίνισης των κατοικιών αυτών την περίοδο της Σοβιετικής Ένωσης ήταν στην ευθύνη του κρατικού μηχανισμού και δεν επιβάρυναν τους κατοίκους, όπως συμβαίνει σήμερα. (Sigurd Grava (2007), *The Urban Heritage of the Soviet Regime: The case of Riga, Latvia*, *Journal of the American Planning Association*, November Issue)



Εικόνα 5.17: Τυπικό σχέδιο ενός *micro*ραγών αποτελούμενο από συγκροτήματα κατοικιών, παιδικούς σταθμούς και σχολεία. Κεντρικά χωροθετούνται γήπεδα και αίθρια, ενώ το κεντρικό κτίριο συνορεύει με τον οδικό



Εικόνα 5.18: Η περιοχή Imanta της Ρίγα (2012). Διακρίνονται οι εργατικές κατοικίες των *microrajon* και οι φαρδιές οδοί.

Όμοια με τη Ρίγα, εγκρίθηκε μετά τον πόλεμο γενικό σχέδιο και για την πρωτεύουσα της Εσθονίας, Ταλίν. Βασικό ζήτημα ήταν η ανάπτυξη εργατικών κατοικιών, για την αντιμετώπιση του οποίου ακολουθήθηκε η ίδρυση *microrajon*, στην περιφέρεια της πόλης. Οι συνοικίες *Lasnamäe* και *Mustamäe* που σήμερα αριθμούν 120.000 και 67.000 κατοίκους αντίστοιχα, οικοδομήθηκαν σταδιακά τις δεκαετίες 1960 – 1980. Στην Εσθονία σήμερα απαγορεύονται η δράση του Κομμουνιστικού Κόμματος, τα κομμουνιστικά σύμβολα και η περίοδος που η χώρα βρισκόταν στη σύνθεση της ΕΣΣΔ θεωρείται "κατοχή". Η ημέρα απελευθέρωσής της από τον Κόκκινο Στρατό και τους Εσθονούς παρτιζάνους έχει καθιερωθεί ως "μέρα πένθους" από τους σημερινούς εθνικιστές και τους απογόνους των ναζί. Έτσι, στην Εσθονία τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί πολυάριθμες βεβηλώσεις σοβιετικών μνημείων και οποιουδήποτε άλλου τοπόσημου που συνδέεται με την περίοδο του σοσιαλισμού. (*Vaike Haas (2006), A Review of Urban Planning in Tallinn, Estonia: Post – soviet planning initiatives in historic and cultural context, Thesis, University of Michigan, USA*)





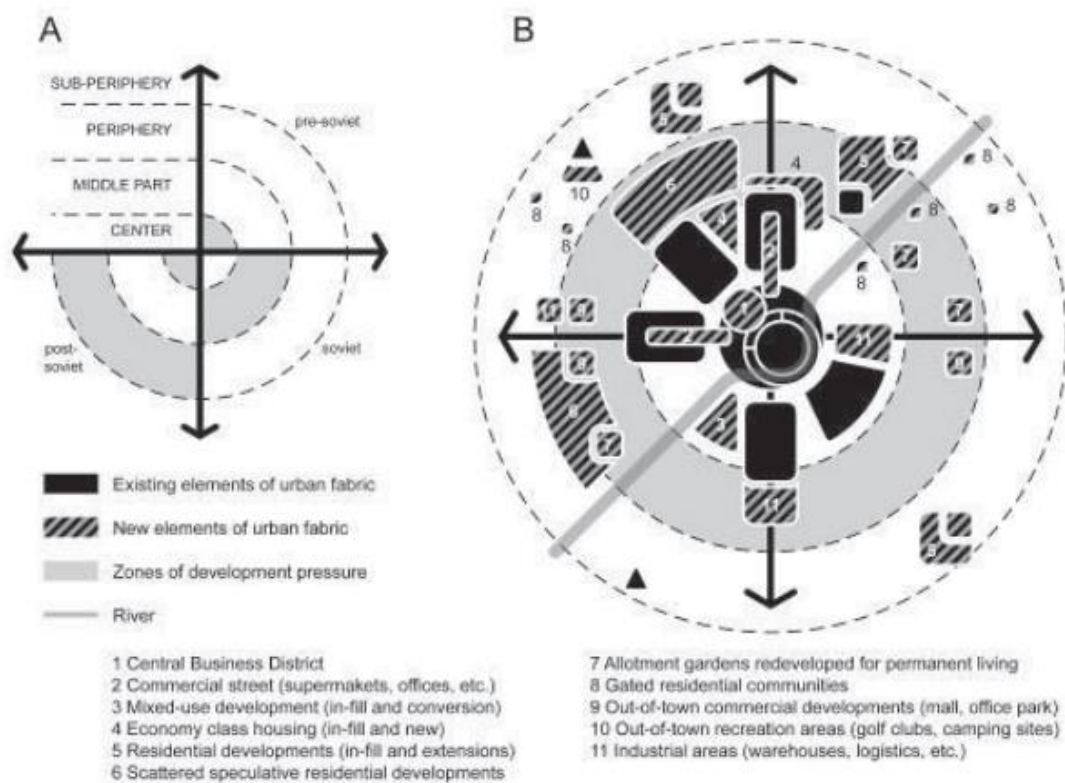
Εικόνα 5.19: Η περιοχή Lasnamäe του Ταλίν αριθμεί σήμερα σχεδόν 120.000 κατοίκους

#### 5.4.2 Λιθουανία

Η σημερινή μορφή της μετα – σοβιετικής, λιθουανικής πόλης, αποτελείται από τρία δαχτυλίδια που αντιπροσωπεύουν κεντρικές, μεσαίες και περιφερειακές ζώνες. Αυτές οι ζώνες αντιστοιχούν σε ιστορικά στάδια αστικής ανάπτυξης και χρησιμεύουν ως βάση για την αξιολόγηση των σημερινών αστικών μετασχηματισμών. Δεδομένου ότι οι πόλεις της Βαλτικής επεκτάθηκαν κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα έχουν κληρονομήσει αυτή τη συγκεκριμένη δομή.

Σύμφωνα με το παράδειγμα των λιθουανικών πόλεων, το κεντρικό τμήμα είναι αποτέλεσμα της αστικής οργανικής ανάπτυξης μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα και επεκτείνεται στην παλιά πόλη και σε άλλες ιστορικές γειτονίες. Το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα αυτό που κυριαρχούσε στη σοβιετική πόλη ήταν η κατασκευή μεγάλων μπλοκ κατοικιών με σκοπό την κάλυψη της ανάγκης για στέγη που είχε οξυνθεί ιδιαίτερα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα οποία και αποτελούν το μεσαίο τμήμα μιας τυπικής βαλτικής πόλης. Αυτή η περιοχή περιλαμβάνει επίσης βιομηχανικά και εξειδικευμένα συγκροτήματα (νοσοκομεία, πανεπιστήμια κλπ.) με μεγάλες ζώνες πρασίνου και δασικές εκτάσεις ενδιάμεσα. Η προαστιακή περιφέρεια αναφέρεται συχνά ως η μεγαλύτερη πρόσφατη ζώνη της μετα-σοβιετικής πόλης. Ο φυσικός ιστός του πλαισιώνεται από προϋπάρχουσες αγροικές και χωριά, κήπους, μονοκατοικίες, αυτοκινητόδρομους, σύγχρονες αποθήκες και συγκροτήματα αναψυχής. Υπάρχουν επίσης πολλά στοιχεία του πρότερου

αγροτικού, φυσικού τοπίου, το οποίο κυριαρχούσε σε όλα τα προάστια.



Εικόνα 5.20: Μοντέλο ανάπτυξης (A) και σημερινή μορφή (B) της βαλτικής πόλης



Εικόνα 5.21: Τυπικό προάστιο σοβιετικού σχεδιασμού στο Βίλνιους της Λιθουανίας, 2016

## Συμπεράσματα

Ο αστικός σχεδιασμός αποτελεί διαχρονικά έκφραση του κοινωνικού και οικονομικού συστήματος μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας, υποτάσσεται / προσαρμόζεται κάθε φορά στις ανάγκες και τα συμφέροντα της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης. Η προοδευτική εξέλιξη της ιστορίας έχει, βεβαίως, δώσει μεγάλη ώθηση στην ανάπτυξη των πολεοδομικών εργαλείων και μοντέλων και υπάρχει πληθώρα παραδειγμάτων που το τεκμηριώνουν.

Στη Σοβιετική Ένωση, η οικονομία αναπτύχθηκε σύμφωνα με τις νομοτέλειες του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο κεντρικός σχεδιασμός, που είναι ένα από τα συστατικά του στοιχεία, καθόριζε την παραγωγή και διανομή των αγαθών, υλικών και μη, σύμφωνα με τις κοινωνικές ανάγκες του πληθυσμού.

Έτσι, η πολεοδομική ανάπτυξη και η χωροταξική πολιτική ήταν ενταγμένες μέσα στο πλαίσιο του κεντρικού σχεδιασμού. Ο αστικός σχεδιασμός, που περιλαμβάνει την ανάπτυξη υποδομών δημοσίου συμφέροντος, τη λειτουργικότητα, τη μείωση των χρονοαποστάσεων, την εξασφάλιση κατοικίας για όλους, την ενίσχυση των ζωνών πρασίνου, αλλά και την αισθητική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, διαμορφώθηκε 'από το λαό για το λαό'. Από την ίδρυση του σοβιετικού κράτους το 1917, ιδρύθηκαν φορείς σε τοπικό, περιφερειακό και πανενωσιακό επίπεδο, για τον μεγαλύτερο έλεγχο και τη μέγιστη παραγωγικότητα. Μετά τον εμφύλιο πόλεμο του 1918 – 1922, ιδρύθηκε ο Κρατικός Φορέας Προγραμμάτων Ανάπτυξης, Gosplan, με σκοπό την αντιμετώπιση ζωτικών προβλημάτων, όπως ο εξηλεκτρισμός όλης της επικράτειας και η ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας. Είναι χαρακτηριστική η φράση του Β.Ι. Λένιν πως «Κομμουνισμός είναι η ισχύς των Σοβιέτ και ο εξηλεκτρισμός της χώρας». Ακόμη, ασχολήθηκε συστηματικά με την εξάλειψη της αντίθεσης πόλης – υπαίθρου και την αστικοποίηση, δημιουργώντας νέες πόλεις. Οι νέοι οικισμοί χωροθετήθηκαν κοντά στις βιομηχανίες, όπου υιοθετήθηκαν πολεοδομικά μοντέλα, όπως αυτό της «κηπούπολης» του Ebenezer Howard.

Αναπτύχθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό η μελέτη μεθόδων τυποποίησης της κατοικίας, και δόθηκε βάρος στην ανάπτυξη υποβαθμισμένων περιοχών, όπως για παράδειγμα σε Καζακστάν και Τατζικιστάν, μέσω της χωροθέτησης βιομηχανικών μονάδων και της ίδρυσης νέων πόλεων που τις εξυπηρετούσαν. Ακόμη, υιοθετήθηκε πλατιά η κατάρτιση Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων των πόλεων με ορίζοντα 15ετίας.

Η διαμάχη μεταξύ των διάφορων ρευμάτων αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων σε σχέση με το ποιες πρακτικές θα δρούσαν ενισχυτικά προς τη σοσιαλιστική κοινωνία δεν έλειψαν. Σε επίπεδο σχεδιασμού των νέων οικισμών, κυριάρχησε η αντικατάσταση του γραμμικού μοντέλου από το ακτινικό – πυρηνικό, λόγω συνεκτικότητας.

Ιδιαίτερη αξία έχει το γεγονός πως οι καταστροφές που δημιουργήθηκαν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν σχεδόν αποκατασταθεί έως το 1950, καταστροφές που συμπεριλάμβαναν την απώλεια πάνω από 20 εκατομμυρίων πληθυσμού, 1710 κατεστραμμένες πόλεις, 70.000 καμένα χωριά, 98.000 κολχόζ και χιλιάδες ακόμη καταστροφές σε νοσοκομεία, σχολεία, ιδρύματα κ.α.

Τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, χαρακτηρίζει η σταδιακή αποδυνάμωση του κεντρικού σχεδιασμού και της κοινωνικής ιδιοκτησίας. Το επιτακτικό πρόβλημα της στέγασης, αντιμετωπίστηκε με μέτρα που ενίσχυαν τον εμπορευματικό και όχι τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής. Ως κίνητρο για την παραγωγή υιοθετήθηκε το κέρδος, αδυνατίζοντας έτσι τη σοσιαλιστική οικονομία. Ενδεικτικά αναφέρεται το πρόβλημα της μη ικανοποιητικής ανταπόκρισης στο κόστος της συντήρησης διάφορων υποδομών από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς.

Αυτές οι εσφαλμένες αντιλήψεις, οδήγησαν και στην υποτίμηση της αισθητικής στη διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος. Καλλιτεχνικά ρεύματα, που στα πρώτα χρόνια έδωσαν σπουδαία δείγματα και στην αρχιτεκτονική, όπως η ρώσικη πρωτοπορία, ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός και ο κονστρουκτιβισμός, ατόνισαν σημαντικά μεταπολεμικά.

Ο σοβιετικός αστικός σχεδιασμός έχει αφήσει το αποτύπωμά του στη μετα – σοβιετική Ανατολική Ευρώπη και Ασία, γεγονός που εντοπίζεται στις περισσότερες πόλεις και οικισμούς, μέσα από περιπτώσεις έργων κοινής ωφέλειας, όπως σχολεία, νοσοκομεία, ιδρύματα και εργατικές κατοικίες. Σημαντική συμβολή επίσης υπήρξε στα έργα υποδομής, όπως συγκοινωνιακά δίκτυα και δίκτυα μεταφορών, που στην Κεντρική Ασία, για παράδειγμα, παραμένουν σχεδόν όπως ήταν τρεις δεκαετίες πριν. Στην ίδια περιοχή, επισημαίνονται τα μεγάλα έργα αποκατάστασης των πολιτιστικών μνημείων του αραβικού κόσμου, όπως στη Σαμαρκάνδη και τη Χίβα του Ουζμπεκιστάν, τα οποία ολοκληρώθηκαν τη δεκαετία του 1970 και σήμερα αξιοποιούνται για τουριστικούς σκοπούς.

Πιο συγκεκριμένα, στη Ρωσία και τις ευρωπαϊκές χώρες, οι πόλεις που είχαν δεχτεί σοβαρές καταστροφές κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως το Κίεβο της Ουκρανίας, αποκαταστάθηκαν πλήρως από το σοβιετικό κράτος, και ο βασικός ιστός τους παραμένει έως σήμερα. Ακόμη ένα παράδειγμα είναι τα αστικά δίκτυα μεταφορών, με χαρακτηριστικότερο το μετρό της Μόσχας, το οποίο αποτέλεσε τομή στην κατασκευή υπόγειων αστικών σιδηροδρόμων σε παγκόσμιο επίπεδο. Πολυάριθμα είναι και τα δείγματα σοβιετικής αρχιτεκτονικής σε δημόσια κτίρια, όπως το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας.

Στα κράτη της περιοχής του Καυκάσου, διατηρείται έως σήμερα το σχέδιο της Ερεβάν της Αρμενίας από τον Tamanyan που αξιοποίησε τις μελέτες του Howard για την «κηπούπολη», διατηρώντας την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και αναδεικνύοντας το φυσικό τοπίο. Στο Μπακού του Αζερμπαϊτζάν, η γενική διάταξη της πόλης με τις χαρακτηριστικές ζώνες πρασίνου εντός του αστικού ιστού, διατηρείται ακόμη.

Με περισσότερη δυσκολία εντοπίζονται στοιχεία στις χώρες της Βαλτικής. Σε αυτό το γεγονός έχει επιδράσει τόσο η προπαγάνδα με έντονα ψυχροπολεμικά στοιχεία απέναντι στη σοβιετική περίοδο, που εκφράζεται και μέσα από πολιτικές αποφάσεις, όπως η απαγόρευση της χρήσης κομμουνιστικών συμβόλων. Συνοικίες και οικισμοί που ιδρύθηκαν από το σοβιετικό κράτος, βεβαίως υπάρχουν και κατοικούνται έως σήμερα, όμως είτε γίνονται έργα ανάπλασης με σκοπό την αλλαγή της εικόνας τους, είτε υποβαθμίζονται.

Συμπερασματικά, ο σοβιετικός αστικός σχεδιασμός, παρά τις όποιες αδυναμίες και ελλείψεις, έλυσε μία σειρά προβλήματα, ως προς τη βελτίωση των όρων ζωής των κατοίκων. Ήταν μία πολύ πιο ολοκληρωμένη διαδικασία, από τα μεγάλα μπλοκ πολυκατοικιών με τα πολυάριθμα διαμερίσματα, τα οποία εντοπίζουμε έως σήμερα στις περισσότερες πόλεις, την οποία ιεράρχησε το σοβιετικό κράτος, στην ανάδειξη των πόλεων σαν μοχλό ανάπτυξης της σοσιαλιστικής οικονομίας.

Οι εκτιμήσεις που γίνονται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, όσον αφορά την κληρονομιά που έχει αφήσει, σίγουρα χρήζουν περαιτέρω έρευνας και ανάλυσης. Το αντικείμενο αυτό θα μπορούσε να μελετηθεί ακόμη πιο διεξοδικά σε μικρότερη κλίμακα, σε επίπεδο κράτους, πόλης, ακόμη και γειτονιάς.

## Βιβλιογραφία

Anatole Kopp (1976), *Πόλη και Επανάσταση: Η Σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα: Νέα Σύνορα

Baranov N. (1975), *Urban Planning in Great Soviet Encyclopedia*, MacMillan – Co, New York

Blaise Lefebure (2005), *The soviet architecture of Baku*, Prezi Magazine

Brade Axenov (2006), *The transformation of urban space in Post – Soviet Russia*, Routledge Editions

Hannah Chapman (2012), *Moscow's Seven Sisters – A short history of Stalin's skyscrapers*, Thesis, Stetson University, Florida, USA

Heydar Aliyev Foundation study, *Development of architecture in Azerbaijan in the 20<sup>th</sup> century*, Baku, Azerbaijan

Ian Clayton (2010), *Central Asia Discovery*, Frunze City Magazine, Kirgistan

Ian McWilliams (1994), *Changing Lifestyles: Uzbekistan restores Samarkand to boost nationalist pride: As Central Asia emerges from isolation, the seat of Tamerlane's empire is being turned into a tourist attraction*, LA Times

Jonathan M. Bloom – Sheila S. Blair (2009), *The Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture*, Oxford University Press, UK

Mark Bran (2016), *Communist era architecture in Chisinau, Moldova, Kathmandu and Beyond* Magazine

Ostrowski W. (επ.) (1968), *L'urbanisme contemporaine - des origines a la Charte d'Athenes*, Paris: Centre de recherche d'urbanisme

Parkins M. (1953), *City Planning in Soviet Russia*, Chicago: Chicago University Press

Sigurd Grava (2007), *The Urban Heritage of the Soviet Regime: The case of Riga, Latvia*, Journal of the American Planning Association, November Issue

Steuer, Max (June 2000). "A hundred years of town planning and the influence of Ebenezer Howard". *The British Journal of Sociology*

Vaike Haas (2006), *A Review of Urban Planning in Tallinn, Estonia: Post – soviet planning initiatives in historic and cultural context*, Thesis, University of Michigan, USA

William Hamson Richardson (2011), *Planning a Model Soviet City: Transforming Vladivostok under Stalin and Brezhnev*, Thesis, Antioch University Santa Barbara California USA

Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ (1956), *Ιστορία της ΕΣΣΔ*, Τόμος Β', Εκδόσεις «20<sup>ος</sup> ΑΙΩΝΑΣ»

Βαγενάς Ε. (2008), *Οι βάσεις συγκρότησης της ΕΣΣΔ*, Ριζοσπάστης, τ. 10070, 1614

Δεσποτόπουλος Ι. (1992), *Σύντομη Εισήγηση για ορισμένα σημαντικά επακόλουθα από το έργο του Bauhaus*, Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων

Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς (1848 / 1994) *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή

Καρλ Μαρξ – Φρίντριχ Ένγκελς (1845 / 1997), *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Αθήνα: Gutenberg

Καρλ Μαρξ και Ένγκελς Φ. (1846 / 1977), 'Μορφές Ιδιοκτησίας, καταμερισμός εργασίας και πόλη', στο Καυκαλάς Γ. και Γιαούτζη Μ. (επ.) στο Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, Αθήνα: Οδυσσέας

Καρύδης Δ. (2006), *Τα Επτά Βιβλία της Πολεοδομίας*, Αθήνα: Παπασωτηρίου

Κροκίδη Λ. και Παπασταύρου Κ. (2010), *Ο ταξικός χαρακτήρας του νομικού και πολιτικού εποικοδομήματος - Η όξυνση της ταξικής πάλης*, Κομμουνιστική Επιθεώρηση

Μαναηλόγλου Ελευθερία (2005), *Ουτοπικές θεωρίες για την πόλη και ολοκληρωτικός σχεδιασμός*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Μαντούβαλου Μαρία (1996), *Κοινωνικές διαστάσεις της αστικοποίησης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) *Τόμος 12*, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ'

Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) *Τόμος 19*, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ'

Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (1979) *Τόμος 31*, Εκδοτική Εταιρία 'Ακάδημος ΑΕ'

Μιάρης Ιωάννης (2015), *Το φαινόμενο της προαστιοποίησης*, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ντριάνκος Ιωάννης (2015), *Το φαινόμενο της αστικής διάχυσης*, Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή

Παλόγου Σοφία (2009), *Η αστική διάχυση*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου Παρυσάτις (1995), *Πόλη και πολεοδομία στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Αδελφοί Κυριακίδη

Πετρίδου Β. (2007), *Αρχιτεκτονικές μεταμορφώσεις και εκπαιδευτικές αλλαγές: από το Μοντέρνο στο μετά το Μοντέρνο διαμέσου της διδασκαλίας*, Τετράδια του Μοντέρνου τεύχος 03, Μοντερνισμός και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση, Αθήνα: Futura

Πετρίδου, Β., Ζιρώ, Ό. 2015. "1900-1930 Γ' μέρος", στο Πετρίδου, Β., Ζιρώ, Ό. 2015. *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Κεφ. 9

Πετρουλάκος Παναγιώτης (2007), *Το πολιτικό σύστημα της ΕΣΣΔ*, Αθήνα: Gutenberg

Πράβντα (6.6.1977), *Το νέο Σύνταγμα της ΕΣΣΔ*, (Εισήγηση από τον Λ.Ι. Μπρέζνιεφ στην ΚΕ του ΚΚΣΕ)

Σαγιάς και Σιόλας, *Αστική Γεωγραφία*, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών

Σαρηγιάννης Γιώργος (2000), *Αθήνα 1830 – 2000: Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές*, Αθήνα: Συμμετρία

Σαρηγιάννης Γιώργος (2011), *Η Χάρτα της Αθήνας και το ιστορικό της πλαίσιο – μέρος Β*, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects

Σαρηγιάννης Γιώργος (2016), *Θεωρία και πράξη στην προμοντέρνα αρχιτεκτονική - Βιβλιοπαρουσίαση*, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects

Σαρηγιάννης Γιώργος (2016), *Ιδεολογία και Πολεοδομία*, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects

Σαρηγιάννης Γιώργος (2016), *Τάξη και αταξία στην πόλη*, Ηλεκτρονικό περιοδικό Greek Architects

Σελιανίτη Ευδοκία (2005), *«Χάρτα των Αθηνών» - Άποψη του μοντέρνου κινήματος για την πόλη ή ερμηνεία των συμπερασμάτων του IV CIAM από τον Le Corbusier;*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Τασολάμπρου Χρυσούλα (2013), *Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Πολυτεχνική Σχολή

Τεχνικά Χρονικά ΤΕΕ (1933), *Το εν Αθήναις IV Διεθνές Συνέδριο Νεωτέρας Αρχιτεκτονικής «Η Οργανική Πόλις»*, αριθ. 44, 45, 46, Αθήνα

Τζον Ριντ (1919 / 2015), *Δέκα μέρες που συγκλόνισαν τον κόσμο*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή

Τζον Ριντ, (1919 / 2017), *Πώς λειτουργούν τα Σοβιέτ*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο

Φουσέκη Σοφία (2014), *Από τη Βιομηχανική πόλη στην αποβιομηχανοποίηση: Ελληνικές και ευρωπαϊκές βιομηχανοπόλεις – Δημιουργία σύγχρονου μοντέλου βιομηχανικής πόλης*, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Φρίντριχ Ένγκελς (1840 / 1985), *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, Αθήνα: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Φρίντριχ Ένγκελς (1872 / 2012) *Το ζήτημα της κατοικίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Φρίντριχ Ένγκελς (1877 / 2011), *Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Φρίντριχ Ένγκελς (1878 / 2010), *Αντι - Ντύρινγκ*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Φρίντριχ Ένγκελς (1884 / 1976) *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Φρίντριχ Ένγκελς (1894 / 1951), *Το αγροτικό ζήτημα στη Γαλλία και τη Γερμανία*, στο Μαρξ - Ένγκελς 'Διαλεχτά Έργα', τόμος 'Β, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Χατζηκωνσταντίνου Ευαγγελία (2006), *Από τον αστικό δρόμο στο δρόμο στην περιφέρεια*, Διπλωματική Εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο



**Μακέτα εξωφύλλου:**

*Αφίσα του Aleksandr Dejneka (1931),*

*“Let’s transform Moscow into exemplary socialist city of the proletarian state – Ας μεταμορφώσουμε τη Μόσχα σε πρότυπη σοσιαλιστική πόλη του προλεταριακού κράτους”*

